

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

REŞİDÜDDİN VATVÂT EL-ÖMERÎ VE HADÂİKU'S-SİHR FÎ DEKÂİKİ'Ş-Şİ'R
ADLI ESERİ

Berat KATAR
ORCID: 0009-0009-0720-8545

Danışman
Prof. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI
ORCID: 0000-0001-7035-9420

KONYA-2026

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tez Jüri Üyeleri

Öğrencinin	Adı Soyadı	Berat KATAR
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâgatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI
	Tezin Adı	Reşîdüddîn Vatvât el-Ömerî ve Hâdâîku's-sihr fi deķâîķi'ş-şi'r Adlı Eseri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “*Reşîdüddîn Vatvât el-Ömerî ve Hâdâîku's-sihr fi deķâîķi'ş-şi'r Adlı Eseri*” başlıklı bu çalışma 04/06/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler	
	Unvanı	Adı ve Soyadı
1	Prof. Dr.	Mücahit KÜÇÜKSARI
2	Doç. Dr.	Selçuk PEKPARLATIR
3	Dr. Öğr. Üyesi	Yusuf Sami SAMANCI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Berat KATAR
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâğatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tezin Adı	Reşîdüddîn Vatvât el-Ömerî ve Hâdâiku's-sihr fî deķâiki's-şî'r Adlı Eseri

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Berat KATAR

ÖN SÖZ

Arap belâgatı oldukça zengin bir mirasa sahiptir. Bu zengin miras İslam kültür dünyasının şekillenmesinde oldukça büyük katkılar sağlamıştır. Bu mirasın en temel ve köklü ayağını hiç şüphesiz Arap şiiri oluşturmaktadır. Her toplumda şiir önem görse de Arap toplumunda şiirin konumu ve önemi çok daha fazla bir yer kaplamıştır. “Şiir, Arapların divanıdır.” Yani yaşam aynası, mirası ve Arap toplum sosyolojisinin bir yansımasıdır şeklindeki söz Arap şiirinin önemini ve konumunu gözler önüne sermektedir. Her dönemde şiir ve şairler oldukça önem görmüş, toplumda daima üstün bir statüde kabul edilmiştir. Arap toplum yapısında şiir ve şairin bu denli önemi elbette ki şiirin gelişimine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu katkılardan biri de Fars asıllı Reşîdüddîn Vâṭvât (öl.573/1177)’ın dönemin estetik anlayışını hem Arap hem de Fars edebiyatındaki ustalığını yansıttığı *Hadâîku’s-sihr fi dekâiki’s-şi’r* adlı eseridir. Bu eser, şiirin mahiyetini, ifade gücünü ve edebî sanatlarla ilişkisini sistematik bir bütünlük içinde ele alan oldukça önemli bir çalışmadır. Vâṭvât’ın, temel başlıklarıyla yaklaşık altmış kadar edebî sanatı ele aldığı; konuları âyetlerden, hadislerden ve hem Arapça hem de Farsça seçkin şiirlerden aktardığı örneklerle desteklediği bu eser, sonraki dönem belâgat literatürü üzerinde önemli bir etki bırakmış, özellikle Şems-i Kays (öl.633/1236)’ın *el-Mu’cem fi me’âyiri eş’âri’l-‘Acem* adlı çalışması başta olmak üzere, bu alanda telif edilen pek çok esere doğrudan kaynaklık etmiştir.

Bu eser, sadece edebî sanatların inceliklerini tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda müellifin edebî şahsiyet ve birikimine ışık tutan, dönemin edebî zihniyet ve birikimini yansıtan oldukça önemli bir niteliktedir. *Hadâîku’s-sihr’in* farklı coğrafyalarda, özellikle Harezmsahlr ve Selçuklu kültür çevrelerinde uzun süre okunmuş olması, eserin hem edebî hem teorik değerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda eser, modern çalışmalarda da müracaat edilen bir konumda yer almaktadır.

Bu çalışmada, *Hadâîku’s-sihr fi dekâiki’s-şi’r* adlı eserin kapsamlı bir tahlili yapılarak eserin muhteva örgüsü, ele aldığı edebî sanatları, yöntemi ve yazarın eserde istişhadda bulunduğu şiirlerin işlevi detaylı bir biçimde incelenmiştir. Araştırmada yalnızca eserin tahlili değil, aynı zamanda müellifin hayatı, edebî kişiliği ve ilmî birikimi çalışmanın temel odaklarından birini oluşturmuştur.

Araştırmanın hazırlanma sürecinde, klasik Arapça metinlerinin akademik yöntemlerle analiz edilmesi, kavramların doğru şekilde tespit edilmesi ve eserin ilmî miras içerisindeki yerinin belirlenmesi öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Bu doğrultuda hem klasik kaynaklardan hem de modern araştırmalardan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Böylece bu eserin belâgat literatüründeki konumu daha net bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu ve problemi, araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın yöntemi, sınırlılıklar ve konuyla ilgili belli başlı araştırmalar başlıklarıyla çalışma ön bir tanıtıma tabi tutulmuştur. Birinci bölümde; Reşîdüddîn Vâṭvât’ın yaşadığı dönem olan Harezmsahlr döneminin teşkilât, kültür ve medeniyet yapısı hakkında bilgiler verildikten sonra Vâṭvât’ın hayatı, edebî kişiliği, Arap ve Fars edebiyatındaki yeri ile eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise,

Hadâiku's-sihr fî deķâiki 'ş-şi 'r adlı eserin incelemesi başlığı altında, Bedî' ilminin tarihçesi, eserin genel bir tanıtımı, eserin dili ve üslûbu, *Hadâiku's-sihr* ve Bedî' ilmi alanında kendinden önce yazılan *Tercumânü'l-belâga*'nın üslûp, yöntem ve muhteva açısından bir mukayesesi ile eserde takip edilen yöntem ele alınarak eserin dilbilimi açısından değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu araştırmanın temel hedeflerinden biri de klasik edebî sanatların günümüz akademik birikimiyle yeniden değerlendirilmesine katkıda bulunmak ve bu eserin üzerine yapılacak akademik çalışmalara sağlam bir zemin sunmaktır.

Çalışmanın ortaya çıkış sürecinde gerek destekleriyle gerek rehberlikleriyle beni yönlendiren başta kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI'ya, akademik ve kişisel desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen tüm yakınlarım, hocalarım ve kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Berat KATAR

Konya-2026

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	IX
TRANSKRİPSİYON.....	X
ÖZET.....	XI
ABSTRACT	XII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
3. Araştırmanın Yöntemi	3
4. Sınırlılıklar.....	4
5. Araştırmanın Temel Kaynakları	4

BİRİNCİ BÖLÜM

REŞİDÜDDİN VATVÂT'IN HAYATI VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

1.1. Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış.....	6
1.1.1. Siyasî Durum	6
1.1.2. Sosyal ve Kültürel Durum	12
1.2. Hayatı ve Edebî Kişiliği	14
1.2.1. Doğumu, İsmi, Nesebi ve Kişiliği.....	14
1.2.2. Eğitim Hayatı	16
1.2.3. Hocaları.....	19
1.2.3.1. Ebû Sa'd el-Herevî.....	19
1.2.3.2. Zemaşşerî	20
1.2.4. Bazı Önemli Çağdaşları ve Şairler.....	21
1.2.4.1. Hasan el-Kattân:	21
1.2.4.2. Hâkânî	22
1.2.4.3. Edîb Şâbir.....	23
1.2.4.4. Evhadüddîn Enverî.....	23
1.2.5. Arap ve Fars Edebiyatındaki Yeri.....	25
1.2.6. Eserleri	26
1.2.7. Vefatı.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

HADÂİKU'S-SİHR FÎ DEKÂİKİ'Ş-Şİ'R ADLI ESERİN İNCELENMESİ

2.1. Reşîdüddîn Vatvât'ın Yaşadığı Döneme Kadar Bedî' İlminin Gelişim Süreci.....	33
2.1.1. Fars Dilinde Yapılan Bedî' İlmi Çalışmaları	36
2.2. <i>Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki'ş-Şi'r</i> Adlı Eserin Tanıtımı.....	37
2.2.1. Eserin Telif Sebebi ve Telif Yılı	37
2.2.2. Eserin Nüshaları ve Tahkiki.....	38
2.2.3. Eserin Muhteva Yönünden Tahlili.....	40
2.2.4. Eserde Geçen Sanatların Listesi.....	41
2.2.5. Eserin Sonraki Dönemlere Etkisi.....	43
2.3. Eserin Dili ve Üslûbu	44
2.4. <i>Hadâiku's-sihr</i> ve <i>Tercumânü'l-belâga</i> 'nın Üslûp, Yöntem ve Muhteva Açısından Bir Mukayesesi	48
2.5. Eserde Takip Edilen Yöntem.....	55
2.5.1. Kendisinden Önceki Eserlerden Yararlanma Yöntemi.....	55
2.5.2. Eserde İstişhâd Yöntemi	56
2.5.2.1. Âyetlerle İstişhâd.....	57
2.5.2.2. Hadislerle İstişhâd	59
2.5.2.3. Şiirlerle İstişhâd.....	61
2.5.2.3.1. Arapça Şiirler ile İstişhâd	61
2.5.2.3.2. Farsça Şiirler ile İstişhâd	68
2.5.2.4. Nesir ile İstişhâd.....	75
2.5.2.4.1. Arapça Nesir ile İstişhâd.....	75
2.5.2.4.2. Farsça Nesir ile İstişhâd.....	77
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
by.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
H.	: Hicrî
M.	: Milâdî
öl.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

Kısaltmalarda İSNAD atf sisteminin kısaltmalar dizini esas alınmıştır.

TRANSKRİPSİYON

Ünlüler

Arapça	Transkripsiyon	Arapça	Transkripsiyon
UZUN ÜNLÜLER	KISA ÜNLÜLER		
ا، آ، إ	Â, â	ا	a
ي	Î, î	ي	i
و	Û, û	و	u

Ünsüzler

Arapça	Transkripsiyon	Arapça	Transkripsiyon
ء	' (hemze)	ض	Ḍ, ḍ
ب	b	ط	Ṭ, ṭ
ت	t	ظ	Z, z
ث	Ṣ, ṣ	ع	' (ayn)
ج	c	غ	Ġ, ġ
ح	H, h	ف	f
خ	Ḥ, ḥ	ق	Q, q
د	d	ك	k
ذ	Z, z	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	ه	h
ش	ş	و	v
ص	Ṣ, ṣ	ي	y

Not: Türkçede yaygın kullanım kazanmış olan Ali, Ömer ve Muhammed, Ahmed gibi özel isimler için transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Harf-i tarifli kullanımlarda “el-...” takısı küçük harfle gösterilmiştir. Arapça eser adlarının yazımında ilk harf büyük kabul edilmiş; eser adı içerisinde yer alan ülke, şehir, şahıs isimleri ile diğer eser adları da özel isim kuralı gereği büyük harfle yazılmıştır.

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

REŞİDÜDDİN VATVÂT EL-ÖMERÎ VE HADÂİKU'S-SİHR FÎ DEKÂİKİ'Ş-Şİ'R ADLI ESERİ

Berat KATAR

Bu çalışmada Harezşahlar döneminde yaşamış Fars (İran) asıllı Reşîdüddîn Vatvât el-Ömerî (öl.573/1177) ve Râdûyânî (öl.507/1114)'nin, *Tercumânü'l-belâğa*'sından sonra belâgata dair Farsça yazılan en eski kitap konumundaki *Hadâiku's-sihr fî dekâiki's-şi'r* adlı eseri tahlil edilmiştir.

Bu çalışmada, Reşîdüddîn Vatvât'ın hayatı, edebî kişiliği, eğitim hayatı ile eserleri hakkında bilgiler sunulmuş ardından *Hadâiku's-sihr fî dekâiki's-şi'r* adlı eserinin detaylı bir tahlili yapılmıştır. Vatvât'ın Arapça ve Farsçaya hâkim, güçlü bir edip ve belâgat âlimi olduğu ortaya konulmuştur. Eserin, önceki belâgat çalışmalarından özellikle Râdûyânî'nin kaleme aldığı *Tercumânü'l-belâğa*'dan etkilenmekle birlikte sistematik yapısı, istişhâd zenginliği ve özgün katkılarıyla ondan ayrıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca literatürde, Vatvât'ın, eserinde yaklaşık seksen Bedî' sanatını ele aldığı yönündeki yaygın kanaatin aksine, yapılan incelemede fiilen ele alınan sanatların sayısının 56 olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak *Hadâiku's-sihr*, Arap ve Fars belâgat geleneğinde önemli etkiler bırakmış özgün ve güçlü bir eser olarak değerlendirilmiş bu eserin belâgat tarihi açısından detaylı bir tahlili yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Bedî', Reşîdüddîn Vatvât, Hadâiku's-sihr fî dekâiki's-şi'r, Tercumânü'l-belâğa, Râdûyânî, Harezşahlar, Şiir, İstişhâd.

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University, Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Department of Arabic Language and Rhetoric
Master Thesis

RASHİD AL-DİN VATVAT AL-UMARİ AND HIS WORK NAMED HADA'İQ AL-SİHR Fİ DAQA'İQ AL-SHİR

Berat KATAR

In this study, *Hadâiku's-sihr fî dekâiki's-şî'r*, regarded as the earliest Persian work on rhetoric written after *Tercumânü'l-belâga* by Râdûyânî (d. 507/1114), and authored by the Persian (Iranian)-origin Reşîdüddîn Vatvât el-Ömerî (d. 573/1177), who lived during the Khwarazmian period, was analyzed.

In this study, information was presented regarding the life, literary personality, educational background, and works of Reşîdüddîn Vatvât, followed by a detailed analysis of his work *Hadâiku's-sihr fî dekâiki's-şî'r*. It was demonstrated that Vatvât was a powerful litterateur and scholar of rhetoric who possessed mastery of both Arabic and Persian. Although the work was found to have been influenced by earlier rhetorical studies, particularly *Tercumânü'l-belâga* written by Râdûyânî, it was determined to differ from it in terms of its systematic structure, richness of citations, and original contributions. Furthermore, contrary to the widespread opinion in the literature that Vatvât discussed approximately eighty rhetorical figures in his work, the present examination established that the actual number of figures treated is 56. As a result, *Hadâiku's-sihr* was evaluated as an original and influential work that left significant impacts on the Arabic and Persian rhetorical tradition, and a detailed analysis of this work was conducted from the perspective of the history of rhetoric.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Badi', Rashid al-Din Vatvat, Hadâ'iqu's-sihr fî dekâ'iki'sh-shî'r, Tarjuman al-Balagha, Raduyani, Khwarazmshahs, poetry, istishhad.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmanın konusu, 12. yy'da yaşamış Fars asıllı edebiyatçı Reşîdüddîn Vatvât el-Ömerî (öl.573/1177) ve *Hadâîku's-sihr fi deķâiki's-şi'r* adlı eserinin incelenmesidir. *Hadâîku's-sihr*, Râdüyânî'nin, *Tercumânü'l-belâğa*¹'sından sonra belâğata dair Farsça yazılan en eski kitap konumundadır.

Vatvât'ın bu eserini 1930 yılında Tahran'da neşreden Abbâs İkbâl-i Âştîyânî² (öl.1956), müellife ait yirmi bir eserden söz etmektedir.³ Buna karşılık Dr. Saķâullah (öl.?), yaptığı kapsamlı incelemede farklı adlarla anılan fakat içerik bakımından aynı olan bazı eserleri müstakil çalışmalar olarak değerlendirmesi nedeniyle bu sayıyı otuz ikiye kadar çıkarmıştır. Öte yandan Ahmet Ateş, ilgili makalesinde⁴ Vatvât'ın on dokuz eserine ait Türkiye kütüphanelerinde bulunan yazma nüshaları tanıtmış ve bu eserlerin katalog bilgilerini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Müellifin yaklaşık seksen kadar edebî sanatı ele aldığı, konuları âyetlerden, hikmetli sözlerden ve seçkin şiiirlerden aktardığı örneklerle desteklediği bu eser, sonraki dönem belâgat literatürü üzerinde önemli bir etki bırakmış, özellikle Şems-i Kays'ın *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem*⁵ adlı çalışması başta olmak üzere, bu alanda telif edilen pek çok esere doğrudan kaynaklık etmiştir. *Hadâîku's-sihr*, Mısırlı akademisyen İbrâhim eş-Şevâribî tarafından Arapça'ya tercüme edilerek 1945 yılında Kahire'de yayımlanmış, daha sonra N. Yu. Chalisova tarafından Rusça çevirisiyle birlikte neşredilerek (Moskova, 1985) modern araştırmacıların erişimine daha geniş ölçekte açılmıştır.⁶

Arap edebiyatında özellikle Abbasî döneminde yaşanan ilmî ve kültürel dönüşüm, belâgat ilimlerinin tedvin sürecinin hızlanmasına ve şiiir alanına dair eserlerin belirgin bir artış göstermesine yol açmıştır. Bu bağlamda Vatvât'ın söz konusu eseri, yalnızca döneminin estetik anlayışını yansıtması bakımından değil, aynı zamanda belâgat, feşâhat, şiiir teknikleri

¹ Muhammed b. Ömer Râdüyânî, *Tercumânü'l-Belâğa*, thk. Ahmet Ateş (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1949).

² İkbâl, Irak'a bağlı Âştîyân'da doğmuş, asıl adı Abbas olan bir bilim insanıdır. Fakir bir aileden gelmesine rağmen Tahran'da iyi bir eğitim almış, 1919'da Dârülfünun'dan mezun olduktan sonra aynı kurumda görev yapmıştır. Daha sonra çeşitli okullarda Farsça, tarih ve coğrafya hocalığı yapmış; önemli âlimlerle tanışarak dergiler çıkarıp yazılarıyla tanınmıştır. 1924'te Paris'e giderek Sorbonne'da eğitim görmüş, 1929'da İran'a dönünce Tahran Üniversitesi'nde profesör olmuş ve İran Dil Akademisi'ne üye seçilmiştir. İran dili, tarihi ve edebiyatı üzerine önemli çalışmalar yapmış, dergiler yayımlamış ve ilmî bir kurum kurmuştur. 1949'da kültür ateşesi olarak Ankara'ya gönderilmiş, daha sonra İtalya'dayken 1956'da vefat etmiş ve Tahran'a defnedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "İkbâl-i Âştîyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 23-24.

³ Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammed el-Ömerî el-Fârûkî Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fi Deķâiki's-Şi'r*, thk. Abbâs İkbâl-i Âştîyânî, çev. İbrâhim Emîn Şevâribî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2004), 60.

⁴ Ahmet Ateş, "Raşîd al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (1959), 2.

⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Kays-ı Râzi, *el-Mu'cem fi Me'âyiri Eş'âri'l-'Acem* (Tahran: Maţbaatu Meclis, 1896).

⁶ Derya Örs, "Vatvât Reşîdüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/573.

ve edebî sanatların tasnifi açısından sunduğu özgün bilgilerle Arap edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Arap belâgat literatürünün oluşumu sürecinde *Beyân*, *Meânî* ve *Bedî'* gibi alanların temelleri klasik müellifler tarafından şekillendirilmiş olsa da her bir dönemin kültürel şartları bu teorilerin uygulama alanlarına farklı yansımalar sağlamıştır. İşte Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr* adlı eseri, *Bedî'* sanatlarını sistematik bir üslup ve geniş örneklerle sunması nedeniyle, Arap şiiri estetiğinin gelişiminde hem bir devamlılık hem de yenilik safhasını temsil etmektedir. Eser, özellikle bazı sanatlara getirdiği özgün tanımlar, istişhâd yelpazesini oldukça geniş tutması ve özellikle geniş ölçüde şiir örneklerini ele alış biçimiyle kendisinden sonraki belâgat çalışmalarını etkilemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu, söz konusu eserin yapısını, muhtevasını, metotlarını ve edebiyat tarihindeki yerini akademik ölçekte tahlil etmektedir.

Araştırmanın problem alanını belirleyen temel husus ise, *Hadâîku's-sihr*'in modern akademik literatürde yeterli ölçüde incelenmemiş olmasıdır. Belâgat kitapları arasında çoğu zaman bir kaynak olarak zikredilmiş, ancak eserin bütüncül bir incelemesi sınırlı düzeyde kalmıştır. Eserin kendisinden önceki dönemde yazılan eserlerle olan ilişkisi ile hangi yönleriyle klasik çizgiye bağlı kaldığı veya hangi noktalarda yeni bir yaklaşım ortaya koyduğu akademik açıdan derinlikli bir biçimde araştırılmamıştır. Ayrıca eserin dilsel yapısı, kullandığı şiir örneklerinin tahlili, seçilen şairlerin dönemi ve bu seçimin Vatvât'ın estetik anlayışıyla ilişkisi gibi alt başlıklar da araştırılmaya muhtaçtır.

Araştırmanın bir diğer problem boyutu ise eserin Arap edebî geleneğindeki konumunun tam olarak belirlenmemiş olmasıdır. *Hadâîku's-sihr*, özellikle İran coğrafyasında yaşamış bir edîp tarafından kaleme alınmış olması bakımından Arap dili sınırlarının ötesinde bir kültürel etkileşimin ürünüdür. Bu durum, Arap şiirini ve belâgat ilimlerini yalnızca Arap yarımadası merkezli bir tarih okumasıyla açıklamanın eksikliklerini göstermektedir. Dolayısıyla eser, Arap dilinin hakim olduğu coğrafyaların dışında belâgatın nasıl anlaşıldığını ve uygulandığını da göstermesi açısından geniş kültürel bir bağlam sunmaktadır. Bu bağlamın günümüz araştırmalarında yeterince ele alınmamış olması, söz konusu çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Araştırmanın bir başka problem alanı, eserde kullanılan şiir örneklerinin edebî değeri ve çeşitliliğinin modern araştırma yöntemleriyle analiz edilmemiş olmasıdır. Eserde yer alan örneklerin dağılım ve tercihi, Vatvât'ın şiir anlayışını yansıttığı önemli bir araştırma konusudur. Ayrıca sanatların açıklanmasında kullanılan örneklerin klasik şiir geleneğinin hangi çizgisini temsil ettiği, eser boyunca hangi estetik ilkenin ön planda tutulduğu gibi sorular literatürde cevap bekleyen meselelerdir.

Sonuç olarak bu tez çalışması, *Hadâîku's-sihr*'in hem metin düzeyinde hem de edebî ilimler geleneği içindeki konumu bağlamında derinlemesine incelenmesini amaçlamakta, eserin terminolojisi, sanat tasnifleri, metodolojisi, kaynakları ve etkileri üzerinden kapsamlı bir değerlendirme ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece yalnızca Reşîdüddîn Vatvât'ın

edebiyat tarihindeki yerini belirlemekle kalmayıp, Arap belâgat geleneğinin tarihsel gelişiminde bu eserin oynadığı rolün de yeniden ve ilmî temelde ortaya konulması amaçlanmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan araştırmalar neticesinde Reşîdüddîn Vatvât ve söz konusu eseri hakkında ülkemizde müstakil bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda lisansüstü düzeyde bir çalışmanın bulunmaması, konunun özgünlüğünü açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, Reşîdüddîn Vatvât el-Ömerî'nin *Hadâîku's-sihr fi dekâiki's-şi'r* adlı eserini yapı, muhteva, terminoloji ve belâgat ilimleri içerisindeki konumu açısından incelemektir. Çalışmada, eserde yer alan sanat tasniflerinin hangi teorik ilkelere dayandığı, kullanılan şiir örneklerinin edebî mahiyeti, Vatvât'ın bedî' anlayışının kendinden önceki ve sonraki belâgatçıların yaklaşımlarıyla nasıl bir ilişki içinde olduğu analiz edilecektir. Böylece hem eserin özgün yönleri hem de klasik belâgat geleneği içindeki yeri bilimsel ölçekte ortaya konulacaktır.

Araştırmanın önemi, *Hadâîku's-sihr*'in Arap belâgat literatüründe önemli bir yerde bulunmasına rağmen modern akademik çalışmalarda yeterince incelenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Eser, yalnızca Bedî' sanatlarının sistematik bir tasnifini sunmakla kalmamakta, aynı zamanda şiir estetiğinin dönemsel dönüşümünü anlamaya imkân sağlayan zengin bir malzeme sunmaktadır. Bu çalışma, hem klasik kaynaklarla mukayeseli bir analiz gerçekleştirmesi hem de Vatvât'ın estetik ve teorik katkılarını bütüncül biçimde ele alması bakımından literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Böylelikle Arap edebî düşüncesinin gelişim seyrine ve belâgat ilimlerinin tarihsel yapısına yeni bir perspektif kazandırılması amaçlanmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada temel olarak nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Eserin yapısı, içeriği, kavram örgüsü ve edebî sanatlara ilişkin tasnifi metin merkezli bir yaklaşımla ele alınacağından, nitel yöntem bu çalışmanın doğasına en uygun araştırma çerçevesini oluşturmaktadır. Araştırmada öncelikle Reşîdüddîn Vatvât'ın yaşadığı ve yetiştiği dönem, hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili temel bilgiler verildikten sonra *Hadâîku's-sihr* adlı eserin muhteva çözümlemesi yapılmış ardından eserde yer alan sanatlar, tanımlar, kavramlar ve örnekler sistematik biçimde incelenmiştir.

Çalışmada, araştırma alanıyla ilgili başta klasik belâgat kaynakları olmak üzere Arapça ve Türkçe literatürde yer alan kitaplar, tezler ve akademik makalelerden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, nitel belge analizi yöntemine dayalı olarak toplanmış, sınıflandırılmış ve sistematik bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, eserin ve müellifin önemini ortaya koymak amacıyla tarihsel yöntem kullanılmış, bu doğrultuda müellifin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve ilmî-kültürel yapısına ilişkin veriler analiz edilerek Arap edebiyatı içerisindeki yeri ortaya konmuştur. Ayrıca Vatvât'ın hayatı, edebî

kişiliği ve eserleri hakkında klasik tabakât ve biyografi kaynaklarından elde edilen bilgiler çalışmaya dâhil edilerek araştırmanın genel bütünlüğü sağlanmıştır. Son olarak Farsça şiirlerin ve nesirlerin tercümelerinde ise mütercim Arapça tercüme esas alınmıştır.

4. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın temel sınırlılıklarından biri, incelemenin Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr fî dekâiki's-şi'r* adlı eseriyle sınırlandırılmış olmasıdır. Çalışmada, Harezşahlar döneminin siyasî, sosyal ve kültürel yapısına kısaca değinilmiş, ardından Vatvât'ın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri ele alınmıştır. İncelemenin merkezinde ise söz konusu eserin bedî'î ilmi açısından değerlendirilmesi yer almıştır. Bu kapsamda eserin dili, üslubu, yöntemi ve *Tercumânü'l-belâga* ile olan benzerlik ve farklılıkları incelenmiştir. Tüm bu yönleriyle araştırma, belirli bir metin ve literatür çerçevesi içinde sınırlı bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir.

5. Araştırmanın Temel Kaynakları

İbrâhim eş-Şevâribî'nin, Reşîdüddîn Vatvât'ın, *Hadâîku's-sihr fî dekâiki's-şi'r* adlı eserinin Arapçaya tercümesi çalışmamızın asıl kaynağı konumundadır. Bununla birlikte Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâga* adlı eseri dönemin edebî anlayışını yansıtan bir diğer önemli eser konumunda olduğundan ve Vatvât'ın söz konusu eserini *Tercumânü'l-belâga* adlı esere karşılık yazdığından çalışmamızda faydalanacağımız bir diğer eserdir. Vatvât'ın yaşadığı dönem olan Harezşahlar Devleti ile bu dönemde yaşayan meşhur şahıslar hakkında önemli bilgiler veren Atâ Melik el-Cüveynî (öl.681/1283)'nin *Târîh-i Cihângüşâ* adlı eseri, Devletşâh (öl.900/1494-95)'nin *Tezkire-i Devletşah* adlı eseri, Yâkût el-Hamevî (öl.626/1229)'nin *Mu'cemü'l-üdebâ irşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edîb* adlı eseri, Suyûtî (öl.911/1505)'nin *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât* adlı eseri, Vatvât'ın *Mecmû'atu resâili Reşîdüddîn el-Vatvât* adlı eseri, İbn İsfendiyâr (öl.613/1216)'nin *Târîh-i Taberistan* adlı eseri, ez-Ziriklî (öl.1976)'nin *Kâmûsü terâcim li-eşheri-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin* adlı eseri, Edward Browne (öl.1926)'nin *Târîhü'l-edeb fî İran mine'l-Firdevsî ilâ's-Sa'dî* adlı eseri, Brockelmann (öl.1956)'nin *Geschichte der arabischen litteratur* adlı eseri ve İbrahim Kafesoğlu (öl.1984)'nin *Harezşahlar Devleti Tarihi* adlı eseri faydalanacağımız diğer eserlerdendir. Bunların yanı sıra bu dönem ve şahıslar hakkında bilgi veren yabancı ve yerli modern çalışmalardan yüksek lisans tezi, doktora tezi, bilimsel makale ve birçok ansiklopedik maddeden yararlanılmıştır.

Eser incelemesi kısmında ise klasik edebî birçok esere başvurulmuştur. Bunlardan; İbnü'l-Mu'tez (öl.296/908)'in *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eseri, es-Sekkâkî (öl.626/1229)'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eseri, el-Kazvînî (öl.739/1338)'nin *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga* adlı eseri ile *Telhîsü'l-miftâh* adlı eseri, el-Hafâcî (öl.466/1073)'nin *Sirru'l-feşâha* adlı eseri ve Ahmed el-Hâşimî (öl.1943)'nin *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* adlı eseri ve daha birçok eserden faydalanılmıştır.

Sanatların isimleri ve bazı kelimelerin sözlük anlamları verilirken; İbn Manzûr (öl.711/1311)'un *Lisânü'l-Arab* adlı eseri başta olmak üzere, İbn Fâris (öl.395/1004)'in

Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa adlı eseri, Fîrûzâbâdî (öl.817/1415)'nin *el-Kâmûsu'l-muhît* adlı eseri başlıca yararlanılan kaynaklardandır.

Reşîdüddîn Vaṭvât hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Yapılan tarama neticesinde Vaṭvât'ın eserleri hakkında bilgi veren iki makale bulunmuştur. İlki Ahmet Ateş⁷ (öl.1966) tarafından kaleme alınan ve Vaṭvât'ın yazma eserleri hakkında derli toplu bilgi veren; “*Raşîd al-Din Vaṭvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*” adlı makalesidir.⁸ Bu makalede Ateş, Vaṭvât'ın on dokuz eserine ait Türkiye kütüphanelerinde bulunan yazma nüshaları tanıtmış ve bu eserlerin katalog bilgilerini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. İkinci bir diğer çalışma ise Zehra Bilgegil'in kaleme aldığı; “*Raşîd al-Din Vatvat'ın Abkâr al-Afkâr fi'r-Resail va'l-Aş'ar İsimli Eserinin Yeni bir Nüshası*” adlı makalesidir.⁹ Eserleri hakkında bilgi veren bir diğer isim; Dr. Saḳâullah'tır. Lakin yapılan detaylı araştırmaya rağmen bu makale ve yazarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde ise “Reşîdüddîn Vaṭvât” başlığı ile Derya Örs'ün Ansiklopedi maddesi bulunmaktadır. Yapılan tarama neticesinde bu iki makale ve Ansiklopedi maddesi dışında Vaṭvât ve *Hadâîku's-sihr* adlı eseri üzerine Türkiye'de doğrudan tez veya makale çalışması bulunmamıştır.

⁷ Ahmet Ateş, Gaziantep'in Nizip ilçesine bağlı Ağcaköy'de doğmuş, çocukluğu babasının işi nedeniyle farklı şehirlerde geçmiştir. İlk ve orta öğrenimini Maraş ve Konya'da tamamladıktan sonra İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu ve İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde eğitim görmüş; Arapça ve Farsçaya özel ilgi duymuştur. 1939'da Prof. Dr. Hellmut Ritter'in asistanı olmuş, 1943'te doçent, 1953'te profesör olmuştur. Arap ve Fars dili ve edebiyatı alanlarının gelişmesinde önemli rol oynamış, Şarkiyat Mecmuası'nı yayımlamış ve Şarkiyat Enstitüsü'nü resmî bir kuruma dönüştürmüştür. 1966'da Tahran'da bir toplantıya katıldıktan sonra aynı yıl vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, “*Ateş, Ahmet*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁸ Ateş, “*Raşîd al-Din Vaṭvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”.

⁹ Zehra Bilgegil, “*Raşîd Al-Din Vaṭvât'ın Akbar Al-Afkâr Fi'r-Resâil Va'l-Aş'ar İsimli Eserinin Yeni Bir Nüshası*”, *BELLETTEN* 57/220 (20 Aralık 1993), 745-750.

BİRİNCİ BÖLÜM

REŞİDÜDDİN VAṬVÂṬ'IN HAYATI VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

1.1. Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Bu başlık altında Reşîdüddîn Vaṭvâṭ'ın yaşadığı dönem olan Harezmşahlar Devleti, siyasî, sosyal ve kültürel boyutlarıyla ele alınarak incelenecektir.

1.1.1. Siyasî Durum

Reşîdüddîn Vaṭvâṭ'ın yaşadığı dönem Harezmşahlar dönemine denk gelmektedir. Vaṭvâṭ, uzun yıllar bu dönemde hüküm sürmüş sultanların hizmetinde bulunmuş, genel itibarıyla Dîvan Kâtipliği görevini üstlenmiştir. Harezmşahlar dönemini genel bir bakış ile ele almak Vaṭvâṭ'ın yaşadığı ve yetiştiği çevreyi anlamaya yardımcı olacaktır.

Selçuklular devleti büyüklerinden Bilge Tegin (öl.364/975), üstün yetkilere sahip bir şahsiyettir. Bilge Tegin, Garcistan'dan Anuş Tegin Garce adında bir Türk köle (gulâm) satın almıştır. İlerleyen süreçte sivri zekâsı ve keskin bilgisiyle bu köle, devlet kademelerinde yükselmeye başlamış, Selçuklular devletinde yüksek bir makama ulaşarak “*Taştdâr*”¹⁰ unvanını almıştır. Selçuklu devletinde, o dönemde Taşt dairesinin giderleri Selçuklulara bağlı Harezm'in gelirleriyle karşılanmaktaydı. Bir süre sonra Anuş Tegin Harezm Şahnesi¹¹ olarak tayin edilmiş böylelikle Anuş Tegin ve ailesinin Harezm dönemi başlamıştır.¹²

Harezm, Ceyhun Nehrinin döküldüğü Aral Gölünün güneyinde yer almakta ve bu nehrin her iki tarafında uzanan geniş arazinin adıdır. Ceyhun'un yukarı mecrasının doğusundaki Asya bölgesinin münbit topraklarından, Mâverâünnehir denilen Buhâra ve Semerkand bölgesi istisnâ edilirse, geniş bozkırlar ve çöller diyarı olan Batı Türkistan ortasında kalan Harezm bölgesi eskiden beri kalabalık insan kütlelerini kendine çeken önemi oldukça büyük bir coğrafyadır.¹³

Bu coğrafyanın idare yapısı eskiden beri kendine has bir özellik taşımıştır. Tarihî kaynaklarda sabit olduğu üzere Harezm bölgesi daima müstakil bir sultan tarafından yönetilmiştir.¹⁴ İslamiyetin kabulünden önceki dönemlerde bölgeye hakimiyet sağlayanlar “Harezmşah” ünvanıyla anılmıştır. Ancak bu bölgenin büyük bir imparatorluk olması, tarihte

¹⁰ Hükümdarların ellerini yıkamaları ve abdest almaları için önlerine leğen-ibrik getirip hizmet eden saray görevlilerine verilen isim. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, “*Taştdâr*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

¹¹ Bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askerî vali. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, “*Şahne*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

¹² Alaeddin Aṭa Melik Cüveynî, *Târiḥ-i Cihângüşâ*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 255.

¹³ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956), 30-31.

¹⁴ Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târiḥü'l-Beyhakî*, çev. Yahya el-Ḥaşşâb - Sâdık Neşet (Kahire: Mektebetü'l-Ancelo el-Mısıriyye, 1999), 731.

ilk ve son olarak Anuş Tegin'in oğulları döneminde olduğundan, Doğu ve Batı tarihçileri, Harezmsah tabirini özellikle bu sülale tarafından kurulan Türk devleti için kullanmışlardır.¹⁵

(Harezmsahlar Devleti Haritası 1097-1231)

Sultan Melikşâh, Harez, gelirleri üzerinde tasarruf yetkisini taştârı Anuş Tegin Garce'ye tevdi etmiştir. Bununla birlikte, Anuş Tegin resmen vali sıfatını taşımakla beraber, Harez'in fiilî idaresi Kıpçak Türkleri'nden Harezmsah Ekinci (İlkinci) b. Koçkar (öl.?)'in kontrolünde bulunmaktaydı. Selçuklu hânedanı içindeki taht mücadeleleri esnasında Sultan Berkyaruk (öl.498/1104)'un daveti üzerine Ekinci, 10.000 kişilik bir süvari kuvvetiyle Horasan yönüne hareket etmiş, ancak yalnızca 300 seçkin atlısıyla Merv'e ulaştığında, gece düzenlenen bir eğlence sırasında devrin nüfuzlu emirleri Kodan ve Yaruktaş tarafından öldürülmüş, beraberindeki kuvvetler de dağıtılmıştır (490/1097). Bu gelişmenin ardından Sultan Berkyaruk, Horasan valiliğine tayin ettiği Habeşî b. Altuntak'ı Kodan ve Yaruktaş'ı gözetlemekle görevlendirmiştir. Habeşî b. Altuntak, kendisine verilen bu görevi başarıyla yerine getirmiş ve Taştâr Anuş Tegin'in oğlu Kuşbüddîn Muhammed (öl.522/1128)'i Harez valiliğine atamıştır. Böylelikle m.1097-1231 yılları arasında hüküm sürececek Türk-İslam Hânedanı Harezmsahlar'ın teşekkülü gerçekleşmiş ve Selçuklu hâkimiyeti altında bölgeyi fiilen yöneten ilk Harezmsah Kuşbüddîn Muhammed olmuştur.¹⁶ Harezmsahlar sülâlesinin cedit olan Anuş Tegin'in Türk asıllı olduğu hususunda şüphe bulunmamakla birlikte, mensup olduğu boyun hangi Türk boyu olduğu kesin olarak tespit edilememiştir.¹⁷

Kuşbüddîn Harezmsah, babasının hayatta bulunduğu dönemde Merv'de iyi bir tahsil görmüş, siyaset ve idare usullerine vâkıf, kabiliyetli ve adalet anlayışı güçlü bir yönetici olarak ön plana çıkmıştır. İlmî çevreyi de gözetken aydın bir şahsiyet olan Kuşbüddîn, m.1097–1128 yılları arasındaki hâkimiyeti süresince Selçuklu sultanlarının emirlerine titizlikle bağlı

¹⁵ Mehmet Ali Çakmak, "Hârizmsahlar Devleti", *Türk Dünyası Ansiklopedisi-Atatürk Araştırma Merkezi*, (2025).

¹⁶ Aydın Taneri, "Hârizmsahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/228.

¹⁷ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 38.

kalmıştır. Bu çerçevede her yıl bizzat kendisi yahut büyük oğlu Alâüddîn Atsız vasıtasıyla Sultan Sencer'in sarayına gidilerek vergi ve hediyeler takdim edilmiştir. Yapıcı idarî uygulamaları sayesinde Harezm'deki konumunu sağlama alan Kuţbüddîn, otoritesini artırarak Harezmşahlar hânedanının ilerideki siyasî hayatlarına elverişli bir zemin hazırlamıştır. Hakkında kaleme alınan bazı eserlerde “*Kuţbüd-dîn ve'd-dünyâ*”, “*Ebü'l-feth*” ve “*Muînü emîri'l-mü'minîn*” gibi lakaplarla anılması, sahip olduğu siyasî kudret ve itibarı yansıtmaktadır. Vefatının ardından Sultan Sencer, bir menşurla oğlu Alâüddîn Atsız (öl.551/1156)'ı Harezmşah olarak tayin etmiştir.¹⁸

Reşîdüddîn Vatvât, bu dönemde Melik Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atsız b. Kuţbüddîn Muhammed Harezmşah'ın hizmetine girmiştir. Hayatının sonuna kadar da Harezm sultanlarının hizmetinde bulunmuştur. Atsız'ın hizmetine giriş tarihi, babası Kuţbüddîn Muhammed'in yerine tahta çıktığı h.522 yılına denk gelmektedir. Zira Reşîdüddîn, h.548 yılında Atsız'ın hizmetinden uzaklaştırıldığında kaleme aldığı bir şiirinde bu kralın hizmetinde yaklaşık otuz yılını geçirdiğini ifade etmiştir.¹⁹

Atsız, hükümdarlığının ilk safhasında Sultan Sencer'e bağlılığını muhafaza etmiş ve onun seferlerine iştirâk etmiştir. Keskin zekâsı ve derin bilgisiyle ün salan Atsız, çok sayıda Farsça şiir kaleme almıştır. Sultan Sencer'e büyük hizmetlerde bulunmuş aydın bir şahsiyettir. Sultana olan yakınlığı ve sultanın ona olan sevgisi ile güveni, diğer melik ve emirlerin kıskançlıklarını onun üzerine çekmiş hatta bir takım devlet büyüğü ona suikast bile düzenlemeyi amaçlamışlardır. Sultan Sencer, 529 yılı Zilkâde ayında Behrâm Şah'ın isyanı üzerine Gazne'ye, ertesi yılın Şevval ayında ise Belh'e düzenlediği seferler sırasında Atsız'ı yanında bulundurmıştır. Söz konusu seferler sırasında emirlerin kendisine karşı besledikleri kin ve garazı, ayrıca bu çevrelerin sultan üzerindeki olumsuz tesirlerini fark eden Atsız, endişeye kapılarak ülkesine dönmek üzere sultandan izin almış ve ülkesine geri dönmüştür. Atsız'ın ayrılışından sonra Sultan Sencer, beraberindekilere hitaben, “*o artık bizden uzaklaştı ve bir daha yüzünü görmemiz mümkün olmayacaktır*” deyince, çevresindekiler, “*mademki böyle bir kanaate sahiptiniz, neden dönmesine müsaade ettiniz ve kendisine iyi muamelede bulundunuz?*” şeklinde bir soru yöneltmişlerdir. Sultan Sencer ise bu soruya, Atsız'ın kendi ülkeleri üzerinde büyük haklarının bulunduğunu, dolayısıyla ona kötü davranmanın kendi insanlık ve adalet anlayışıyla bağdaşmayacağını belirterek cevap vermiştir.²⁰

Atsız, Harezm'e varınca entrikalara daha fazla dayanamayarak isyan bayraklarını çekmiş, etrafına hatırı sayılır bir kalabalık almıştır. Bunun üzerine Sultan Sencer, h.533 yılında ordusunu Harezm'e sevk ederek Atsız'a karşı sefere çıkmak zorunda kalmıştır. Bu savaşta Sencer, Atsız'a oğlunu da yitirmesi gibi ağır bir yenilgi tattırmıştır. Bu kayıp Atsız için derin bir acıya neden olmuş, savaşın sonucu olarak Sencer, Harezm'i ele geçirmiş ve bu bölgeyi kendi adına, yeğeni Gıyâsüddîn Süleyman Şah'a iktâ etmiştir. Ancak Sencer, Merv'e döner dönmez Atsız yeniden Harezm'i ele geçirerek başkentini geri almıştır. Daha sonra Sultan Sencer'den intikam almak amacıyla, Hitay Türklerinden gayri müslim toplulukları ona

¹⁸ Taneri, “*Hârizmşahlar*”, 16/229.

¹⁹ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki'ş-Şi'r*, 4.

²⁰ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 256.

karşı kıskırtmıştır. Bu topluluklar h.536 yılının yazında Sencer'e saldırarak onu ağır bir yenilgiye uğratmış, Sencer'in ordusundan yüz bin asker öldürülmüş, eşini esir alarak Sencer'i Tirmiz ve Belh'e kaçmak zorunda bırakmışlardır. Bu süreçte Atsız bağımsızlığını ilan ederek Merv'e ilerlemiş ve şehri ele geçirmiştir. Şehrin önde gelen ve aralarında Hanefî fakih Ebü'l-Fazl Rüküddîn el-Kirmânî (öl.543/1149)'nin de bulunduğu birçok kişiyi esir almıştır. Atsız daha sonra Nişabur'u işgal ederek bir süre burada kalmış, şehre herhangi bir zarar vermeyerek, Sencer'in adının hutbelerden çıkarılmasını emretmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Sencer, Harezm'i kuşatmayı denemiş ancak başarılı olamayarak Atsız ile barış yapmak zorunda kalmıştır. Atsız, 9 Cemâziyelâhir 551-1156 tarihinde, rakibi Sencer'in ölümünden kısa bir süre önce hayatını kaybetmiştir.²¹

Atsız'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu İl-Arslân (öl.567/1172)'in Harezmşahlığı, Sultan Sencer tarafından resmen tasdik edilmiştir.²² İl-Arslân (m.1156–1172 yılları arası) zamanında Harezmşahlığı tâbiri caizse, olgunluğunun zirvesini yaşamıştır.²³ Sencer'in m.1157'deki vefatıyla birlikte Doğu İran'ın en güçlü siyasî aktörü konumuna yükselen İl-Arslân, Karahıtaylar'ın saldırılarına karşı direnmişse de onlara vergi ödemekten kurtulamamıştır. Öte yandan Irak Selçukluları ile dostane ilişkiler tesis ederek bölgesel dengeleri korumaya çalışmıştır.²⁴

İl-Arslân'ın ölümünden sonra veliaht tayin ettiği küçük oğlu Sultan Şah tahta oturmuş fakat yaşının küçük olması nedeniyle yönetimi annesi Melike Terken ele almıştır.²⁵ Fakat ağabeyi Alâüddîn Muhammed Tekiş Karahıtaylar'la anlaşarak kardeşiyle taht kavgasına tutuşmuş Sultan Şah'ın m.1193 yılındaki vefatı üzerine Doğu İran'da nüfuzunu hissettirmeyi başarmıştır. m.1194 yılında Rey civarındaki yaşanan savaşta II. Tuğrul'u yenerek Irak Selçukluları'na son vermiş, İran ve Doğu Irak bölgesinde hakimiyetini tesis etmiştir. Böylece Harezmşahlar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun siyasî vârisi olma yolunda önemli ölçüde mesafe katetmiştir. Harezmşahlar hânedanlığının en parlak şahsiyetlerinden olan Tekiş, bu tarihten itibaren "Sultan" unvanını kullanmaya başlamıştır.²⁶

Milâdî 1172 yılından 1200 yılına kadar hüküm süren Sultan Tekiş'in vefatı üzerine yerine oğlu Alâüddîn Muhammed, saltanatta yirmi yıl kalmış ve kuruma yüz tutmuş devletin dallarını yeniden canlandırmıştır.²⁷ Horasan'ı ele geçirmeye çalışan Gurlu Sultanları²⁸ Şehâbüddîn Mu'izüddîn ve Gıyâsüddîn Şemsüddîn ile mücadeleye girerek, Nişâbur, Merv ve Serahs'ı zaptetmiş daha sonra m.1207 yılında Horasan'ı da ele geçirerek

²¹ Edward Granville Browne, *Târîhü'l-Edebi fî İran Mine'l-Firdevsî ilâ's-Sa'dî*, çev. İbrâhim Emîn Şevâribî (Kahire: el-Meşrû'ul-Kavmî, 2005), 2/383-384; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. (Yazarın Önsözü).

²² Çakmak, "Hârizmşahlar Devleti", 4.

²³ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 1.

²⁴ Taneri, "Hârizmşahlar", 16/229.

²⁵ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 264.

²⁶ Taneri, "Hârizmşahlar", 16/229.

²⁷ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 282.

²⁸ 1000-1215 yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren bir islâm hânedanı. Detaylı bilgi için bkz. İqtidar Husain Siddiqui, "Gurlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

Gurlu sultanlarına gâlip gelmiştir.²⁹ m.1210 yılında ise İlâmîş çölünde Karahıtaylar'la giriştiği savaşı da kazanarak Endican ve çevresine tümüyle hâkim olmuştur. Sultan Tekiş, iki yıl sonra kızının isteği ile damadı olan Semerkant sultanı Osman'ı öldürterek Batı Karahanlılar'ı tarih sahnesinden silmiştir. m.1215 yılında göçebe Kıpçaklar üzerine yaptığı başarılı seferler neticesinde Sıgnak'ı topraklarına katmayı başarmış, aynı yıl Gazne'yi de topraklarına katarak oğlu Celâlüddîn'e vermiştir. Daha sonra Salgurlular³⁰ dönemi için parlak bir şöhrete sahip ve Fars Atabegi olan Sa'd b. Zengî ile savaşarak Zengî'yi esir almış daha sonra kendisiyle bir anlaşma yaparak onu serbets bırakmıştır.³¹ Daha sonra da Azerbaycan Atabegi Özbek'i yenerek onların da itaatlerini sağlamıştır. Böylece Harezmsahlar, Siriderya eteklerinden Irak'a kadar uzanan çok geniş bir sahaya hakimiyetleri altına almışlardır. Lakin daha sonra Sultan, Moğollarla giriştiği savaşta büyük kayıplar almış devleti oldukça sıkıntılı bir sürece itmiştir. Devletâbâd³² bölgesinde yaşanan savaşta canını zor kurtarmış, Hazar denizinin güneydoğu sahillerine yakın Âbeskûn adalarına sığınmış ve m.1220 yılında orada hastalanarak ölmüştür. Alâüddîn Muhammed, Büyük Selçuklu Sultanları gibi İslam dünyasının lideri olmak adına gayret sarfetmişse de net bir sonuca ulaşamamıştır.³³

Doğu ve Batıda elde edilen askerî ve siyasî başarılar neticesinde Harezmsahlar Devleti, Alâüddîn Muhammed'in saltanatının ilerleyen safhalarında fiilen bir cihan devleti niteliği kazanmıştır. Bununla birlikte, bu genişlemeye rağmen sultan ile askerî ve idarî kesim arasında ciddi gerilimler ortaya çıkmıştır. Devletin askerî gücünün belkemiğini, Tekiş devrinden itibaren hânedanla kurulan akrabalık bağları sayesinde merkezî yapıya nüfuz eden Kıpçak³⁴ unsurlar teşkil etmekteydi. Bu zümre, zamanla ordunun komuta kademelerinde önemli bir konum elde etmiş, yerleşik kültür çevresinde hüküm süren devlet yapısına rağmen göçebe askerî ve idarî geleneklerini muhafaza etmiştir. Ayrıca sultanın eşi veya annesi sıfatıyla "baş hatun" tarafından güçlü biçimde desteklenmeleri, bu unsurların siyasî etkisini daha da artırmıştır. Nitekim Terken Hatun, zaman içerisinde Alâüddîn Muhammed'in en etkili siyasî rakibi hâline gelmiştir. Kısa bir süre zarfında son derece geniş coğrafyalara yayılan Harezmsah hâkimiyeti, bu alanlarda hânedanın meşruiyetini aynı hızla tesis edememiştir. Fethedilen bölgelerde yaşayan topluluklar nezdinde Harezmsah sultanlığı, yerleşik ve kabul görmüş bir iktidar yapısından ziyade, çoğu zaman meşruiyeti tartışmalı bir

²⁹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 290; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 147.

³⁰ 1148-1286 yılları arası İran'ın Fars bölgesinde hüküm süren Türk-İslâm hânedanı. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Sargurlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009).

³¹ Merçil, "Sargurlular", 36/30.

³² Hindistan'ın Maharaştra eyaletinde kaya üzerine inşa edilmiş kalesiyle meşhur tarihî bir şehir. Detaylı bilgi için bkz. Khaliq Ahmad Nizami, "Devletâbâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

³³ Taneri, "Hârizmsahlar", 16/230.

³⁴ Kıpçaklar, Güneydoğu Avrupa bozkırlarında devlet kuramayıp kavmî birlikler halinde yaşayan bir Türk topluluğudur. Kimekler'in bir kolu olan Kıpçaklar, XI. yüzyılda yönetimi ele almış ve geniş bir sahaya hâkim olmuştur. Doğudan gelen baskılar ve otlak sıkıntısı nedeniyle batıya göç ederek Güney Rusya'ya ulaşmış, 1054'ten itibaren Rus kaynaklarında "Polovtsi" adıyla anılmış ve Dinyeper'e kadar yayılmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Muallâ Uydu Yücel, "Kıpçaklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

işgal gücü olarak algılanmıştır. Bu durum, devletin idarî bütünlüğünü ve uzun vadeli siyasî istikrarını olumsuz yönde etkilemiştir.³⁵

Sultan Alâüddîn Muhammed'in, ölümünden hemen önce oğlu Celâlüddîn'i veliyaht tayin etmesiyle Harezmsahlr Devleti'nde fiilî çöküş süreci hız kazanmıştır. Tahta geçiş sürecinde yaşanan rekabet ve bazı kumandanların olumsuz tutumları Celâlüddîn'in otoriteyi tesis etmesini zorlaştırmış; Moğol baskıları da eklenince hânedanın askerî ve idarî yapısı daha da zayıflamıştır. Bu süreçte Gürgenç'in Moğollar tarafından ele geçirilmesi devletin idarî merkezinin resmen ortadan kalkmasına yol açmıştır. Celâlüddîn Harezmsah, Moğollara karşı elde ettiği bazı askerî zaferlere rağmen daha fazla dayanamayarak Hindistan'a çekilmek zorunda kalmış, üç yılın ardından m.1224 yılında Horasan'a, m.1225 yılında da Azerbaycan'a gelerek babasının topraklarından uç noktasında Tebriz merkezli küçük bir emirlik kurmayı başarmıştır.³⁶ Belli bir süre sonra Kirman ve Azerbaycan sahasında hakimiyeti eline alarak İldenizliler'in³⁷ topraklarına hakim olmuştur. Ancak tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidîmillâh, Gürcüler, İsmâîlîler ve en sonunda Anadolu Selçukluları ile yaşanan siyasî ve askerî çatışmalar Celâlüddîn'in konumunu ve gücünü giderek zayıflatmıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâüddîn Keykubâd ile araları açılan Sultan Celâlüddîn, m.1230'da meydana gelen Yassıçimen Savaşı'nı kaybedip sığındığı Meyyâfârikîn'in³⁸ bir dağ köyünde karşısına çıkan bir yerli tarafından öldürülmüştür (628/1231). Meyyâfârikîn'deki Eyyubî hâkimi cesedini getirterek şehir merkezindeki Türk İslam ileri gelenlerinin medfûn olduğu kabristana defnettirmiştir. Böylece Türk-İslâm tarihinde önemli rol oynayan Harezmsahlr hânedanı yıkılmıştır.³⁹

³⁵ Çakmak, "Hârizmsahlr Devleti", 7.

³⁶ Çakmak, "Hârizmsahlr Devleti", 8.

³⁷ 1148-1225 yılları arası Arrân-Azerbaycan-Cibâl topraklarında hüküm süren Türk-İslâm hânedanı. Detaylı bilgi için bkz. Gülay Ögün Bezer, "İldenizliler" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

³⁸ Meyyâfârikîn, Diyarbakır ile Bitlis arasında, Güneydoğu Torosları'nın eteklerinde kurulmuş eski bir şehirdir. Kuruluşu kesin bilinmemekle birlikte, Sâsânîler döneminde piskopos Mârûsâ tarafından kurulduğu rivayet edilir. Bizans ile Sâsânîler arasında sık sık el değiştiren şehir, İmparator I. Justinianos döneminde tahkim edilerek "Iustinianapolis" adını almıştır. 589'da Sâsânîler'in, 591'de tekrar Bizans'ın eline geçen şehir, Hz. Ömer döneminde 640 yılında İyâz b. Ganem tarafından fethedilmiştir. Daha sonra Hamdânîler, Büveyhîler ve Kürt asıllı Mervânîler'in hâkimiyetine giren Meyyâfârikîn, yaklaşık bir asır boyunca Mervânîler'e başkentlik yapmıştır. Günümüzde Diyarbakır'a bağlı bir ilçe olarak Silvan adıyla bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Savran, "Meyyâfârikîn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

³⁹ Taneri, "Hârizmsahlr"; Çakmak, "Hârizmsahlr Devleti", 9.

Harezmşah Sultanlarının Soykütüğü⁴⁰

Nuştegin Tegin Garce

Kuṭbüddîn

Muhammed Harezmşah (1097-1128)

Atsız Harezmşah (1128-1156)

Hitay Han | Süleyman Şah | **Ebu'l-Feth – il-Arslan Harezmşah (1156-1172)** | Atlıĝ

Tekiş Harezmşah (1173-1200) / Sultanşah Harezmşah

Tacüddîn Alişah | Togan Togdu (Erbüz Han) | Yunus Han |

Alâüddîn Muhammed Harezmşah (1200-1220) | Naşırüddin Melikşah

Arslan Şah | Hindu Han

Han Sultan (Kızı) | Gıyasüddîn Pir Şah | Rüküddîn Gur Sancı | **Celâlüddîn Harzemşah (1220-1231)** (Terken kızı) | Uzlak Sultan | Ak Sultan

1.1.2. Sosyal ve Kültürel Durum

Harezm ilk dönemde özerk bir eyalet olarak bilinmiş daha sonra ise Selçuklular'a bağlı bir devletin, gelişimi ile de geniş bir sahaya yayılan bir imparatorluğun kurulduğu yer olmuştur. Harezmşahlar, teşkilât yapılarında Büyük Selçuklu Devleti'ni model alan bir yapıyı takip etmiştir. Bununla beraber çağın gerektirdiklerine ve yöneticilerin bazı tercihleri doğrultusunda kendine özgü uygulamalar da yapılmıştır.⁴¹ Hükümdarlar, diğer orta çağ Türk-İslam devletlerinde görülen sultanlarla aynı yetkiye ve konuma sahip olmuştur. Başlıca saray görevlileri aynı Selçuklularda olduğu gibi vezir, hâcib-i ḥaş⁴², taştâr, şilâhdar,⁴³ câmedar⁴⁴

⁴⁰ Cüveynî, *Târîḫ-i Cihângüşâ*, 606; Kafesoĝlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 293.

⁴¹ Çakmak, "*Hârizmşahlar Devleti*", 10.

⁴² Sözlükte "araya girmek, engel olmak, bir kimsenin bir yere girişini önlemek; örtmek ve gizlemek" anlamlarına gelen kökten türemiştir. Bu bağlamda kelime, terim olarak "bir kimsenin huzura kabulünü düzenleyen, girişleri kontrol eden ve bu suretle saray veya makam kapısında görev yapan görevli (kapıcı)" anlamını ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. Aydın Taneri, "*Hâcib*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

gibi adları taşımaktadır. Bürokraside de aynı teşkilât yapısı takip edilmiştir. Devletin resmî dili Farsça kabul edilmiş, dîvân teşkilâtında da aynı sistem takip edilmiştir. Devletin askerî ve hukukî altyapısı da Selçuklular'a birebir benzerlik teşkil etmektedir. Atsız döneminde geliştirilen askerî güç, Sultan Alâüddîn döneminde zirveye taşınarak bölgenin yegâne en büyük gücü haline getirilmiştir. Ordunun ihtiyaçları Dîvân-ı Arz⁴⁵ tarafından karşılanmıştır. Askerî iktâ sistemi⁴⁶ aynen Selçuklular'da olduğu gibi yürütülmüştür. Adlî teşkilâtın başında bizzat sultan tarafından tayin edilen "ağda'l-kuğât" (Başkadı) bulunurken, devlete karşı işlenen suçlar ve idarî davalar bizzat sultanın başkanlık ettiği Dîvân-ı Mezâlim'de⁴⁷ karara bağlanmıştır.⁴⁸

Harezmşahlar Devleti'nin siyasî ve idarî temelleri Harezm şehrinde atılmış, devlet zamanla Mâverâünnehir'den Irak-ı Acem'e, Kıpçak bozkırlarından Kuzey Hindistan'a ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuştur. Orta Çağda son derece stratejik ve zengin bu coğrafya, Harezmşahlar Devleti'nin iktisadî gücünün şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Ziraî üretim ve hayvancılık açısından elverişli olan bu bölgelerde Harezmşah idarecileri, sulama kanallarının inşası ve geliştirilmesi yoluyla tarımsal verimliliği artırmayı hedeflemiş, bu sayede halkın refah seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuşlardır. Harezmşahlar hanedanı, Selçuklu Devleti'nden devraldığı zengin kültürel mirasın yanı sıra hâkim olduğu coğrafyanın yerleşik kültür birikiminden de derin biçimde etkilenmiştir. Hânedanın kurucusu Anuş Tegin'in Selçuklu sarayındaki yükselişle oğlu Kuşbüddîn Muhammed'in Merv'de nitelikli bir eğitim almasını sağlamıştır. Kaynaklar, Alâüddîn Atsız, Tekiş, Sultanşah ve Alâüddîn Muhammed gibi hükümdarların edebî ve ilmî alanlarda yetkin olduklarını, Celâlüddîn Harezmşah ve diğer şehzâdelerin de benzer bir eğitim ortamında yetiştiklerini göstermektedir. Bu kültürel iklim içerisinde hüküm süren Harezmşah hükümdarları, âlimleri, edipleri ve şairleri himaye etmiş, ilmî faaliyetlere ve resmî yazışmalara özel önem atfetmişlerdir. Reşîdüddîn Vatvât gibi erken dönem münşileri, özellikle Sultan Tekiş devri ve sonrasındaki idarî ve kültürel yapıya dair verdikleri bilgilerle Harezmşahlar tarihinin bu safhasının aydınlatılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁴⁹

Siyasî çatışmaların yarattığı tahribâta rağmen, Harezmşahlar dönemi ilmî ve kültürel açıdan parlak bir devir olmuştur. Başkent Gürgeç⁵⁰ (Cürcâniye) ile Merv ve Buhâra gibi

⁴³ Bazı Türk-İslâm devletlerinde ve Osmanlılar'da sultanın silâhları ile silâhhânesinden sorumlu olan saray görevlisine verilen addır. Detaylı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "Silâhdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁴⁴ Bazı İslâm devletlerinde hükümdarın elbiselerine nezaret eden saray görevlisine verilen addır. Detaylı bilgi için bkz. Aydın Taneri, "Câmedar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

⁴⁵ Ordunun umumi idaresiyle görevli olan meclisin adıdır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

⁴⁶ Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkının kişilere tahsis edilmesidir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Demirci, "İktâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁴⁷ İslâm devletlerinde en yüksek idarî-adlî yargı ve denetleme kurumuna verilen addır. Detaylı bilgi için bkz. Celal Yeniçeri, "Mezâlim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

⁴⁸ Taneri, "Hârizmşahlar", 16/231.

⁴⁹ Çakmak, "Hârizmşahlar Devleti", 11.

⁵⁰ Gürgeç, Amuderya'nın sol kıyısında yer alan ve Hârizm bölgesinin önemli idarî ve iktisadî merkezlerinden biri olan tarihî bir şehirdir. Tarihi çok eskilere uzanan şehir, Çinli seyyahların kayıtlarında

şehirler, zengin kütüphaneleri ve medreseleriyle dönemin en önemli ilim merkezleri haline gelmiştir. Sadece Merv’de on kütüphanenin varlığı rivayet edilir. Önemli bir diğer kütüphane olan Azîziye Kütüphanesi’nde 12.000, Kemâliye Kütüphanesi’nde ise yaklaşık 10.000 cilt kitabın varlığı rivayet edilmektedir. Sultan Atsız devrinde başlayarak Sultan Tekiş ve Alâüddîn Muhammed himayesinde gelişen bu ortamda, Zemaşşerî (öl.538/1144), Faḥruddîn er-Râzî (öl.606/1210), Necmuddîn-i Kübrâ (öl.618/1221), Şehristânî (öl.548/1153), Muṭarrizî (öl.610/1213), Ebû Ya’kûp es-Sekkâkî (öl.626/1229), Muizzî (öl.518-521/1124-1127), Evḥâdüddîn-i Enverî (öl.585/1189), Edîb Şâbir (öl.546/1151), Ebû Sa’d el-Herevî (öl.518/1124), Hassân el-Ḳattân (öl.548/1153), Hâkânî (öl.595/1199) ve Reşîdüddîn Vatvât (öl.573/1173) gibi, felsefe, din, dil ve edebiyat alanlarında tanınmış pek çok âlim ve edebiyatçı yetişmiştir. Ancak devletin Moğol istilasıyla yıkılması, Türk-İslâm tarihi açısından ağır sonuçlar doğurmuştur. Bu çöküş, İslamiyet’in Asya içlerinde yayılma sürecini durdurmuş ve bölgedeki Türk topluluklarını tecrit etmiştir. Ayrıca Mâverâünnehir ve Harezm’deki canlı bilim ve kültür hayatı sona ermiş, bölgedeki âlimler Anadolu, Mısır ve Hindistan gibi coğrafyalara göç etmek zorunda kalmıştır.⁵¹

1.2. Hayatı ve Edebî Kişiliği

Bu bölümde Reşîdüddîn Vatvât’ın doğumu, ismi, nesebi ve kişiliği ele alınacaktır. Ayrıca Vatvât’ın eğitim hayatı ve yetişmesinde etkili olan hocaları incelenecektir. Bunun yanı sıra yaşadığı dönemdeki bazı önemli çağdaşları ve şairlerle olan ilişkisi değerlendirilecektir. Ardından Vatvât’ın Arap ve Fars edebiyatındaki yeri ile eserleri hakkında bilgiler verilecek son olarak da vefatı hakkında bilgiler sunulacaktır.

1.2.1. Doğumu, İsmi, Nesebi ve Kişiliği

Asıl ismi Reşîdüddîn Muhammed b. Yahyâ b. Merdeviyye b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb’tır.⁵² Bilinen adıyla Reşîdüddîn Vatvât’ın doğum tarihi kesin olarak belirlenememekle birlikte, aşağıda sunulan kanıtlardan yola çıkarak yaklaşık bir şekilde tespit edilmesi mümkündür: *Târîḥ-i Cihângüşâ* adlı eserin yazarı Atâ Melik Cüveynî (öl.681/1283), Harezmşah Tekiş b. İl-Arslan’ın dönemini anlatırken, Tekiş’in h.568 yılı Rebü’l-ahir ayının 22. Pazartesi günü Harezm’e gittiğini ve tahtına oturduğunu belirtir. Bu olay sırasında şairler ve edebiyatçılar onu tebrik etmek üzere huzura çıkmış, nutuklar ve şiirler sunmuşlardır. Bunların arasında, Tekiş’in atalarının hizmetinde 80 yılını doldurmuş olan Reşîdüddîn

da Hârezm’in merkezi olarak anılmaktadır. Emevîler döneminde fethedilen Gürgenç, Araplar tarafından yönetim merkezi haline getirilmiş ve “Türkistan’ın kapısı” olarak önemli bir konum kazanmıştır. Sâmâniler döneminde giderek gelişen şehir, Me’mûnîler’in kurucusu Emîr Me’mûn’un 995 yılında tüm Hârezm’i ele geçirmesiyle daha da önem kazanarak bölgenin başlıca şehirlerinden biri haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Aydın Taneri, “*Gürgenç*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

⁵¹ Taneri, “*Hârezmşahlar*”, 16/231.

⁵² Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ İrsâdü’l-Erib İlä Ma’rifeti’l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs (Lübnan: Daru’l-Arabî’l-İslâmî, 1993), 2647; Ebu’l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nühât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Halep: Matbaatu İsa el-Halebî, 1964), 6/226; Züheyrüddîn el-Beyhakî, *Târîḥu Ḥükemâi’l-İslâm*, thk. Muhammed Kürd Ali (Dimaşk: Matbaatu’t-Terâkkî, 1946), 167; Ḥayruddîn ez-Ziriklî, *Ḳâmûsü Terâcim li-Eşheri-Ricâl ve’n-Nisâ Mine’l-Arab ve’l-Müsta’rebîn ve’l-Müsteşrikin* (Beyrut: Daru’l-İlim li’l-Melâyîn, ts.), 7/25; Muḥsin el-Emîn, *A’yânü’ş-Şîa* (Beyrut: Daru’t-Te’aruf, 1983), 7/5.

Vatvât'da bulunmaktaydı. Ancak Reşîdüddîn, ileri yaşı sebebiyle taşınarak sedyeye getirilmiş ve o tarihte sekseni aşkın bir yaşta olduğu ifade edilmiştir. Bu açıklamalardan yola çıkılarak, Reşîdüddîn'in Hicrî 568 yılında seksen yaşını geçtiği anlaşılmaktadır. Buna göre, doğum tarihinin Hicrî 487 yılından önce olduğu ortaya çıkar. Ayrıca, Hicrî 568 yılında yaşının doksanı geçmediği bilindiğinden, doğumunun Hicrî 480 yılından önce olmadığı kesindir. Dolayısıyla, doğum tarihinin Hicrî 480 ile 487 yılları arasında olduğu sonucuna varılmaktadır.⁵³

İslam'ın ikinci halifesi olan Hz. Ömer'in soyundan geldiği için el-Ömerî nisbesini, çok ufak tefek olduğu için de Vatvât (“yarasa” veya “dağ kırlangıcı”) lakabını almıştır. Döneminin önde gelen edebiyatçılarından olup eşsiz kişilerden ve şairlerden biridir. Nesir ve şiirde döneminin en iyisi, Arap dilinin inceliklerine vakıf, nahiv ve edebiyat konusunda insanların en bilgisi olmuştur. Ünü dört bir yana yayılan ve adı tüm bölgelerde anılan Reşîdüddîn, tek bir oturuşta Arapça bir beyit nazmedip ardından farklı bir vezinde Farsça bir beyit oluşturur ve her ikisini de birlikte inşâ edecek düzeyde bir edebiyatçı olmuştur.⁵⁴

Vatvât, Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Horasan'ın en büyük şehirlerinden biri olan Belh, önemi açısından Nişabur, Herat ve Merv gibi dönemin önde gelen şehirlerine eş değerdi. İçerisinde bulundurduğu birçok medrese ve kütüphaneleriyle dönemin önde gelen birçok edebiyatçısının ve entelektüellerinin uğrak merkezi haline gelmiştir.⁵⁵

Vatvât, dinine olan sarsılmaz bağlılığı ve İslâm'ı müdafaa konusundaki hassasiyetiyle tanınan bir şahsiyettir. Dönemindeki muhaliflerini, cihattan uzak durmakla, gaflete düşmekle eleştirmiş, onları dünyanın geçici ziynetlerine aldanmak ve cennetin ebedî nimetlerinden yüz çevirmekle itham etmiştir. Mektuplarında ifade ettiği üzere, zamanın kendisine Zemaşşerî (öl.538/1144)'ye nasip ettiği gibi Beytullâh'a komşuluk imkânı tanınmasını arzu etmiştir. Nitekim Zemaşşerî'ye gönderdiği bir mektubunda şu ifadeleri kullanır: “*En büyük arzum ve nihai muradım, şerefli huzurunun hizmetkârları arasında yer almaktır. Zira orası, izzet ve şerefın merkezi, seçkinlerin yöneldiği mübarek bir makamdır. Oraya varıp konaklayan kimse, her iki dünyada da maksadına ulaşır ve her iki âlemde arzuladığına nail olur. Ancak ilmî yetersizliğim veya kaderin engelleyici tasarrufu beni bu hizmetten mahrum bıraktı ve söz konusu nimete erişmekten alıkoydu.*” Vatvât'ın Ehl-i Beyt'e ve dört halifeye duyduğu derin saygı ve muhabbet ilmî çevrelerde de bilinmektedir. Bu çerçevede, *Tühfetü's-Şiddik ilâ's-Şiddik mi'n kelâmi Ebî Bekir es-Şiddik, Faslu'l-İhtâb mi'n kelâmi Ömer b. el-Hattâb, Unsü'l-lehfân mi'n kelâmi Osman b. Affân, Nesru'l-leâlî mi'n kelâmi Emîru'l-Mü'minîne Alî* adlı dört eser telif etmiş, her bir halifenin yüz hikmetli seçkin sözünü bu eserlerde Farsça şerh ve izah etmiştir.⁵⁶

Dindar bir kimlikle tanınan Vatvât'ın eserleri, onun Sünnî çizgide yer aldığını göstermektedir. Özellikle Selçuklu sultanı Sencer ile Karahitaylılar arasında vuku bulan

⁵³ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 264-265.

⁵⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erib İlâ Ma'rifeti'l-Edib*. S.2632

⁵⁵ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 3.

⁵⁶ Nâhî Abdu İbrâhim Nâsır ez-Züheyri - Eymen Halife İsmâil, “Reşîdüddîn Vatvât Edibü'n zü Sekâfeteyn”, *Mecelletü külliye'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*, (2017), 562.

Katavân Savaşı'nda şehit düşen Hanefî âlimi Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî (öl.536/1141) için kaleme aldığı mersiyede yer alan bazı ifadeleri, onun fıkıh alanında Hanefî mezhebine mensubiyetini ima eden unsurlar taşımaktadır.⁵⁷

Reşîdüddîn Vatvât, kendi döneminin önde gelen şairleri ve belâgat ehli arasında bir üstâd olarak kabul edilmiştir. Yakın ve uzak bölgelerden pek çok şair onun meclisine katılmış, şiir ve çeşitli ilimlerle meşgul olmuşlardır. Vatvât, şairliğinin yanı sıra yüksek makamlara ve önemli görevlere de erişmiştir. Keskin dilli ve fasîh konuşmasıyla tanınmıştır. Çevre bölgelerin şairlerinin sözlerini tenkît etmiştir. Bu sebeple birçok şair onu sevmemiş, hatta bazıları kıskançlıklarından ona yönelik ince hicivler kaleme almışlardır. Bununla birlikte, Reşîdüddîn'in görevindeki liyakâti ve ilmî fazileti herkes tarafından umumiyetle kabul edilmiştir. Reşîdüddîn'in küçük yapılı, zayıf bir bünyeye sahip olduğu ve çağdaşlarının bu nedenle ona "Yarasa" anlamına gelen "Vatvât" lakabını verdikleri belirtilmektedir.

Bedenen zayıf ve dili keskin biri olduğu için bu lakapla anılmıştır. Farsça'da "فرستوك" (Ferestûk) adıyla bilinen bu kuş, yarasa türündendir. Rivayete göre, birkaç ilim adamı bir gün Harezmsahlr hükümdarı Atsız'ın huzurunda ilmî bir münazara ve tartışma meclisi düzenlemişler. Reşîdüddîn de bu mecliste hazır bulunmuş ve coşkun bir şekilde münazaraya katılmıştır. Hükümdar Atsız, onun cismen küçük fakat tartışmada sınırsız bir derinliğe sahip olduğunu fark etmiştir. Reşîdüddîn'in önüne yazı yazması için konulan mürekkep hokkası, hükümdarın dikkatini çekmiş ve şakayla karışık bir şekilde ona, "*Hokkayı kaldır da arkasında kimin konuştuğunu görebileyim!*" demiştir. Reşîdüddîn, bu sözle ne kastedildiğini hemen anlamış ve yerinden kalkarak, "*İnsan, kalbi ve diliyle değerlidir!*" cevabını vermiştir. Bu cevabı, hükümdara onun zekâsını, yetkinliğini ve belâgatını göstermiş, bunun üzerine hükümdar, Reşîdüddîn'e büyük bir saygı göstermiş, ona cömert ikramlarda ve ihsanlarda bulunmuştur.⁵⁸

1.2.2. Eğitim Hayatı

Vatvât'ın ilk eğitimini Harezm'e gitmeden önce doğduğu yer olan Belh'te aldığı anlaşılmaktadır. Belh'teki Nizâmiye Medreselerinde⁵⁹ tahsil gördüğü ve tahsilinin önemli bir bölümünü bu medreselerde elde ettiği rivayet edilmektedir. Ayrıca söz konusu medresede, Vatvât üzerinde derin bir etki bıraktığı ve ilk hocalarından olduğu anlaşılan önemli bir âlim görev yapmaktaydı. Bu şahıs, şairin gönlünde müstesnâ bir yere sahip bulunan İmam Ebû

⁵⁷ Örs, "Vatvât Reşîdüddîn", 42/573.

⁵⁸ Bahtîşâh-ı Semerkandî Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, çev. Necati Lugal (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963), 1/148-149.

⁵⁹ Büyük Selçuklu devletinin veziri; Nizâmülmülk, Şif Fâtımîler'in Sünnî Abbâsiler ve Selçuklular aleyhine yürüttüğü siyasî, askerî ve ilmî propagandalara karşı Ehl-i sünnet inancını güçlendirmek ve devlet kadrolarını yetiştirmek amacıyla medreseler kurmayı planladı. Bu doğrultuda Sultan Alparslan'dan izin alarak onun döneminde ve ardından Sultan Melikşah zamanında Irak, Horasan, Mâverâünnehir, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde birçok medrese açtırdı. Bu medreselerin bir kısmı Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra tamamlanmış olsa da, Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi örnek alındığı için kurulan tüm bu eğitim kurumları genel olarak "Nizâmiye medreseleri" adıyla anılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. *Abdülkerim Özeydin, "Nizâmiye Medresesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

Sa'd el-Herevî (öl. 518/1124)'dir.⁶⁰ Hatta öyle ki kardeşi Necîbüddîn Ömer b. Muhammed, Horasan'dan Harezm'e geldiğinde ve İmam Ebu Sa'd'ın Reşîdüddîn'i meclislerinde ve toplantılarında övdüğünü, onun sözlerini ileri gelenlerin ve seçkinlerin önünde fazlasıyla yücelttiğini söylediğinde, Reşîdüddîn hocasına bir mektup yazarak hocasının kendisine karşı emeklerinden ve iyiliklerinden bahsederek, kendisini hocasına ve eğitimine borçlu biri olarak ifade etmiştir.⁶¹

Reşîdüddîn, ilk eğitimini tamamladıktan ve Farsça ile Arapçada güçlü bir ifade yeteneği kazandıktan sonra Harezm'de ünlü dil bilimci Zemaşşerî'nin derslerine katılmıştır. Kısa sürede Arap ve Fars dillerinde kendi zamanının önde gelen şair ve münşilerinden biri olarak şöhret kazanmıştır.⁶² Bu dönemde Melik Ebu'l-Muzaffer Alâüddîn Atsız b. Kuşbüddîn Muhammed Harezmşah'ın hizmetine girmiştir. Hayatının sonuna kadar da Harezm sultanlarının hizmetinde bulunmuştur. Atsız'ın hizmetine giriş tarihi, babası Kuşbüddîn Muhammed'in yerine tahta çıktığı h.522 yılına denk gelmektedir. Zira Reşîdüddîn, h.548 yılında Atsız'ın hizmetinden uzaklaştırıldığında kaleme aldığı bir şiirinde bu kralın hizmetinde yaklaşık otuz yılını geçirdiğini ifade etmiştir.⁶³

Reşîdüddîn Vatvât'ın şöhretinin temel evresi, efendisi Atsız ile geçirdiği süreye tekâbül etmektedir. h.522-551 yılları arasında Harzemşahlar tahtında bulunduğu otuz yıl boyunca, Dîvân-ı İnşâ'nın⁶⁴ başkanlığını yürütmüştür. Aynı zamanda Atsız'ın özel kâtibi ve devletin en büyük kâtiplerinden biri sayılmıştır. Çoğu zaman, efendisiyle beraber hem seferlerinde hem de ikamet ettiği yerlerde kendisiyle bulunmuştur. Bu yakınlık sebebiyle Atsız ile arasındaki dostluk ve samimiyet güçlü, sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Öyle ki yıllık maaşı, beş yüz dinar, bir at, bir kaftan, bir sarık ve bir cübbeden oluşmaktaydı.⁶⁵

Atsız, kâtibi Vatvât'la yaptığı sohbetlerden büyük haz duymuş ve onunla vakit geçirmekten memnuniyet duymuştur. Öyle ki, onun yanından bir an olsun ayrılmayı istememiştir. Anlatıldığına göre, Atsız, sarayının bitişiğine Reşîdüddîn için bir köşk inşa ettirmiştir. Bu köşk sayesinde, ikisi sık sık pencereler aracılığıyla konuşurdu. Bir gün, Reşîdüddîn pencereden başını uzattığında, Atsız ona, "*Pencereden bir kurt başı görünüyor,*" dedi. Reşîdüddîn ise hemen karşılık vererek, "*Affınıza sığınırım efendim, gördüğünüz bir kurt başı değil, pencereden çıkardığım bir aynadır*" demiştir. Atsız, Vatvât'ın hazır cevaplılığına ve zekice açıklamasına hayret ederek kahkahalarla gülmüştür.⁶⁶

Vatvât ve Atsız arasında var olan bu dostluk yaşanan bir olaydan dolayı bir süre sekteye uğramıştır. Cüveynî bu olayı şu şekilde nakletmektedir: "*Atsız, çeşitli dönemlerde*

⁶⁰ Nâsır ez-Züheyri - Halife İsmâil, "*Reşîdüddîn Vatvât Edîbü'n zü Sekâfeteyn*", 557.

⁶¹ Muhammed Efendî Fehmî, *Mecmû'atu Resâili Reşîdüddîn el-Vatvât* (Mısır: Maârif matbaacılık, 1898), 2/29-30.

⁶² Örs, "*Vatvât Reşîdüddîn*", 42/573.

⁶³ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 4.

⁶⁴ İnşâ, İslâm devletlerinde bürokrasinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ve dîvân-ı inşâ veya (meclisü'l-inşâ) adı verilen resmî yazışma kurumunun faaliyetlerini yürütmek amacıyla oluşan yazı türünü ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "*İnşâ*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁶⁵ Bahâüddîn Muhammed b. Hasen İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistan*, çev. Ahmed Muhammed Nâdî (Kahire: Meclisü'l-'A'la li's-Şekâfe, 2002), 117.

⁶⁶ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 6.

gayrimüslim unsurlara karşı düzenlenen seferlere katılmış ve bu seferlerden zaferle dönmüştür. Bu sırada Cend valiliği görevinde bulunan Arslan Han Mahmud'un oğlu Kemalüddîn ile Atsız arasındaki ilişkiler oldukça olumluydu. Atsız'ın Cend'e bağlı bölgelerin büyük bir kısmını ele geçirmesinin ardından, 547 yılı Muharrem ayında (Nisan–Mayıs 1152) Kemalüddîn'in muvafakatını alarak Sugnak üzerinden Cend'e doğru harekete geçti. Cend'e varmadan Kemalüddîn korkup askerleriyle birlikte Rudbâr (bugünkü Taşkent nahiyelerinden biri) tarafına kaçtı. Kemalüddîn'in kaçtığını öğrenen Atsız, onu geri getirmek üzere yakın çevresinden bir grubu gönderdi ve kendisine canına ve malına zarar verilmeyeceğini vadederek onu yanına getirtti. Buna rağmen Atsız, verdiği sözü yerine getirmede; Kemalüddîn'i tutuklattı ve o da bu süreç içerisinde hayatını kaybetti. Reşîdüddîn Vaṭvât ile Kemalüddîn arasında geçmişe dayanan bir dostluğun bulunduğunu öğrenen Atsız, bu olay üzerine Vaṭvât'ı bir süre hizmetinden uzaklaştırdı." Vaṭvât'ın söz konusu hadiseye dair kaleme aldığı kaside ve kıtalar mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:⁶⁷

"Ey şah! Büyüklük elin başımın üzerinden uzaklaştığı süre içinde felek beni, kahredici ayaklarının altına alarak çiğnedi. Senin nimetini ve bağışlarını kesince, dünya, düzenimi bozdu ve felek, acımı arttırdı. Artık yüzüme bak! Eğer ben ölürsem, vallahi felek benim gibisini bir daha bulamaz."⁶⁸

"Bedenim kapına kul olalı otuz yıl oldu. Ben sana methiye söyleyen, sen ise tahtının üzerinde benden methiye isteyensin. Tahtın sahibi olan sen çok iyi bilirsin ki, bu kölen hiçbir zaman başka bir kapıya methiye söylemek için gitmedi. Görüyorum ki şimdi gönlün otuz yıllık köleden usandı. Zamanın uzunluğu gönüle bıkkınlık verir. Bir atasözü şöyle der: 'Efendi, kölesinden bıknınca onun suçunu arar; fakat bu zavallı kölen suçsuzdur.'⁶⁹

Atsız'ın vefatından sonra Reşîdüddîn Vaṭvât, onun oğlu İl-Arslan'ın (h.551-568) hizmetine girerek babasının döneminde üstlenmiş olduğu görevi icra etmeyi sürdürmüştür. İl-Arslan'ın ölümünden sonra ise, oğlu Sultan Tekiş h.568 yılı Rebû'l-âhir ayının yirmi ikinci pazartesi günü Harezmi tahtına çıkmıştır. Bu münasebetle dönemin şairleri ve belâgat ehli tebriklerini sunmak üzere saraya gelmiş, Reşîdüddîn Vaṭvât'da, ileri yaşının ve sağlık durumunun elverişsizliği sebebiyle bir sedyede taşınarak merasime katılmıştır. Seksen yaşını aşmış bulunduğu, zayıf bünyesi ve ihtiyarlığını gerekçe göstererek diğerlerinin yaptığı gibi şiir söylemeye kudretinin kalmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, dönemin teamülleri gereğince kendisinden bir Rubâî okuması hususunda ısrar edilmiş, Vaṭvât ise şu beyitleri okumuştur:⁷⁰

عدل پدرت شکستها کرد درست جدت ورق زمانه از ظلم بهشت 1

هان تاچه کنی که نوبت دولت ای بر تو قبای سلطنت آمده چست 2

⁶⁷ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 260.

⁶⁸ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 261.

⁶⁹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 261.

⁷⁰ Vaṭvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki 'ş-Şi'r*, 16; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 264.

⁷¹ Vaṭvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki 'ş-Şi'r*, 16.

1. “Deden, zamanın sayfasından ‘zulüm’ kelimesini sildi. Babanın adaleti ise yaraları sardı.”

2. “Ey bugün saltanat hırkasını sırtına giymiş olan! Yönetim sırası sende, şimdi sen ne yapacaksın ha?”⁷²

1.2.3. Hocaları

Bu başlık altında, Reşîdüddîn Vatvât’ın ilk eğitimini aldığı hocalara dair mevcut bilgiler ele alınacak, bunun yanı sıra söz konusu hocaların ilmî birikimleri, yetiştikleri çevreler ve hayatlarına ilişkin temel biyografik verilere de kısaca değinilecektir.

1.2.3.1. Ebû Sa’d el-Herevî

458/1066 yılında doğan el-Herevî’nin tam adı Muhammed b. Naşr b. Manşûr Ebû Sa’d el-Kâdî el-Herevî el-Bişkânî’dir. Aslen Heratlı olan müellifin *Bişkânî* nisbesi, yetiştiği Herat yakınlarındaki Bişkân köyü’ne nispetle verilmiştir. Gençlik yıllarında çocuklara eğitim veren el-Herevî, aynı zamanda *verrâk*⁷³ olarak çalışmış ve Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh ile temas kuruncaya kadar mütevazı ve yoksul bir hayat sürmüştür. Anadolu’da Selçukluların ilerleyişi karşısında Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos’un (1081–1118 yılları) yardım talebini farklı bir çerçevede değerlendiren Papa II. Urbanus, 1095 yılında “kutsal toprakları kurtarma” söylemiyle Batı Avrupa toplumunu harekete geçirerek Doğu’ya yönelik büyük bir istilâ hareketi başlatmıştır. Bu süreçte Haçlılar, önce Urfa’da (491/1098), ardından Antakya’da (491/1098) birer Haçlı devleti kurarak Bilâdü’ş-Şâm topraklarında ilerlemiş, nihayet Kudüs’ü beş haftalık bir kuşatmanın ardından 492/1099 tarihinde ele geçirmişlerdir. Böylece Frank istilâcılarının sıradan paralı askerlerden ibaret olmadığı gerçeği, Türk-İslâm devletleri tarafından acı bir tecrübeyle anlaşılmıştır. Kudüs’ün kaybının hemen ardından Kadı Ebû Sa’d el-Herevî, İslâm dünyasının itibârî lideri konumundaki Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh’ın huzuruna çıkarak, üzerlerinde haç taşıyan ve baştan ayağa zırhlı bu savaşçılara karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgulamış ve yardım talebinde bulunan heyetin başında yer almıştır. Sert fakat etkili bir hitapla halifeyi harekete geçirmeye çalışan el-Herevî’nin bu teşebbüsü, bir noktadan sonra somut bir netice vermemiştir. Bununla birlikte Haçlı istilâsının olumsuz sonuçlarını ve İslâm beldelerinin karşı karşıya kalabileceği tehlikeleri gerçekçi bir biçimde tespit edip dile getiren Kadı Ebû Sa’d el-Herevî, 518/1124’te Hemedan’da Bâtinîler tarafından katledilmiştir.⁷⁴

Reşîdüddîn, ilk eğitimini tamamladıktan ve Farsça ile Arapçada güçlü bir ifade yeteneği kazandıktan sonra Harezmi’deki ünlü dil bilimci Zemaşşerî (öl.538/1144)’nin

⁷² Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 265.

⁷³ Ortaçağ İslâm dünyasında kitap istinsahıyla uğraşan, kitap ve kitap yazımıyla ilgili malzemeler satan, cilt yapan meslek mensuplarına verilen ad. Detaylı bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, “Verrâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

⁷⁴ Murat Öztürk, “Bilâdü’ş-Şâm’daki Haçlı Tehlikesine Karşı Sesini Duyuramayan Kadı, Âlim, Sefir: Ebû Sa’d El-Herevî”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11 (30 Aralık 2019), 153-170.

derslerine katılmıştır. Onun talebeliğini yaptıktan kısa bir sürede Arap ve Fars dilinde kendi zamanının önde gelen şair ve münşilerinden biri olarak şöhret kazanmıştır.⁷⁵

1.2.3.2. Zemaşşerî

Ebü'l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşşerî, 467/1075 tarihinde Harezmi bölgesinde Zemaşşer'de doğmuştur. Mekke'de Kâbe civarında uzun süre ikamet etmesi sebebiyle “Cârullah” (Allah'ın komşusu), mensup olduğu bölgenin ilmî itibarı dolayısıyla “Faḥr-i Harezmi” (Harezmi'nin gururu) lakaplarıyla anılmıştır. Etnik kökeni konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, eserlerini bütünüyle Arapça kaleme almış ve bu dile hizmet etmeyi bir şeref kabul etmiştir. Dindar bir ailede yetişmiş, babası ilim ve takvâ sahibi bir imam olup siyasî sebeplerle hapsedilerek vefat etmiştir. Harezmi'nin önemli bir ilim merkezi olduğu dönemde yaşayan Zemaşşerî, ailesinin maddî sıkıntılarına ve fiziksel engeline rağmen ilim tahsilinde ısrarcı olmuş; Harezmi, Buhara, Bağdat ve Mekke gibi merkezlerde pek çok âlimden ders almıştır. İlmî şahsiyetinin şekillenmesinde özellikle Mutezilî âlim Ebû Muḍar Maḥmûd ed-Ḍabbî (öl.546/1151) etkili olmuş, ayrıca Hâkim el-Cüşemî (öl.494/1022) ve Rüküddîn İbnü'l-Melâhimî (öl.536/1141) gibi Mutezile kelâmının önde gelen isimlerinden istifade etmiştir. Nahiv, lugat, hadis, fıkıh ve edebiyat alanlarında derin bir birikim kazanmıştır. Zemaşşerî, talebe yetiştirme ve icâzet verme konusunda son derece titiz davranmış, Harezmi, Bağdat ve Mekke'de çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Ebû Tâhir es-Silefî (öl.576/1180), Reşîdüddîn Vatvât, Ebû Tâhir el-Husûî (öl.598/1201) ve Zeyneb bint Şi'râ (öl.615/1218) gibi âlimlere de icâzet vermiştir. Hadis rivayetiyle de tanınmış, bazı âlimler tarafından bu alandaki hizmetleri övülmüş, ancak Mutezilî görüşleri sebebiyle özellikle *el-Keşşâf* adlı tefsirine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir. Hayatının ilerleyen dönemlerinde Mekke, Bağdat ve Dimâşk'a seyahatler yapan Zemaşşerî, Mekke'de kaldığı süre içinde Arap dili ve lehçeleri konusunda derinleşmiş ve burada *el-Keşşâf* adlı meşhur tefsirini kaleme almıştır. Son yıllarını Harezmi'nin Cürcâniye şehrinde geçirmiş, 538/1144 tarihinde burada vefat etmiştir.⁷⁶

Yapılan araştırma neticesinde Reşîdüddîn Vatvât'ın, doğrudan öğrencisi olduğuna dair klasik kaynaklarda açık ve kesin bir ifadeyle zikredilen herhangi bir isme rastlanmamıştır. Klasik biyografi ve tabâkat kitaplarında Vatvât'ın isim isim talebe listesi verilmemiştir. Bu durum, onun öğreticiliğinin daha çok edebî meclisler, münşilik ve inşâ uygulamaları, kâtiplik ve saray çevresinde fiilî eğitim yoluyla gerçekleştiğini göstermektedir. Vatvât'ın en güçlü etkisi, eserleri aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle birçok âlim ve edebiyatçı doğrudan onun talebesi olmasa bile, öğrencisi sayılabilecek bir ilmî çizgide yer alır. Vatvât'ın eserlerinden etkilenen bu isimlerden Şems-i Kays er-Râzî (öl.633/1236) ve *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem* adlı eseri zikredilebilir.

⁷⁵ Örs, “*Vatvât Reşîdüddîn*”, 42/573.

⁷⁶ Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, “*Zemaşşerî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238.

1.2.4. Bazı Önemli Çağdaşları ve Şairler

Reşîdüddîn'in yaşadığı Hicrî altıncı yüzyıl, İslam dünyasının doğu ülkelerinde, özellikle Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde ilim ve edebiyatın büyük bir canlılık kazandığı bir dönemdir. Bu çağda ilmî faaliyetler canlanmış, bilim meşalesi tutuşmuş; Merv, Belh, Nişabur, Herat, Tûs, Cürcâniye, Buhâra ve Semerkant gibi büyük ve müreffeh şehirler aydınlanmıştır.⁷⁷

Reşîdüddîn, yaşadığı dönemde vezirlerin, emirlerin ve ileri gelen devlet erkânının büyük bir kısmıyla, ayrıca çağının bazı sultanlarıyla düzenli yazışmalar gerçekleştirmiştir. Söz konusu şahsiyetler, kendilerine ulaşan şiirleri ve iletilen mektupları karşısında derin bir memnuniyet ve takdir duygusu hissetmişlerdir. Onlar da Reşîdüddîn ile karşılıklı olarak yazışmış, kendisine mektuplar göndermişlerdir.⁷⁸

Vatvât'ın mektuplaştığı ve yaşadığı dönemde ilmî ve edebî temas hâlinde bulunduğu bazı çağdaş şahsiyetlerle olan ilişkilerinin ele alınması, söz konusu dönemin ilmî yapısının, entelektüel çevresinin ve ilim anlayışının daha sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır:

1.2.4.1. Hasan el-Kaţţân:

İmam Hasan el-Kaţţân el-Mervezî (öl.548/1153), Reşîdüddîn Vatvât ile aralarında dostane bir bağ bulunan fazilet sahibi şahsiyetler arasında yer almaktadır. Hicrî altıncı yüzyılın seçkin âlim ve hikmet ehli isimlerinden biri olan, “*Aynu'z-zamân*” lakabıyla tanınan İmam Hasan el-Kaţţân el-Mervezî, rubâî nazım türüne ait yirmi dört veznin tespitini kolaylaştırmak amacıyla *el-Ahreb* ve *el-Ahrem* adı verilen iki temel şemayı geliştirmiştir.⁷⁹

Kendisiyle Reşîdüddîn Vatvât arasında çeşitli konularda bir dizi yazışma gerçekleşmiştir. Bu yazışmaların arka planını oluşturan hadise kısaca şöyledir: Karahitaylıların Katavan Savaşı'nda Sultan Sencer'i mağlup etmelerinin ardından Harezmsah Atsız, Horasan'a yönelmiş ve Merv şehrinde yağma ve katliam faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu kargaşa ortamından yararlanan bazı ayak takımı ve eşkiya grupları, Harezmsah askerleriyle iş birliği yaparak malları yağmalamış ve erkekleri öldürmüştür. Bu sırada Reşîdüddîn Vatvât, Atsız'ın ordugâhında bulunmaktadır. Kendisiyle İmam Hasan el-Kaţţân arasında hem hemşehrilik bağı hem de önceden tanışıklığa dayanan bir ilişki mevcuttur. Bu nedenle Hasan el-Kaţţân, nadide eserlerden oluşan kütüphanesinin zarar görmesini engellemek amacıyla, kitaplarının sultanın ordugâhına taşınmasını Reşîdüddîn'den rica etmiştir. Ancak Reşîdüddîn bu talebi yerine getirme imkânı bulamamış, neticede söz konusu kütüphane ayak takımının eline geçmiş, yağmalanmış ve büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Kaţţân, eserlerin yağmalanması üzerine Vatvât'ı suçlamıştır. Bunun üzerine Reşîdüddîn, Kaţţân'a şöyle bir mektup yazmıştır;⁸⁰

⁷⁷ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 26.

⁷⁸ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 27.

⁷⁹ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 31; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 15/464.

⁸⁰ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 256-258.

“Zât-ı âlinizin, resmî vazifelerinizden ve derslerinizden arta kalan zamanlarda, ayrıca bazı meclislerde benim aleyhimde konuştuğunuz, yaptığım hizmetleri küçümsediğiniz ve şahsımı tahkir etmeye çalıştığınız yönünde sözler kulağıma ulaşmıştır. Bununla da yetinmeyerek beni kütüphanenizi yağmalamakla ve haksızlık etmekle itham ettiğiniz söylenmektedir. Söyleyiniz; Bu tutumunuz vakar ve adaletle ne ölçüde bağdaşmaktadır? Bir kimseyi böylesine çirkin ve mesnetsiz bir iftiranın hedefi hâline getirmek, insafsızlık değilse nedir?”

“Allah rızası için sorarım: Kıyamet günü gelip çattığında, çürümüş kemikler kabirlerden çıkarılıp ikinci hayatın elbiseleriyle donatıldığında, bütün kullar mahşerde bir araya toplandığında, insanların amelleri yapraklar gibi başlarından aşağı döküldüğünde, herkesin hesaba çekildiği, suçluların baş aşağı ateşe sürüklendiği ve günahsızlarla müminlere cennet kapılarının ardına kadar açıldığı o dehşetli anda, bir kimse yakama yapışıp, eğer iddia ettiğiniz fiilleri gerçekten işlemiş olsaydım, zorla aldığım malları ve akıttığım kanların hesabını benden istemeyecek miydi?”

“Şimdi söyleyiniz: Bana isnat ettiğiniz bütün bu asılsız ve mesnetsiz iddialar, akla ve vicdana sığar mı? Varsayalım ki bunları yapmış olsaydım -ki bu kesinlikle doğru değildir- bu tür fiiller bana ne kazandırır, hangi menfaati sağlar?”

“Oysa bütün bunların tam aksine, ben Allah’ın bir kulu ve bir Müslüman olarak, başkaları da istifade etsin diye binlerce kitabımı İslâm kütüphanelerine bağışlamış bir kimseyim. Kaldı ki bir insanın, büyük emekler ve nice zorluklar içinde kaleme aldığı bir eseri çalacak kadar alçalmayı kim kendine yakıştırır?”

“Size hitap ediyorum, ey muhterem efendi: Kıyamet gününde sizi mahcup ve zor durumda bırakabilecek böylesi çirkin ve mesnetsiz iftiraldan sakınınız ve Allah’tan korkunuz. Zira Allah, hesap gününde suçluları ve yalancıları rezil edecek, masum olanları ise mükâfatlandıracaktır.”

“Hoşça kalınız, ey saygıdeğer efendi!”⁸¹

1.2.4.2. Hâkânî

Reşîdüddîn’in temas kurduğu ve yazışmalarda bulunduğu kimseler arasında, büyük şair Efdalüddîn Bedîl b. Ali el-Hâkânî eş-Şîrvânî (öl. 595/1199) de yer almaktadır. İki isim arasında hem manzûm hem de mensûr yazışmalar gerçekleşmiş, her biri, muhatabının ilim ve edebiyattaki üstünlüğünü kabul ederek bunu açıkça dile getirmiştir. Öyle ki Hâkânî, Reşîdüddîn’i “Şadru’z-zaman” ve “Seyyidu’ş-şu‘arâ” gibi lakaplarla anmıştır. Ayrıca karşılıklı olarak çok sayıda methiye ve kaside inşâd etmişlerdir. Ancak Reşîdüddîn’in kendi kaleme aldığı metinlere duyduğu aşırı hayranlığı ve gururu ile diğer edip ve şairlerin eserlerini küçümseyip değersizleştiren bir tavır sergilemesi bu ilişkinin, zamanla kırgınlık ve öfkeye dönüşmesine sebep olmuştur. Bu gelişmelerin ardından Hâkânî, Reşîdüddîn’i hicvetmeye ve sert biçimde eleştirmeye başlamıştır.⁸²

⁸¹ Fehmî, *Mecmû’atu Resâili Reşîdüddin el-Vatvât*, 2/18-19.

⁸² Vatvât, *Hadâîku’s-Sihr fî Dekâiki’ş-Şi’r*, 35.

1.2.4.3. Edîb Şâbir

Şihâbüddîn b. İsmâîl et-Tirmizî (öl.546/1151) adıyla bilinen Edîb Şâbir, kaynaklarda “Şairlerin Meliki” unvanıyla anılan, ilmî ve edebî yönüyle temayüz etmiş bir şahsiyettir. Sultan Sencer döneminde Tirmiz’den Merv’e gelmiş, aslen Buharalı olmakla birlikte Horasan bölgesinde yetişmiştir. Dönemin önde gelen ediplerinden Reşîdüddîn Vatvât’ın muarızıdır. Vatvât ile arasında edebî bir rekabet bulunduğu, her iki tarafın da birbirine yönelik yıkıcı hicivler kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu hicivlerin, saygı sınırlarını zorlayıcı nitelikleri sebebiyle bazı kaynaklarda eserlere dâhil edilmediği görülmektedir. Dönemin şair ve ediplerinin değerlendirmelerine bakıldığında, Hâkânî’nin Edîb Şâbir’i yüksek derecede takdir ettiği, buna karşılık Reşîdüddîn Vatvât’ı edebî açıdan yeterli bulmadığı ifade edilmektedir. Enverî’nin ise Edîb Şâbir’i gerçek anlamda bir şair olarak kabul ettiği belirtilmektedir.⁸³

Şâbir, Sultan Sencer ve devlet erkânı nezdinde önemli bir konuma sahiptir. Harezmşah Atsız, Harezm’de Sultan Sencer’e karşı isyan ettiğinde Sencer, Şâbir’i vaziyetleri tetkik etmesi ve haberler getirmesi için gizli olarak Harezm’e göndermiştir. Atsız, Cuma günü Sencer’i öldürmesi için bir fedâî göndermiş fakat Şâbir, fedâînin şeklini, şemalini bir kağıt üzerine resmederek Merv’e göndermiş suikasti engellemiştir. Atsız, Şâbir’in ajanlık yaptığını öğrenince, h.546 yılında onu yakalatıp ellerini bağlayarak Ceyhun Nehrine atarak öldürmüştür.⁸⁴

1.2.4.4. Evhadüddîn Enverî

Evhadüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî-yi Ebîverdi (öl.585/1189) bilinen adıyla Enverî İran edebiyatının büyük şairlerindedir. Son büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer, Enverî’ye aylık bir maaş bağlatıp hizmetine almıştır. Horasan’ın Deşt-i Hâverân vilayetine bağlı Ebîver ilçesinin Bedene köyünde doğmuştur.⁸⁵

Enverî, Tus’ta bulunan Mansûriyye Medresesi’nde ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. Bununla birlikte, bir dönem oldukça maddî sıkıntıya düşmüş; hatta geçimini temin edemez duruma gelmiştir. Bu süreçte Sultan Sencer’in ordusu Râdegân civarına geldiğinde, Enverî medresenin kapısında oturmaktadır. O sırada, at üzerinde, köleler eşliğinde ve büyük bir ihtişam içinde ilerleyen bir kişinin geçmekte olduğunu görmüş, kim olduğunu sorduğunda, bunun Sultan Sencer olduğu kendisine bildirilmiştir. Bu manzara karşısında Enverî, ilmî seviyesinin yüksekliğine rağmen içinde bulunduğu yoksulluk hâlini, buna mukâbil Sultan’ın sahip olduğu kudret ve ihtişamı tefekkür etmiş, Allah’ın büyüklüğü ve izzeti adına yemin ederek, o günden sonra en yüce fazilet olarak gördüğü şiirle meşgul olacağını ifade etmiştir. Nitekim aynı gece Sultan Sencer adına bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidenin Maṭla’ı şöyledir;

⁸³ Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, 1/156.

⁸⁴ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 258; Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, 1/157-158; Browne, *Târîhü’l-Edebi fi İran Mine’l-Firdevsi ilâ’s-Sa’dî*, 2/385-386.

⁸⁵ Abdülkadir Karahan, “Enverî, Evhadüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/267-268.

“Eğer denizin ve madenlerin dili ve gönlü varsa, o, bu yegâne padişahın eli ve gönlüdür.”

Şiirden çok iyi anlayan Sultan Sencer onun sağlam bir şair olduğunu anlayarak ona; *“Bizim sarayımıza sık sık gidip gelmek mi istiyorsun? Yoksa yalnız bu şiir için bir mükâfat alamaya mı geldin?”* diye sorunca Enverî yerlere kapanarak şu beyti söylemiştir:

“Benim, sizin kapınızın eşiğinden başka dünyada bir sığınacak yerim ve başımı buradan başka sokacak bir mahallim yoktur.”

Bunun üzerine Sultan ona aylık maaş bağlayarak hizmetine kabul etmiştir.⁸⁶

Sultan Sencer, 542/1147 yılında Harezmi bölgesine yeniden bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sırasında, daha sonraki dönemlerde Moğol istilasıyla harap olduğu bilinen Hezâr Esf (bin at) Kalesi yaklaşık iki ay boyunca kuşatma altında tutulmuştur. Kuşatma esnasında Sultan Sencer’in hizmetinde bulunan Enverî’nin kaleme aldığı iki beyit, bir asker tarafından okun ucuna bağlanarak Hezâr Esf Kalesi’ne atılmıştır:

“Ey şah! Bütün yeryüzü ülkesi senin sayılır. Cihan devleti ve ikbal senin elindedir.

Bugün, bir hamle yaparak Hezâr Esf’i al. Yarın Harezmi ve Hezâr Esf senin olacaktır.”

Bu şiire karşılık olarak, kale içinde bulunan Reşîdüddîn Vatvât’ın bir beyitlik cevabı aynı yöntemle dışarı gönderilmiştir:

“Ey şah! Senin hısmın kahraman Rüstem de olsa, Hezâr Esf’den bir eşek bile alamaz.”

Sultan Sencer, büyük zorluklarla Hezâr Esf’i ele geçirdikten sonra Reşîdüddîn Vatvât’ın kendisi hakkında söylediği sözler ve yazdığı şiirler sebebiyle son derece öfkelenmiş, onu ele geçirdiği takdirde onu yedi parçaya ayıracağına dair yemin etmiştir. Bu nedenle Vatvât’ın yakalanması hususunda titiz davranmış, her gün tellallar aracılığıyla arama faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu gelişmeler karşısında Vatvât, gündüzleri farklı vadilere, geceleri ise çeşitli sığınaklara kaçarak saklanmıştır. Ancak kaçmakla kurtulamayacağını anlayınca, gizlice devlet erkânına yanaşmayı denemiştir. Ancak Sultan Sencer’in gazabını bilen devlet adamlarının hiçbiri, onu himayesi altına almaya cesaret edememiştir. Sonunda Vatvât, meslektaşı ve aynı zamanda Sultan Sencer’in Dîvân-ı İnşâ başkanı ve nedimi olan Müntecebüddîn Bedî’ü’l-Kâtib (öl.552/1157)’e sığınmıştır. Ertesi gün Müntecebüddîn, Sultan’ın da hazır bulunduğu devlet ileri gelenleriyle birlikte, inşâ divanının idaresini bazı kimselere tevdi etmek üzere bir toplantı düzenlemiştir. Sabah namazı vakti geldiğinde toplantıya ara verilmiş, namazın ardından Sultan Sencer ile Müntecebüddîn baş başa kalmıştır. Bu esnada Müntecebüddîn, Sultan’a nasihatlerde bulunmuş ve sohbet sırasında bazı nükteli hikâyeler anlatmıştır. Devlet işlerine dair görüş alışverişi devam ederken konu Vatvât’a gelmiş; bunun üzerine Müntecebüddîn ayağa kalkarak Sultan’a, kendisinden bir talepte bulunup bulunamayacağını sormuştur. Sultan Sencer, tereddüt göstermeksizin bu

⁸⁶ Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, 1/143-144.

isteği yerine getireceğini ifade edince Müntecebüddîn, “*Vatvât, zayıf ve küçük bir kuştur. O yediye bölünmeye dayanamaz. Emredin de o ikiye bölünsün*” deyince Sultan kahkahalarla gülmüş ve Vatvât’ın canını bağışlamıştır.⁸⁷

1.2.5. Arap ve Fars Edebiyatındaki Yeri

Reşîdüddîn Vatvât, Arap ve Fars edebiyatını şahsında birleştiren nadir müelliflerden biri olarak klasik İslâm edebiyatı tarihinde müstesnâ bir konuma sahiptir. Hem Arapça hem de Farsça kaleme aldığı eserlerle yalnızca iki dil arasında bir köprü vazifesi görmekle kalmamış, aynı zamanda belâgat, fesâhat ve edebî sanatlar alanında kalıcı bir etki bırakmıştır.

Reşîdüddîn, yazdığı belîğ nesirleriyle Arapça okurlarınca tanınmış, aynı zamanda Fars edebiyatı çevresinde de şiirin inceliklerine dair kaleme aldığı *Hadâîku’s-sihr fi dekâiki’s-şi’r* adlı eseriyle şöhret kazanmıştır. Bunlara ilaveten hem Arapça hem de Farsça dillerinde yetkinlik göstermiş, iki dilde eser veren önde gelen müellifler arasında yer almıştır.⁸⁸

Birçok âlim ve dilci, eserlerinde Reşîdüddîn Vatvât’a yer vererek onun ilmî kudretini, yaşadığı dönemde taşıdığı önemi ve ilimdeki derinliğini övgüyle dile getirmiştir. Arapça ve Farsça dillerindeki yetkinliği özellikle vurgulanmış; bu iki dildeki mahareti takdirle anılmıştır.⁸⁹ Nitekim Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ irşâdü’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edîb* adlı eserinde; Reşîdüddîn’in Arap kelamının en bilgini, nahiv ve edebiyat sırlarını en iyi bilen kimse olduğunu ve aynı mecliste Arapça bir vezinden bir beyit, Farsça ise başka bir vezinden bir beyit inşa edebildiğini ve her ikisini eş zamanlı olarak kaleme alıp aynı anda dikte ettiğini belirtmektedir.⁹⁰

Vatvât, Arap edebiyatında özellikle resmi yazışmaları belirten edebî tür olan inşa⁹¹ sahasındaki maharetiyle tanınmıştır. Selçuklu bürokrasisi içerisinde üstlendiği görevler, onun Arapça resmî yazışmalara ve edebî nesre hâkimiyetini pekiştirmiştir. Vatvât’ın Fars edebiyatındaki asıl tesiri, belâgat ve edebî sanatlar alanında kaleme aldığı *Hadâîku’s-sihr fi dekâiki’s-şi’r* adlı eseriyle ortaya çıkmaktadır. Bu eser, Arap edebiyatında bedî’ ilminin sistematik şekilde Farsça olarak kaleme alındığı ilk kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Vatvât, Arap belâgat geleneğinde yer alan sanatları Fars şiirine uyarlamış, böylece Fars edebî tenkidinin teorik temellerinin oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. Nitekim Şems-i Kays er-Râzî’nin *el-Mu’cem fi me’âyiri eş’âri’l-Acem* adlı eseri başta olmak üzere, daha sonraki birçok belâgat ve edebiyat çalışması Vatvât’ın bu eserinden istifade etmiştir. Bu yönüyle *Hadâîku’s-sihr*, yalnızca bir telif eser değil, aynı zamanda sonraki literatüre kaynaklık eden kurucu bir metin hüviyeti taşımaktadır.⁹²

⁸⁷ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 259; Browne, *Târîhü’l-Edebi fi İnan Mine’l-Firdevsî ilâ’s-Sa’dî*, 2/387-388.

⁸⁸ Vatvât, *Hadâîku’s-Sihr fi Dekâiki’s-Şi’r*, 24.

⁸⁹ es-Suyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât fi tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nühât*, 6/226; el-Emîn, *A’yânü’s-Şîa*, 7/5; ez-Ziriklî, *Kâmûsü Terâcîm li-Eşheri-Ricâl ve’n-Nisâ Mine’l-Arab ve’l-Müsta’rebîn ve’l-Müsteşrikîn*, 7/25; el-Beyhakî, *Târîhu Hükemâi’l-İslâm*, 167.

⁹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ İrşâdü’l-Erîb İlâ Ma’rifeti’l-Edîb*, 2631.

⁹¹ Resmî yazışmaları belirten edebî tür. Detaylı bilgi için bkz. Durmuş, “*İnşâ*”.

⁹² Örs, “*Vatvât Reşîdüddîn*”, 42/573.

1.2.6. Eserleri

Reşîdüddîn'in devlet hizmetinde üstlendiği görevlerin, onun telif ve tasnif faaliyetlerine yeterince yoğunlaşmasını önemli ölçüde sınırlandırdığı anlaşılmaktadır. Zira müellif, çoğu zaman Harezmsah hükümdarlarının sefer ve ikametlerinde onlara refakat etmekle yükümlü olmuş; bu sebeple devlet hizmetinden ayrılması ya da kendisine verilen görev ve talimatları ihmal etmesi mümkün olmamıştır. Kaynaklardan hareketle, Reşîdüddîn'in bu durumdan tam anlamıyla memnuniyet duymadığı, özellikle askerî seferlere katılmak yerine ilmî faaliyetlerle meşgul olmayı, mütalaaya zaman ayırmayı ve divân işlerini yürütmeyi daha uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim onun nazarında asıl faydalı olan, savaş meydanında bulunmak değil, ilmî ve idarî faaliyetlerini sürdürmektir. Bu süreklilik arz eden resmî meşguliyetler, uzun ömrüne, ilmî birikimine rağmen telif sahasında sınırlı sayıda eser ortaya koymasına sebep olmuştur. Bu çerçevede Reşîdüddîn'in kaleme alabildiği eserler, büyük ölçüde *Hadâîku's-sihr fî deķâiki's-şi'r* ile bazı küçük hacimli risâlelerle sınırlı kalmıştır.⁹³

Ahmed Ateş, Vaţvât'ın eserleri hakkında yaptığı çalışmada Vaţvât'a ait eser sayılarının abartılı olduğunu, aslında tek bir eserin farklı nüshalarda farklı isimlerle kaydedilmesi veya bir kitabın bölümlerinin (fasl) ayrı kitaplar sanılması yüzünden farklı yazarlarca sayılarının farklı verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Ateş'e göre; Vaţvât'ın, *Hadâîku's-sihr* haricindeki eserlerinin önemli bir bölümü günümüze nadir yahut tek nüsha hâlinde ulaşabilmiştir. Bazı eserlerinin ise yalnızca adları kaynaklarda zikredilmekte olup, bunlara ait yazma nüshalara henüz rastlanmamıştır. Vaţvât'a nispet edilen eserlerin tam ve sistematik bir listesi, bilinen yazma ve matbu nüshalarıyla birlikte Abbâs İkbâl tarafından *Hadâîku's-sihr* neşrine yazılan mukaddimede bir araya getirilmiştir.⁹⁴ Bunun yanı sıra C. Brockelmann (öl.1956) da Reşîdüddîn Vaţvât'ın eserlerine dair bir liste sunmuştur.⁹⁵ Ancak söz konusu çalışmada, müellifin adının dahi doğru kaydedilmediği, ayrıca eserlerinin eksik ve hatalı biçimde tasnif edildiği görülmektedir. Nitekim Vaţvât'a ait bazı münferit mektuplar, müstakil eserler olarak değerlendirilmiş ve bu durum eserlerin gerçek sayısının tespitini güçleştirmiştir. Vaţvât'ın eserlerine dair daha kapsamlı bir değerlendirme, Dr. Saķahullâh (öl.?) tarafından neşre hazırlanan Arapça divanın mukaddimesinde yapılmış, ayrıca müellifin hayatı ve ilmî-edebî faaliyetleri "*Reşîd Life and Literary Activity*" adlı müstakil çalışmada bir araya getirilmiştir. Abbâs İkbâl, Vaţvât'a nispet edilebilecek eserlerin sayısını yirmi beş olarak tespit etmiş eserin mukaddime bölümünde yirmi bir tanesini ele alarak bu eserler hakkında kısaca bilgiler verirken, Dr. Saķahullâh bu sayıyı otuz iki olarak vermektedir. Ancak söz konusu son çalışmada eser sayısının artmış görünmesine rağmen, araya bazı müphem ve tartışmalı bilgilerin karıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Dr. Saķahullâh'ın neşrinin ikinci baskısında müstakil bir eser olarak kaydedilen *Mecmû'atü'r-resâ'il Reşîdüddîn Vaţvât*, gerçekte Vaţvât'a ait bütün Arapça mektupların bir araya getirilmesiyle sonradan derlenmiş bir mecmuadan ibarettir. Bu yönüyle söz konusu metnin, müellif tarafından telif edilmiş

⁹³ Vaţvât, *Hadâîku's-Sihr fî Deķâiki's-Şi'r*, 60.

⁹⁴ Vaţvât, *Hadâîku's-Sihr fî Deķâiki's-Şi'r*, 61.

⁹⁵ Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur* (leiden-Hollanda: E. J. Brill, 1937), 1/486.

müstakil bir eser olarak değerlendirilmesi ilmî açıdan isabetli görünmemektedir.⁹⁶ Yapılan inceleme neticesinde Vaṭvâṭ'a ait toplam 21 müstakil eser bulunmaktadır. Bu eserler hakkında kısaca bilgiler vermek yerinde olacaktır:

1- *Ḥadâiku's-sihr fî deḡâiki's-şi'r*

Araştırmanın ana konusu olan bu eser hakkında kapsamlı bilgi, çalışmanın ikinci bölümünde “Eserin Tanıtımı” başlığı altında detaylıca verilecektir.

2- *Ebkâru'l-efkâr fî'r-resâi'l ve'l-‘eş‘âr*

Reşîdüddîn Vaṭvâṭ'ın manzûm ve mensûr eserlerinden Harezşah Atsız için topladığı bir mecmuadır. Dört kısımdan müteşekkil olup, birinci kısmında 10 Arapça mektup, ikinci kısmında 10 Arapça kaside ile birkaç kıt'a, üçüncü kısmında 10 Farsça mektup, dördüncü kısmında ise 10 Farsça kaside ile 6 gazeli ihtiva etmektedir. Bu eserde bulunan Arapça mektuplarının bütünü *Mecmûatu resâili Reşîdüddin el-Vaṭvâṭ*'ta mevcuttur.⁹⁷

Reşîdüddîn Vaṭvâṭ, bu eserini Harezşah Atsız'a ithaf ederek eserin ön sözünde şu cümleleri kullanmıştır: “*Padişâh-ı benî âdem, Harezşah-ı Muazzam Alaüddünya ved-dîn, Meliku's-Şarkî ve'l-Ġarb, Ebu'l-Muzaffer Atsız mu'in-i Emîru'l-Müminîn Kıddese-Allahu ruhahû.*”⁹⁸

3- *Tuhfetu's-Şiddîk ilâ's-Şiddîk min kelâmi Ebî Bekir eş-Şiddîk*

İslam'ın ilk Halifesi Hz. Ebûbekir (r.a) (öl.13/634)'e ait sözler seçkisini, memleketin önde gelenlerinin talebi üzerine Farsça izahı ve manalarını özetleyen bir kıt'a⁹⁹ örneği ile kaleme aldığı eserdir. Harezşah İl-Arslan b. Atsız'a ithaf edilmiştir.¹⁰⁰

4- *Faşlu'l-ḡiṭâb min kelâmi Ömer b. el-Ḥaṭṭâb*

İslam'ın ikinci Halifesi Hz. Ömer (r.a) (öl.23/644)'e ait yüz sözün Farsça açıklaması ve yine Farsça bir kıt'a ile manasının hülâsa edilmesinden ibaret olan küçük bir risaledir. Harezşah İl-Arslan b. Atsız'a ithaf edilmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Ateş, “*Raşid al-Din Vaṭvâṭ'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”. 3

⁹⁷ Vaṭvâṭ, *Ḥadâiku's-Sihr fî Deḡâiki's-Şi'r*, 64; Ateş, “*Raşid al-Din Vaṭvâṭ'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 4-5; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Muennâ, 1941), c. 1/79; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 5.

⁹⁸ Bilgegil, “*Raşid Al-Din Vaṭvâṭ'ın Akbar Al-Afkâr Fi'r-Resâil Va'l-Aş'ar İsimli Eserinin Yeni Bir Nüshası*”, 3.

⁹⁹ Kıt'a, sözlükte “parça” anlamına gelir ve edebiyatta aynı vezin ve kafiyeye sahip, anlam bütünlüğü taşıyan beyitlerden oluşan kısa nazım şeklidir. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Aksoy, “*Kıta*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

¹⁰⁰ Vaṭvâṭ, *Ḥadâiku's-Sihr fî Deḡâiki's-Şi'r*, 62; Ateş, “*Raşid al-Din Vaṭvâṭ'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 21; es-Suyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nühât*, 6/2632; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, c. 1/368.

¹⁰¹ Ateş, “*Raşid al-Din Vaṭvâṭ'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 12; es-Suyûtî, *Buḡyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nühât*, 6/2632; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, c. 2/1260.

5- Unsu'l-lehfân min kelâmi Oşman b. Affân

İslam'ın üçüncü Halifesi Hz. Osman (r.a) (öl.35/656)'e ait yüz sözün ilk önce Farsça nesir, sonra bir kıt'a ile izahından müteşekkil olan eserdir. Harezmsah İl-Arslan b. Atsız'a ithaf edilmiştir.¹⁰²

6- Nesru'l-leâlî min kelâmi Emîru'l-Mü'minîne Alî

Eserde, Câhız (öl. 255/868) tarafından derlenen İslamın dördüncü Halifesi olan Hz. Ali (r.a) (öl.40/661)'ye ait hikmetli sözlerin, Farsça tercüme ve açıklaması, ayrıca ikişer beyit manzûm çevirisi yer almaktadır. Bu eser aynı zamanda; “*Maṭlûbu külli tâlibin min kelâmi Ali b. Ebî Tâlib*” veya “*Şad kelime-i Ali*” olarakda bilinmektedir. Harezmsah İl-Arslan b. Atsız'a ithaf edilmiştir.¹⁰³ Vatvât'ın bu eserinde derlediği ve izah ettiği yüz söz, meşhur Arap dilbilimci Câhız (öl.255/869) tarafından seçilip derlenmiş vecizelerdir.¹⁰⁴

Reşidüddin Vatvât, kendisinin Arapça kaleme aldığı hikmet içerikli sözlerinden 100'er tanesini de yedi farklı risâlesinde toplamış, her birisini dönemin önde gelen şahsiyetlerine ithaf etmiştir. Bu yedi risale şu şekildedir:

7- Cevâhiru'l-ḳalâid ve zevâhiru'l-ferâid

Reşidüddin Vatvât'ın, “*el-Emîr el-İsfehsalâr Şeref-i Turan*” dediği Ebû Şucâ' Muhammed b. el-Huseyin b. Abdurrahmân (öl.?) için Arapça olarak kaleme aldığı yüz hikmetli cümleden müteşekkil eseridir. Bu sözleri edîpler mektuplarında, hâtipler de nutuklarında kullanmışlardır.¹⁰⁵

8- Ğarâ'ibu'l-kilem fî reğâibi'l-ḳikem

Reşidüddin Vatvât'ın, Arapça kaleme aldığı ve Vezir Kâsım b. Irak (öl.?)'a ithaf ettiği kendi yüz söz seçkisinden müteşekkil risâlesidir.¹⁰⁶ Zemaḳşerî'ye nisbet edilen “*Nevâbigü'l-kilem ve Bevâligü'l-ḳikem*” adlı risaleye nazîre¹⁰⁷ olarak telif ettiği eserdir.¹⁰⁸

¹⁰² Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 62; Ateş, “Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, 24; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, 6/2632; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, c. 1/177.

¹⁰³ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 62; Ateş, “Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, 17-18; Örs, “Vatvât Reşidüddin”, 42/574; Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, 1/155; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, 6/2632; Browne, *Târihü'l-edebi fî İran mine'l-Firdevsî ilâ's-Sa'dî*, 2/417; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, c. 2/2721.

¹⁰⁴ Âdem Ceyhan, “Reşidüddin Vatvât'ın Matlûbu Külli Tâlib Adlı Eserinin Yeni Bir Tercümesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmalar Dergisi* 7/19 (2020), 513.

¹⁰⁵ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 64; Ateş, “Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, 10.

¹⁰⁶ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 63.

¹⁰⁷ Muâraza, (Nazîre) genel olarak “birinin yaptığına benzerini yapma, taklit ederek onunla yarışma” anlamına gelir. Edebiyatta ise bir şairin veya yazarın başka birine ait şiir ya da metni, aynı konu ve üslûpta fakat daha güzel ifade etme çabasıdır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Nazîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

¹⁰⁸ Ateş, “Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, 14.

9- ‘Ukûdu’l-le’âlî ve su’ûdu’l-leyâlî

Reşîdüddîn Vatvât’ın, Arapça kaleme aldığı ve Harezm Kadi’l-kudâtı Mes’ud b. Yûsuf b. es-Sadru’s-Sa’îd (öl.?)’e ithaf ettiği kendi yüz söz seçkisinden müteşekkil risâlesidir.¹⁰⁹

10- Munyetü (Buğyetü)’l-mütekellimîn ve ğunyetü’l-müte’allimîn

Reşîdüddîn Vatvât’ın, Arap ve Fars kahramanı, doğu ve batı sipehsâlârı (başkumandan) dediği Ebu’l-Feth Ali b. İmâduddîn İl-han b. Harezmsâh kuşbuddîn Muhammed’e ithaf ettiği Arapça yüz söz seçkisinden müteşekkil risâlesidir.¹¹⁰

11- Ğurerü’l-aqvâl ve Durerü’l-emşâl

Reşîdüddîn Vatvât’ın, Arapça kaleme aldığı ve Harezmsâh Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. İl-Arslan’a ithaf ettiği kendi yüz söz seçkisinden müteşekkil risâlesidir.¹¹¹

12- el-Kilemu’n-nâşiha ve’l-ĥikemu’s-şâliha

Reşîdüddîn Vatvât’ın, güzel sözlere ilgisi olan vezir ‘İmâduddîn Muhammed b. Şafiyuddîn el-İşfahânî (öl.597/1201)’ye ithaf ettiği Arapça secîli ve murassâ¹¹² yüz söz seçkisinden müteşekkil risâlesidir.¹¹³

13- Mefâtîhu’l-ĥikem ve Meşâbîhu’z-zülem

Reşîdüddîn Vatvât’ın, İran ve Turan kumandanı dediği Ebû Ali el-Huseyn b. Harezmsâh Muhammed’e ithaf ettiği Arapça kendi yüz söz seçkisinden müteşekkil risâlesidir.¹¹⁴

14- el-Fevâidu’l-‘alâiyye

Târîh-i Güzîde adlı eserin yazarı Hamdullah el-Müstevfî (öl.740/1340)’nin Vatvât’a nisbet ettiği, içeriği tam bilinmeyen lakin Sultan Atsız’a ithaf ettiği düşünülen eserdir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Vatvât, *Ĥadâîku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 63; Ateş, “*Raşîd al-Din Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 22.

¹¹⁰ Vatvât, *Ĥadâîku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 63; Ateş, “*Raşîd al-Din Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 20-21.

¹¹¹ Vatvât, *Ĥadâîku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 63; Ateş, “*Raşîd al-Din Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 14.

¹¹² Tarsî’ (Murassa’), sözlükte “süslemek, mücevherlerle bezemek” anlamına gelir. Belâgat terimi olarak ise şiirde mısralar, nesirde seci parçaları arasında vezin, kafiye ve i’rab bakımından birbirine denk ve uyumlu kelimelerin kullanılmasıyla oluşan bir söz sanatıdır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “*Tarsî’*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

¹¹³ Vatvât, *Ĥadâîku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 63; Ateş, “*Raşîd al-Din Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 16.

¹¹⁴ Vatvât, *Ĥadâîku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 63; Ateş, “*Raşîd al-Din Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 17.

¹¹⁵ Vatvât, *Ĥadâîku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 64; Hamdullah Mustevfî, *Târîh-i Güzîde* (Tahran: Müessesetü İntişârât Emîr Kebîr, 1961), 756.

15- Mecmû'atu'r-resâili'l-'Arabiyye

Reşîdüddîn Vaţvât'ın, Kahire'de h.1315 yılında iki cilt halinde basılmış olan ve dönemindeki önder şahsiyetlere yazdığı Arapça mektuplarından müteşekkil eseridir. İlk kısmı 93 sayfadan, ikinci kısmı da 83 sayfadan oluşmaktadır.¹¹⁶ Bu mektuplardan bazıları “inşâ” diye adlandırılan resmî muhâberat yazılarının en güzel örneklerinden sayılmaktadır.¹¹⁷

16- Menzûmetü'n fi'l-'arûz

Reşîdüddîn Vaţvât'ın, aruz bahirlerinin, söz konusu dönemde İran edebiyatında yaygın biçimde kullanılan kalıplarını, birer kıt'a hâlinde tertip edilmiş örnekler aracılığıyla ortaya koyan, hacim bakımından son derece küçük Farsça bir risalesidir.¹¹⁸

17- Dîvân-i Reşîdüddîn Vaţvât

Reşîdüddîn Vaţvât'ın, Farsça kaside, kıt'a, gazel, rubâî, terci'-i bendler¹¹⁹ ve ferdlerinden müteşekkil Farsça şiir divanıdır. Bu divânda yer alan şiirler, diğer eserlerinde ele aldığı şiirlerin bir araya getirilmesi suretiyle meydana getirilmiş değildir. Nitekim *Ebkâru'l-efkâr* adlı eserinde bulunan kasidelerden yalnızca bir tanesi bu divanda mevcut olup geriye kalan şiirler bu divânda yer almamaktadır.¹²⁰

18- en-Nukûdü'z-zevâhir

Reşîdüddîn Vaţvât'ın, Aslı Farsça olan ve günümüze ulaşmayan bu eseri, herhangi bir kütüphanede de tespit edilememiştir. Ancak Türk âlimlerinden Muhammed Münîf (öl.?) söz konusu eseri Farsça manzûm hâle getirerek Ebû Nasr el-Ferâhî (öl.640/1242) tarafından kaleme alınan ilk Arapça-Farsça sözlük mahiyeti taşıyan *Nisâbü's-şıbyân* adlı eser tarzında manzûm bir Farsça sözlük şeklinde tertip etmiştir. Elli bir manzûmeden oluşan bu eserde, her bir manzûme yaklaşık on beş beyit civarındadır. Müellif, eserine '*Ukûdü'l-cevâhir* adını vermiş ve eseri, II. Bayezid'in oğlu Mirza Çelebi'nin kütüphanesine sunmuştur.¹²¹

19- 'Erâisü'l-hevâtir ve Nefâisü'n-nevâdir

Reşîdüddîn Vaţvât'ın, kendi kaleme aldığı Arapça ve Farsça mektuplarından “Harezmi ve Horasan'ın gururu” şeklinde nitelendirdiği Şemsüddîn Muhammed b. Ali (öl.?) adına derlediği bir mecmua mahiyetindeki eseridir. Eser iki ana bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde Arapça mektuplar, ikinci bölümde ise Farsça mektuplar bir araya getirilmiştir.¹²²

¹¹⁶ Vaţvât, *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 65.

¹¹⁷ Ateş, “*Raşîd al-Din Vaţvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 2.

¹¹⁸ Ateş, “*Raşîd al-Din Vaţvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 8.

¹¹⁹ Tercî' ve terkîb “birleştirme” ve “tekrar etme” anlamlarına gelir; “bend” ise şiirdeki bölüm demektir. Tercî'-i bend, bentleri birbirine bağlayan aynı (tekrarlanan) vâsita beyitlerinin her bend sonunda yer aldığı nazım şeklidir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa İsmet Uzun, “*Tercüibend*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

¹²⁰ Ateş, “*Raşîd al-Din Vaţvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 11-12.

¹²¹ Vaţvât, *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 65.

¹²² Ateş, “*Raşîd al-Din Vaţvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*”, 6.

20- Münşâât-i Reşîdüddîn Vaṭvât

Reşîdüddîn Vaṭvât'ın, özellikle 'Umdetü'l-bülegâ adlı eserinde yer alan kendi mektuplarından hareketle, Sultânşah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. İl-Arslan adına bizzat tertip ettiği bir mecmua niteliği taşıyan Arapça eserdir. Bu mecmua, yetmiş dört adet büyük mektubun yanı sıra çeşitli rik'alardan oluşmaktadır. Söz konusu mektupların büyük çoğunluğu *Mecmû'atü'r-resâ'il*'de de yer almakta olup, bir kısmına ayrıca 'Arâisü'l-ḥavâtır veya *Ebkârü'l-efkâr* adlı eserlerde de rastlanmaktadır.¹²³

21- Ḥamd u Senâ

Reşîdüddîn Vaṭvât'ın, Farsça kaleme aldığı şiir şeklindeki sözlüğüdür. Rum asıllı bir dilci, Sultan II. Murâd adına bu eseri toplamış ve *Ukûdü'l-cevâhir* adını vermiştir.¹²⁴

Reşîdüddîn Vaṭvât'ın Farsça inşâ çalışmaları, özellikle kendi adına yahut Harezmsahlara adına kaleme alarak döneminin sultanlarına, emirlerine ve seçkin ilim ve edebiyat çevrelerine gönderdiği resmî ve edebî mektuplardan oluşmaktadır. Ancak bu Farsça risâleler, Arapça mektuplarında olduğu gibi müstakil bir külliyat hâlinde toplanmamış, bu durum, müellifin edebî şahsiyetinin Farsça yönünün bütüncül biçimde değerlendirilmesini güçleştirmiştir. Söz konusu metinlerin günümüze ulaşabilmiş ve bir araya getirilebilmiş olması hâlinde, Vaṭvât'ın hayatına, ilmî birikimine ve edebî tercihlerine dair önemli verilerin elde edilmesi mümkün olacaktır. Bununla birlikte, *Hadâîku's-sihr fî deḳâiki'ş-şi'r* adlı eseri ile *Kelâm-ı Ali*'nin Farsça tercümesi dikkate alındığında, Vaṭvât'ın Farsça nesrinin akıcı, fasih ve yapısal bakımdan son derece sağlam bir karakter arz ettiği görülmektedir. Müellif, yaşadığı dönemin inşâ geleneğine uygun olarak mektuplarında secîli nesri, bilinçli biçimde kullanmış, ancak bu tercih, anlatımın doğallığını ve açıklığını zedelememiştir. Bu yönüyle Reşîdüddîn Vaṭvât hem Arapça hem de Farsça dillerinde temayüz etmiş, her iki dilde de yazı ve inşâ sanatının önde gelen temsilcileri arasında yer alan seçkin bir müellif olarak değerlendirilmiştir.¹²⁵

Reşîdüddîn Vaṭvât'ın Farsça mensûr eserlerinde, son derece özlü, ölçülü ve ahenkli bir anlatım tarzı dikkat çekmektedir. Müellifin nesri, sınırlı sayıda kelimeyle maksadı süratle ve açık biçimde ifade etmeyi esas alan, bu yönüyle de Arap nesrinin üslûp özellikleriyle benzerlik gösteren bir yapı arz etmektedir. Vaṭvât'ın şiirleri ise, geniş bir ilmî ve edebî birikime dayanan güçlü ifade kabiliyetinin bir sonucu olarak, yüksek derecede sanatlı olmasına rağmen yalın ve sade bir etki bırakan bir söyleyişe sahiptir. Ayrıca İran edebiyatında, baştan sona murassa' üslûpta kaleme alınmış kasidelerin ilk örneklerinin Reşîdüddîn Vaṭvât tarafından verilmiştir.¹²⁶

¹²³ Ateş, "Raşîd al-Din Vaṭvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları", 19.

¹²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, çev. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), c. 2/577.

¹²⁵ Vaṭvât, *Hadâîku's-Sihr fî Deḳâiki'ş-Şi'r*, 54.

¹²⁶ Devletşâh, *Teğ z-kire-i Devletşâh*, 1/151; Ateş, "Raşîd al-Din Vaṭvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları", 2.

1.2.7. Vefatı

Reşîdüddîn Vaṭvât'ın Harezm'de vefat ettiği Vaṭvât hakkında bilgi veren hemen hemen tüm kaynaklarda ittifakla sabittir. Yalnız vefat senesi hakkında bazı müelliflerce farklı yıllar zikredilmiştir. *Tezkire-i Devletşâh*'da Vaṭvât'ın vefat yılı 568/1172-73 olarak verilmekte ve onun 97 yıl yaşadığı nakledilmektedir.¹²⁷ Vaṭvât hakkında bilgi veren Edward Browne, *Târîhü'l-edebi fî İran mine'l-Firdevsî ilâ's-Sa'dî* adlı eserinde Vaṭvât'ın 578-1182-83 yılında vefat ettiği zikretmektedir.¹²⁸ Vaṭvât hakkında bilgi veren ve eserleri günümüze ulaşan en yakın kişilerden biri, Reşîdüddîn'in ölümünden yaklaşık elli yıl sonra eserlerini kaleme alan Şihâbüddîn Yakût el-Hamevî'dir. Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ* adlı eserinde, Reşîdüddîn'in 573/1177 yılında Harezm'de vefat ettiğini belirtmiştir.¹²⁹ Onun bu görüşü, Celâluddîn Suyûtî'nin *Buğyetü'l-vu'ât* adlı eserinde de nakledilmiştir.¹³⁰ Bu görüşler arasında Yakût'un ifadesinin, Vaṭvât'ın dönemine yakın olması ve rivayetlerindeki güvenilirlik nedeniyle daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹

¹²⁷ Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, 1/155.

¹²⁸ Browne, *Târîhü'l-Edebi fî İran Mine'l-Firdevsî ilâ's-Sa'dî*, 2/418.

¹²⁹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erib İlâ Ma'rifeti'l-Edib*, 2632.

¹³⁰ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, 6/226.

¹³¹ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 4.

İKİNCİ BÖLÜM

HADÂİKÜ'S-SİHR FÎ DEKÂİKİ'Ş-Şİ'R ADLI ESERİN İNCELENMESİ

2.1. Reşîdüddîn Vaṭvât'ın Yaşadığı Döneme Kadar Bedî' İlminin Gelişim Süreci

Bedî' kelimesi, (بَدِيعٌ) fiilinden (فَعِيلٌ) kalıbında yapılan mübâlağa kipi olup sözlükte; örneksiz ve benzersiz yaratan ve icat eden manasına gelir. Nitekim Kur'ân- Kerîm'in (بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ): "O, Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır."¹³² âyetinde bu mana mevcuttur.¹³³

Terim olarak; sözün güzelleştirilmesine yönelik yönlerin bilinmesini konu edinen bir ilimdir. Bu yönler, söze güzellik, letâfet ve kabul edilebilirlik kazandıran unsurlardır. Ancak bu, sözün hâlin gerektirdiğine (muktezâ-yı hâle) uygunluğu ile kastedilen manaya lafız ve anlam bakımından açık bir şekilde delalet etmesi şartı sağlandıktan sonra söz konusu sözü güzel kılmanın usûl ve kâidelerini inceleyen ilme "Bedî' ilmi" denilir.¹³⁴

Bedî', Câhiliye dönemi şiirinde bilinmekle beraber; ayrıca Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i şerifte Bedî'nin çeşitli sanatlarına dair örneklere rastlanmaktadır. Bedî'in bazı sanatları ilk İslâmî ve Emevî dönem şiirinde de görülmekle birlikte, bu unsurlar söz konusu dönemlerde tabî bir şekilde, şairlerin doğuştan gelen yetenekleri ve dil zevkleri doğrultusunda, herhangi bir bilinçli arayışa girilmeksizin ortaya çıkmıştır. Bedî' sanatlarına yönelik ilginin belirgin biçimde artması ise Abbâsî döneminden itibaren başlamıştır. Bu artışın temel sebepleri arasında medeniyet unsurlarındaki gelişme, kültürlerin çeşitlenmesi, farklı halkların kaynaşması ve fikrî hayatın yükselişi yer almaktadır. Bu dönemde, şiirde üslup yeniliğine yönelen, ifadede zarafeti önceleyen, kelime seçiminde titiz davranan ve söz sanatlarını bilinçli biçimde kullanan bir şair topluluğu ortaya çıkmıştır. Böylece bedî'î üslup bu şairlerin eliyle gelişme göstermiştir. Bu akımın önde gelen temsilcileri arasında, bedî'e ilgi gösteren ilk şairlerden biri olarak kabul edilen Beşşâr b. Burd (öl.167/783) yer almakta, onu bu konuda belirgin bir eğilim sergileyen Müslim b. el-Velîd (öl.208/823) takip etmektedir. Ebû Temmâm (öl.231/846) ise Bedî' sanatlarının çeşitli türlerini yoğun biçimde kullanmasıyla temayüz etmiş, bu kullanımında zaman zaman başarılı örnekler ortaya koymakla birlikte, kimi durumlarda aşırılığa kaçmıştır.¹³⁵

¹³² *Diyânet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), Bakara 1/117.

¹³³ Ebu'l-Faḍl Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), c. 8/7; Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyisi'l-lüḡa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Beyrut: Darü'l-Ceyl, ts.), c. 1/209; Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Dâvud Sellûm (Beyrut: Mektebetu Lubnân, ts.), 42; Ebû Naşr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tacu'l-lüḡa ve Şihâhi'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abd'ul-Gafûr 'Attâr (Kahire: Daru'l-Küttâbi'l-Arabî, 1956), c. 3/1184; Muhammed Murtaḍa b. Muhammed el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), c. 10/164.

¹³⁴ Celâlüddîn Muhammed el-Hatîb Ḳazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2021), 173; Yusûf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 423; Celâlüddîn Muhammed el-hatîb el-Ḳazvîni, *el-İḍâh fî 'Ulûmi'l-Belâḡa* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 255; Âtıf Faḍl Muhammed, *el-Belâḡatü'l-'Arabiyye* (Amman: Daru'l-Mesîra, 2015), 216.

¹³⁵ Faḍl Muhammed, *el-Belâḡatü'l-'Arabiyye*, 215.

Belâgat'ın alt bir bilimi olan Bedî' ilmini sistematik bir biçimde inceleyen ilk kişi "Kitâbu'l-bedî'" adlı eseriyle İbnü'l-Mu'tez (öl.296/908)'dir. Bu eser, müstakil olarak belâgat konusunda kaleme alınan ve doğrudan belâgat konularını işleyen ilk eser olarak değerlendirilmektedir.¹³⁶

İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* adlı eserini kaleme almakla, belâgat ilminin bazı konularını nazarî bir çerçevede ele alan ilk müstakil eseri literatüre kazandırmış olmaktadır. Şüphesiz ondan önce de edebiyatın muhtelif meseleleri çeşitli eserlerde ele alınmıştır, ancak bu çalışmalar çoğunlukla bir Kur'ân âyetinin, bir hadisin yahut bir nesir veya şiir rivayetinin açıklanması esnasında, dolaylı değerlendirmelerle sınırlı kalmıştır. Buna karşılık *el-Bedî'* belâgat konularını bizzat merkeze alarak hem nazarî hem de amelî yönleriyle incelemeyi hedefleyen ilk eser olma niteliği taşımaktadır.¹³⁷

İbnü'l-Mu'tez bu eseri kaleme almasındaki temel amacının; sonraki dönem âlimlerinin Bedî' ilminin herhangi bir konusunda önceki âlimleri geride bırakmadıklarını ortaya koymak ve burada sunulan örneklerin, ulaşılması hedeflenen nihai düzeyi karşılamaya yeterli geldiğini göstermek olduğunu eserinde nakletmektedir.¹³⁸

İbnü'l-Mu'tez, Bedî'i beş ana başlıkta incelemiştir. Bunlar: *İstiare*¹³⁹, *Cinâs (Tecnîs)*,¹⁴⁰ *Mu'âbakât*¹⁴¹, *Reddü'l-'aczi alâ's-şadri (Reddu a'cazi'l kelâm alâ mâ tekaddemehâ)*¹⁴² ve *el-Mezhebü'l-kelâmî*'dir.¹⁴³ Bu beş ana başlığı açıkladıktan sonra şunları ifade etmiştir: *Bu çalışmada bedî' ilmine ait beş bâbı sunmuş ve bunları kendi nazarımda tamamlamış bulunmaktayız. Bununla birlikte, itiraz etmeyi alışkanlık hâline getirmiş kimselerin, bedî'in söz konusu beş sanattan yalnızca bir veya ikisinden ibaret olduğunu ileri sürmesi mümkündür. Oysa bedî', şiirde kullanılan ve şairler ile edebî tenkit ehli tarafından zikredilen birtakım sanatlar için konulmuş bir isimdir. Dil âlimleri ile eski şiirle meşgul olanlar ise bu terimi tanımamakta, onun mahiyetini ve kapsamına giren sanatları bilmemektedir. Bedî' sanatlarını bu şekilde bir araya getirme hususunda benden önce kimseye rastlamadım. Bu eseri hicrî 274 yılında telif ettim, eseri benden ilk istinsah eden ise Ali b. Hârûn b. Yahyâ b. Ebî'l-Manşûr el-Müneccim olmuştur.*¹⁴⁴

İbnü'l-Mu'tez, Bedî' ilmini beş ana bölüme ayırıp bu başlıkları ele aldıktan sonra "Mehâsinü'l-kelâm ve's-şi'r" (söz ve şiir güzellikleri) başlığı altında on üç tâlî başlık daha açarak ele aldığı başlıkların sayısını on sekize ulaştırmaktadır.¹⁴⁵

¹³⁶ Abdülazîz 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'* (Beyrut: Dârü'n-Nahdâti'l-Arabiyye, 2002), 13; Şevki Dayf, *el-Belâga Tetavvür ve Târih* (Kahire: Daru'l-Maarif, 1965), 358.

¹³⁷ İsmail (ed) Güler, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih Ve Problemler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 250.

¹³⁸ Abdullah İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, thk. İrfan Mu'racî (Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Şekâfe, 2012), 13.

¹³⁹ İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 15.

¹⁴⁰ İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 36.

¹⁴¹ İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 48.

¹⁴² İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 62.

¹⁴³ İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 69.

¹⁴⁴ İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 72.

¹⁴⁵ İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 73.

İbnü'l-Mu'tez'den sonra Bedî' alanında en az onun kadar etki yaratan bir diğer isim de *Nakdu's-şi'r* adlı eseriyle, şiir tenkidine bir sistem getiren ve İbnü'l-Mu'tez'in sistematik olarak ele aldığı edebî sanatlara yenilerini ekleyen Kudâme b. Ca'fer (öl.337/948)'dir. 10. yüzyılda Kudâme b. Ca'fer ile aynı dönemde yaşamış Ebû Hilâl el-'Askerî (öl.400/1009) ise belâgat alanında sistemli ilk eser kabul edilen "*Kitâbü's-şimâ'ateyn*" adlı eserinin dokuzuncu babında, otuz beş fasıl halinde bedî sanatlarına yer vermiştir.¹⁴⁶ Bu dönemde Kadı Ebu'l-Hasen Ali b. Abdulazîz el-Cürcânî (öl.393/1002) de Bedî' alanının teşekkül ve gelişimine katkı sağlayan müelliflerden biridir. "*el-Veşâta*" adlı eserinde Bedî' terimini açık bir şekilde kullanan Cürcânî, istiare, teşbih, cinas, mu'tabağa (tıbağ), taşhîf ve taşsîm gibi sanatlarının bu başlık altında değerlendirildiğini vurgulamıştır.¹⁴⁷

11. yüzyılda İbn Reşîk el-Çayrevânî (öl.456/1064), İbn Sinân el-Çafâcî (öl.466/1073), ve Abdülkâhir el-Cürcânî (öl.471/1078) gibi bu sahanın en önemli müellifleri yetişmiştir. İbn Reşîk el-Çayrevânî, *el-'Umde* adlı eserinde şiirin güzellikleri ve edebî sanatları ele almış, Bedî' sanatlarını tasnif etmiş ve bunlara "*el-huliy*" (süsler) adını vermiştir. Bu sanatların şiirde ölçülü ve mutedil bir şekilde kullanılmasının gerekliliğini vurgulamış, konuya dair görüşlerini ortaya koymuştur. İbn Reşîk, eserinde Bedî' türlerinden otuz yedi tanesini zikretmiş, mecaz, istiare ve teşbihi de bu türler arasında değerlendirmiştir. Daha sonraki bazı müellifler ise bu sanatları yetmiş türe çıkarmışlardır.¹⁴⁸ Oldukça tutarlı ve etkileyici bir üslupla kaleme alınan ve 107 baptan oluşan bu eser, sonraki dönemlerde Arap şiir tenkidinin öncelikli kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu şöhretinde İbn Haldûn'un; "*el-'Umde, şiir sanatını tüm yönleriyle ele alan eşsiz bir kitap ve herkesin aradığını bulabildiği benzersiz bir kaynaktır.*" ifadesi etkili olmuştur.¹⁴⁹

İbn Sinân Çafâcî, *Sirri'l-feşâha* adlı eserinde, kelâmın fesahati bağlamında lafızların yerinde ve doğru kullanılmasının yanı sıra, mânaların birbiriyle uyum içinde olmasının gerekliliği üzerinde durur. Bu çerçevede fesahatin sağlanabilmesi için lafız ve mânaya ilişkin güzelliklerin temel unsur olduğunu, dolayısıyla Bedî' sanatlarının sözün estetik değerinin tamamlayıcı bir unsuru olarak bulunması gerektiğini vurgular. Abdülkâhir el-Cürcânî ise *Esrârü'l-belâga* adlı eserinde Bedî' kavramını genel anlamıyla ele almakta ve cinas, tıbağ, teşvîh, reddü'l-'aczi ale's-şadr ve istiare gibi konuları Bedî' ilminin ana başlıkları arasında değerlendirmektedir. Bununla birlikte Cürcânî, Bâkıllânî'de (öl. 403/1013) görüldüğü üzere lafız merkezli yaklaşıma ağırlık vermemiş, bu konudaki metodolojik titizliği sebebiyle eserlerinde Bedî' sanatlarına geniş yer ayırmamıştır.¹⁵⁰

12.yüzyıla gelindiğinde Fars asıllı Reşîdüddîn Vavât'ın *Hadâiku's-sihr fî dekkâiki's-şi'r* adlı eseri Fars edebiyatında Râdüyânî'nin *Tercumânü'l-belâga*'sından sonra belâgata dair

¹⁴⁶ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "*Bedî'*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320.

¹⁴⁷ Muhammet Vehbi Dereli, *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûti'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*, ed. Sedat Şensoy (Konya: Palet Yayınları, 2021), 27; Şerife Ulucan, *İbn Hicce el-Çamevî ve Çizânetü'l Edeb ve Gâyetü'l-Ereb Adlı Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2025), 22.

¹⁴⁸ Fađl Muhammed, *el-Belâgatü'l-Arabîyye*, 217.

¹⁴⁹ M. Akif Özdoğan, "*el-Umde*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/146-147.

¹⁵⁰ Hacımüftüoğlu, "*Bedî'*", 5/321.

yazılan Farsça en eski kitap konumundadır. Müellifin yaklaşık seksen kadar edebî sanatı ele aldığı, konuları âyetlerden, hikmetli sözlerden ve seçkin şiiirlerden aktardığı örneklerle desteklediği bu eser, sonraki dönem belâgat literatürü üzerinde önemli bir etki bırakmış, özellikle Şems-i Kays'ın *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem* adlı çalışması başta olmak üzere, bu alanda telif edilen pek çok esere doğrudan kaynaklık etmiştir. *Hadâiku's-sihr*, İbrâhim eş-Şevâribî tarafından Arapça'ya tercüme edilerek 1945 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.¹⁵¹ Vatvât'ın bu eseri sonraki dönem müelliflerine özellikle türk edebî sanatlarının tespitinde önemli etkisi olmuştur.¹⁵² Vatvât ile aynı dönemde yaşamış Usâme b. Munķiz (öl.584/1188) *el-Bedî fi naķdi'ş-şi'r* adlı eserinde kendinden önce kaleme alınan edebî tenkit kitaplarındaki bilgileri daha düzenli hale getirerek okuyucuya sistematik biçimde sunmayı amaçlamış ve kendinden önceki müelliflerin eserlerinden son derece faydalanarak eserini doksan beş baba ayırmış, her bapta belâgatle ilgili konuları ele almıştır.¹⁵³

Sonuç olarak *Kitâbü'l-bedî'* ile birlikte Bedî' ilmi, müstakil bir disiplin hüviyeti kazanarak sistematik bir çerçeveye kavuşmuş, sonraki süreçte İbn Reşîķ el-Ķayrevânî, İbn Sinân el-Ĥafâcî ve Abdülķâhir el-CürĶânî gibi müelliflerin katkılarıyla hem kavramsal hem de metodolojik açıdan önemli bir gelişim göstermiştir. 12. yüzyıla gelindiğinde ise Reşîdüddîn Vatvât ve Usâme b. Munķiz gibi isimlerin kaleme aldığı eserler, Bedî' ilminin Arap edebiyatı sınırlarını aşarak Fars ve Türk edebî geleneklerinde de etkili bir ilim sahasına dönüştüğünü göstermektedir. Böylece Bedî' ilmi, ilk teşekkül döneminden klasik olgunluk safhasına kadar farklı müelliflerin katkılarıyla gelişen, İslam belâgat geleneğinin temel disiplinlerinden biri hâline gelmiştir.

2.1.1. Fars Dilinde Yapılan Bedî' İلمي Çalışmaları

Sâmânîler (819-1005)'in son dönemi ile Gazneliler (963-1186)'in ilk safhasında İranlı şairler, belâgat ilminin bir alt dalı olan Bedî'e belirgin bir ilgi göstermişlerdir. Nitekim Unşûrî (öl.431/1039–40), bir beytinde bahar güzelliklerini Bedî' sanatlarının kullanıldığı şiiirlere benzeterek bu ilgiye işaret etmektedir.¹⁵⁴ Gazneli Sultan Mahmud devri (998–1030) şairlerinden Ebû Saîd Ahmed b. Mahmûd-ı Menşûrî-yi Semerķandî (öl.?) ile Kaķrân-ı Tebrîzî (öl.482/1089) de şiiirlerinde Bedî' sanatlarını yoğun biçimde kullanmışlardır. Bununla birlikte, bu dönemde edebî sanatlara dair müstakil bir Farsça eser henüz kaleme alınmamıştır. Arap edebiyatındaki Bedî' ilminin Farsça olarak kaleme alındığı ilk eser, uzun süre Ebu'l-Ĥasen Ali el-Ferķî (öl.429/1037-38)'ye nisbet edilen Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâğa* adlı çalışmasıdır.¹⁵⁵ Hicrî 5. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Râdûyânî, aruz ilmine dair Ebû Yûsuf (öl.?) ile Ebû'l-Alâ-yi Şüşterî (öl.?)'ye ait iki Farsça eser dışında, kendi dönemine kadar bu alanda Farsça başka bir telif bulunmadığını ifade etmektedir. Râdûyânî, *Tercumânü'l-belâğa*'yı kaleme alırken, Hicrî 5. yüzyıl âlim ve şairlerinden Ebû'l-Ĥasen Nâşr b. Ĥasen el-Merģinânî (öl.?)'nin *Kitâbü'l-meĥâsin fi'n-nazm ve'n-nesr* adlı

¹⁵¹ Örs, "Vatvât Reşîdüddin", 42/573.

¹⁵² Hacımüftüoğlu, "Bedî'", 5/321.

¹⁵³ Kenan Demiryayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, ed. Sultan Şimşek - İlknur Emekli (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2022), 167.

¹⁵⁴ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fi Deķâiki'ş-Şi'r*, 68.

¹⁵⁵ Râdûyânî, *Tercumânü'l-Belâğa*, 13.

eserinden önemli ölçüde etkilenmiştir. *Tercumânü'l-belâğa*'dan sonra Farsça belâğatın Bedî' ilmine dair kaleme alınan ilk müstakil eser ise Reşîdüddîn Vatvât'ın (ö. 573/1177) *Hadâîku's-sihr fî deqâiki's-şi'r* adlı çalışmasıdır.¹⁵⁶

2.2. *Hadâîku's-Sihr fî Deqâiki's-Şi'r* Adlı Eserin Tanıtımı

Hadâîku's-sihr fî deqâiki's-şi'r, Reşîdüddîn Vatvât'ın, Arap edebiyatında teşekkül eden Bedî' ilminin Fars edebiyatına intikal sürecinde, Râdüyânî'nin *Tercumânü'l-belâğa*'sından sonra Farsça kaleme aldığı belâğatın Bedî' ilmine dair en bilinen eseridir. Vatvât'ın yaklaşık seksen kadar edebî sanatı ele aldığı, konuları âyetlerden, hikmetli sözlerden ve seçkin şiirlerden aktardığı örneklerle desteklediği bu eser, sonraki dönem belâgat literatürü üzerinde önemli bir etki bırakmış, özellikle Şems-i Kays'ın *el-Mu'cem fî me'âyiri eş'âri'l-Acem* adlı eseri başta olmak üzere, bu alanda telif edilen pek çok esere doğrudan kaynaklık etmiştir. *Hadâîku's-sihr*, Tahran Üniversitesinde görev almış Abbâs İkbâl Aştîyânî tarafından 1930 yılında tahkik edilmiş daha sonra ise İbrâhim eş-Şevâribî tarafından Arapça'ya tercüme edilerek 1945 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. N. Yu. Chalisova tarafından Rusça çevirisiyle birlikte neşredilerek (Moskova, 1985) modern araştırmacıların erişimine daha geniş ölçekte açılmıştır.¹⁵⁷

2.2.1. Eserin Telif Sebebi ve Telif Yılı

Vatvât'ın bu eseri kaleme almasındaki temel sebep şu şekilde açıklanmaktadır; Harezmsah Atsız, Reşîdüddîn Vatvât'ı çağırarak ona, o sırada incelediği Râdüyânî'nin *Tercumânü'l-belâğa*'sını göstermiş Vatvât ise eseri inceledikten sonra misallerinin yerinde olmadığını, dağınık bir halde olduğunu, hepsinin tekellüfle yazıldığını, düzensiz toplanmış olduğunu, üstelik de bazı yanlış ve noksanlarının olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine, bu sahada, daha iyi, daha doğru ve daha tutarlı bir eser yazmak vazifesini kendi üzerine alarak, *Hadâîku's-sihr fî deqâiki's-şi'r* adlı eserini yazmaya karar vermiştir.¹⁵⁸

Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr* adlı eserini hangi dönemdeki hükümdar adına telif ettiğini kesin olarak bilmek mümkün değildir. Bununla birlikte eserinde geçen birkaç karine bu eserini il-Arslan b. Atsız döneminde (h.551-568) kaleme aldığını göstermektedir. Zira Reşîdüddîn, eserinin mukaddimesinde Atsız'dan söz ederken; “*Allah kabrini nurlandırсын. Fazilet bağlarının onun günlerinde düzen içinde olduğu, cehalet yapılarının ise yerle bir edildiği*” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadelerden hareketle, Atsız'ın Reşîdüddîn'i *Tercumânü'l-belâğa* adlı esere yönlendiren kişi olmakla birlikte, Reşîdüddîn'in bu esere

¹⁵⁶ Tahsin Yazıcı, “Belâgat (Fars Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/383.

¹⁵⁷ Örs, “*Vatvât Reşîdüddîn*”, 42/573.

¹⁵⁸ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Deqâiki's-Şi'r*, 89; Râdüyânî, *Tercumânü'l-Belâğa*, 12-13; Ahmet Akdağ, “*Ali Nazîf'in Miftâhu'l-Bedâyi'den Tercüme ve Telif Yoluyla Ürettiği Belâgate Dair Eserler*”, *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 12/23 (14 Mart 2024), 23.

karşılık olarak telif ettiği söz konusu kitabını ancak Atsız'ın vefatından ve yerine oğlu İl-Arslan'ın tahta çıkışından sonra tamamladığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

2.2.2. Eserin Nüshaları ve Tahkiki

Ahmet Ateş, ilgili makalesinde elde ettiği nüsha bilgilerini şu şekilde vermiştir: ¹⁶⁰

1. Köprülü Kütüphanesi, Nr. 1613

- **Fiziksel Özellikler:** Bir tarafı kopmuş, kahverengi meşin bir cilt içerisindedir. Mecmua toplam 70 varaktır. Eser, 26b – 70a varakları arasında yer almaktadır.
- **Boyut ve Yazı:** 16,1 x 12,2 cm (yazı alanı: 11 x 7,9 cm) ebadındadır. Her sayfada 17 satır bulunur, nesih hattıyla yazılmıştır ve haşiyesinde notlar mevcuttur.
- **İstinsah (Kopyalama) Tarihi:** 20 Muharrem 686 yılı (Cuma günü).

2. Köprülü Kütüphanesi, Nr. 1392

- **Fiziksel Özellikler:** Sefine (uzunlamasına) şeklinde, yarım meşin bir cilt içerisindedir. Mecmua toplam 204 varaktır. Eser, 145a – 200a varakları arasındadır.
- **Boyut ve Yazı:** 17,1 x 12,1 cm (yazı alanı: 12,9 x 8,3 cm) ebadındadır. Her sayfada 14 satır bulunur, kısmen harekeli nesih hattıyla yazılmıştır.
- **İstinsah Tarihi:** Rebûlâhir ayının sonları 692 yılı.

3. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F. 414

- **Fiziksel Özellikler:** Koyu kırmızı meşin bir cilt içindedir. Mecmua 55 varaktır.
- **Boyut ve Yazı:** 17,7 x 11,6 cm (yazı alanı: 11,8 x 7,8 cm) ebadındadır. Her sayfada 15 satır bulunur, güzel ve muntazam, kısmen harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Söz başları kalın kalemle ve kırmızı mürekkepledir. Sayfalarının bazı bölümleri kararmıştır.
- **İstinsah Tarihi:** Kaydı yoktur, ancak VIII./XIV. asra ait olduğu tahmin edilmektedir.

4. Halet Efendi, Nr. 407

- **Fiziksel Özellikler:** Tamir görmüş, yeşil bez kaplı bir cilt içindedir. Mecmua 82 varaktır.
- **Boyut ve Yazı:** 22,6 x 15,4 cm (yazı alanı: 16 x 10 cm) ebadındadır. Her sayfada 17 satırlı nesih hat kullanılmıştır.
- **İstinsah Tarihi:** Ramazan ayı ortası 770 yılı.

5. Lala İsmail, Nr. 407

- **Fiziksel Özellikler:** Tamir görmüş meşin bir cilt içindedir. Mecmua 22 varaktır.
- **Boyut ve Yazı:** 18 x 13,8 cm (yazı alanı: 14,5 x 10 cm) ebadındadır. Her sayfada 18 satırlı nesih hat kullanılmıştır. Kenarlarda bazen haşiyeler vardır.
- **İstinsah Tarihi:** Recep ayı 844 yılı.

6. Lala İsmail, Nr. 718/10

¹⁵⁹ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki'ş-Şi'r*, 72.

¹⁶⁰ Ateş, “*Raşîd al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzi Yazma Nüshaları*”, 15-16.

- **Fiziksel Özellikler:** Meşin bir cilt içinde, 216 varak tutan bir mecmuanın içindedir. Eser, 191b – 215a varakları arasında yer alır.
- **Boyut ve Yazı:** 20,3 x 13,8 cm (yazı alanı: 18 x 7,8 cm) ebadındadır. Her sayfada 31 satırlı nesih hat kullanılmıştır, söz başları kırmızı mürekkepledir.
- **İstinsah Tarihi:** Kaydı yoktur.

7. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F. 819/1 (Muhtasar Nüsha)

- **Açıklama:** Bu nüsha, şâir Ahmedî tarafından yapılan *Bedâyi'u's-Sihr fi Sanâyi'i's-Şi'r* adlı hulasasıdır (özetidir).
- **Fiziksel Özellikler:** Yeni bir cilt içindedir. Eser, 1b – 27b varakları arasındadır.
- **Boyut ve Yazı:** 21,3 x 8,5 cm (yazı alanı: 16 x 8,6 cm) ebadındadır. Her sayfada 19 satırlı âdî bir nestalîk hat kullanılmıştır.
- **İstinsah Tarihi:** 9 Ramazan 967 yılı (pazartesi günü)

Hadâîku's-sihr fi deķâiki's-şi'r 'i ilk defa neşreden Abbâs İķbâl Aştîyânî, neşrin giriş kısmında eserin beş farklı basımına ulaşabildiğini bunlardan ikisinin müstakil eser olarak basıldığını, üçünün de farklı kitaplar içerisinde yer aldığını belirtir. Bu basımları şu şekilde sıralamıştır:

- Birinci baskı, Tahran'da h.1272 yılında, güzel bir nestalîk hatla taş baskı olarak gerçekleştirilmiştir. Bazı hatalar içermekle birlikte, baskılar arasında estetik bakımdan en nitelikli olanıdır.
- İkinci baskı, Tahran'da yaklaşık h.1291 yılında taş baskı yöntemiyle yayımlanmış, bu baskıda eser, Abdürreşîd el-Hüseynî et-Tettevî (öl.1077/1666) tarafından kaleme alınan *Muntehebü'l-luġât* adlı eserle birlikte neşredilmiştir. Ancak yayınevi, bu baskıda yalnızca *Hadâîku's-sihr*'in özetiyle yetinmiştir.
- Üçüncü baskı, h.1302 yılında Tahran'da taş baskı olarak yayımlanmış, bu baskıda eser, Mîrzâ Hâbîb Kâ'ânî eş-Şîrâzî (öl.1270/1854)'nin divanı ile Mîrzâ Abbâs Fûrûġ el-Bıstâmî (öl.1274/1857)'nin gazelleri de eklenerek neşredilmiştir.
- Dördüncü baskı, Tahran'da h.1321 yılında nestalîk hatla taş baskı şeklinde gerçekleştirilmiştir.
- Beşinci baskı ise h.1322 yılında Hindistan'ın Bombay kentinde, *Muntehebü'l-luġât* adlı eserin ardından yayımlanmış, bu baskıda ön sözler ve Arapça örnekler çıkarılmıştır. Baskı, çok sayıda hata içermesi sebebiyle ilmî açıdan son derece zayıf olup, Hindistan'da basılan Farsça eserlerin çoğunda görülen genel niteliksizliği yansıtmaktadır. Bu baskının matbaacısı, *Muntehebü'l-luġât* adlı eserin de Reşîdüddîn Vaţvât tarafından telif edildiğini zannetmiş ve bu sebeple her iki eseri tek bir neşir hâlinde yayımlamıştır. Halbuki *Muntehebü'l-luġât*'ı *Şâh Cihânî* veya *Reşîdî* adıyla bilinen eser, *Ferheng-i Reşîdî*'nin müellifi Abdürreşîd el-Hüseynî et-Tettevî (öl.1077/1666) tarafından telif edilmiştir. Müellif bu eserini h.1046 yılında kaleme almış ve Delhi'de h.1037-1068 arası hüküm süren Moġol İmparatoru Şah Cihân'a

ithaf etmiştir. Yayınevi, bu eserde ilmî ölçütlere riayet etmemiş, eserin ön sözünü silmiş, metnini ve haşiyelerini eksiltmiştir.¹⁶¹

Hadâîku's-sihr adlı eserin neşrinde esas alınan nüsha, Paris Millî Kütüphanesi'nde (Bibliothèque nationale de France) muhafaza edilen yazma nüshadır. Bu yazma, Farsça yazmalar ek koleksiyonu içerisinde 1045 numara altında kayıtlı küçük bir mecmua içinde yer almakta olup, 28b ile 72b varakları arasını kapsamaktadır. Söz konusu nüshanın istinsah tarihi, h.668 yılı Şabân ayının yedinci günüdür. Bu tarih, eserin müellifi olan Vatvât'ın vefatından yaklaşık doksan beş yıl sonrasına tekabül etmektedir. Bu bakımdan bu nüsha, neşreden kendi ifadesiyle; *Hadâîku's-sihr*'in bilinen en eski yazma nüshasıdır. Bu nüshadaki kelimelerin büyük bir kısmı Arapçalaştırılmış, tashih edilmiş ve gözden geçirilmiş durumdadır. Ancak ne yazık ki nüshanın orta kısmında yer alan iki varak kayıptır. Bunlardan birincisi, mevcut baskısının birinci sahifesinin on ikinci satırından üçüncü sahifesinin on sekizinci satırına kadar parantez içinde basılmış olan Farsça metni içermektedir. İkinci kayıp varak ise, aynı baskının on birinci sahifesinin on beşinci satırından on üçüncü sahifesinin on beşinci satırına kadar olan kısmı kapsamaktadır. Bu iki varağın muhtevası, başka yazma nüshalardan nakledilerek tamamlanmıştır. Bu küçük eksiklik, eserin hacmi göz önüne alındığında pek önemli bir yer kaplamamaktadır. Bununla birlikte Paris nüshası, varakların sıralanışı bakımından tertipli değildir. Nitekim ilk varaklardan sonra gelmesi gereken bazı yapraklar, yanlışlıkla kitabın sonuna yerleştirilmiştir. Kütüphane idaresi de yazmayı, mevcut haliyle numaralandırmıştır. Eserin neşrinde, söz konusu numaralandırma ve mevcut sıralama aynen korunmuştur. Bununla beraber, 43b varağından itibaren kitabın sonuna kadar olan bölümde sıralama düzgün ve sayfalar sağlam olup herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Ancak 39, 40, 41, 42 numaralı dört varak, aslen kitabın baş kısmına ait olup, birinci sahifeden sonra yer alması gerekirdi. Doğru sıralama: önce 42. varak, ardından 41. varak, sonra 43. varak, daha sonra kayıp olan birinci varak ve ardından 29 ile 39 numaralı varaklar ve kitabın geriye kalan kısmı şeklinde olmalıdır.¹⁶²

2.2.3. Eserin Muhteva Yönünden Tahlili

Reşîdüddîn, Arap ve Acem (Fars) şairlerinin önde gelenlerine ait pek çok divânı dikkatle incelemiştir. Bu çerçevede Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ el-Buhtürî (öl. 284/897)'yi, Emir el-Hâris b. Sa'îd Ebû Firâs el-Hamdânî (öl.357/968)'yi, Ebü't-Ṭayyib el-Mütenebbî (öl.354/965)'yi, Emir Ebü'l-Kâsım Hasen b. Aḥmed el-Unşûrî el-Belhî (öl. 431/1039)'yi, "Emîrû'ş-şuarâ" lakabıyla tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülmelik el-Mu'izzî en-Nîşâbûrî (öl.518/1124)'yi okuduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Reşîdüddîn, edebiyat sahasında tanınmış müelliflerin inşâ türündeki eserlerini ve teliflerini de derinlemesine mütalaa etmiştir. Bu bağlamda; Ebü'l-Hasen Muhammed el-Ehvâzî (öl.446/1054)'nin, Bedî'üzzamân el-Hemedânî (öl.398/1008)'nin, Sâhib b. Abbâd olarak bilinen Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd (öl.385/995)'in, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed eş-Se'âlibî (öl.429/1038)'nin, Ebü't-Ṭayyib Ali b. Hasen el-Bâharzî (öl.467/1075)'nin ve Cârullah ez-Zemaḥşerî (öl.538/1144)'nin eserlerinden istifade etmiştir. Bu geniş okuma

¹⁶¹ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 80.

¹⁶² Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 80-81.

birikimi, Reşîdüddîn'in *Hadâîku's-sihr* adlı eserinde divanlardan, risalelerden ve teliflerden çok sayıda örnek aktarmasına imkân sağlamıştır. Nitekim onun Arapça istişhâdlarının önemli bir kısmını Şe'âlibî (öl.429/1038)'nin *Yetîmetü'd-dehr* adlı eseri ile Alî b. Ebi't-Ṭayyib el-Bâharzî (öl.467/1075)'nin *Dümyetü'l-kaşr* adlı kitabından yaptığı görülmektedir. Ayrıca Reşîdüddîn'in, bazı bölümlerde kısa ve özlü göndermelerde bulunmasından hareketle, Arap belâgatına dair meânî ve beyân kitaplarını da incelemiş olduğu anlaşılmaktadır. Reşîdüddîn, Arap şairleri arasında özellikle Mütenebbî, Ebû Firâs ve Buhtürî'nin faziletini açıkça kabul etmiş, Mütenebbî'den 21 yerde¹⁶³ istişhâdda bulunarak onu Arap şairlerinin üstadı ve en kudretlisi olarak nitelemiş, Fars şairleri arasında Unşûrî'ye denk bir şahsiyet olarak değerlendirmiştir. Ayrıca “kelâm-ı câmi” bahsinde Mütenebbî'nin bu alanda “elî açık” ve “yolu parlak” bir üsluba sahip olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁴ Bununla birlikte Ebû Firâs ile Buhtürî'yi de Arap şiirinde “sehl-i mümteni” üslubunu başarıyla temsil eden seçkin şairler arasında göstermiştir.¹⁶⁵

Esasen *Tercumânü'l-belâga*'ya yönelik eleştirel bir mahiyetle kaleme alınan Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr* adlı eserinde, *Tercumânü'l-belâga*'da yer alan bazı konulara hiç değinilmediği, bazı bahislerin ilâvelerle genişletildiği, bazılarının ise özetlenerek ele alındığı görülmektedir. Bu yönüyle Vatvât'ın eseri, *Tercumânü'l-belâga*'nın yeniden gözden geçirilmesi ve kısmen tashih edilmesi neticesinde ortaya konmuş bir çalışma niteliği taşımaktadır.¹⁶⁶

2.2.4. Eserde Geçen Sanatların Listesi

Literatürde Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr* adlı eserinde seksen civarında Bedî' sanatının ele alındığı yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Nitekim bazı makalelerde, ansiklopedi maddelerinde ve ikincil kaynaklarda, müellifin bu eserinde Bedî' ilmine ait çok sayıda edebî sanatı açıkladığı ifade edilmektedir. Ancak yapılan ayrıntılı inceleme neticesinde, Vatvât'ın eserinde fiilen ele alıp örneklendirdiği edebî sanatların sayısının 56 ile sınırlı olduğu görülmektedir. Metnin yapısı ve tertibi dikkate alındığında, her bir başlık altında müstakil olarak tanımlanan ve örneklerle açıklanan sanatlar esas alındığında bu sayının aşılmadığı anlaşılmaktadır. Literatürde geçen “seksen civarında” ifadesinin, muhtemelen alt başlıkların, terim versiyonlarının veya birbirine yakın bazı sanatların müstakil kabul edilmesinden yahut eserde zikredilen fakat sistematik biçimde tanımlanmayan bazı belâgat unsurlarının da hesaba katılmasından kaynaklandığı değerlendirilebilir. Bu farklılığın muhtemel sebeplerinden biri de literatürde özellikle Ahmet Ateş tarafından ileri sürülen ve *Hadâîku's-sihr*'in büyük ölçüde *Tercumânü'l-belâga*'dan iktibas edilmiş, hatta intihal mahiyeti taşıdığı yönündeki görüştür.¹⁶⁷ Söz konusu iddianın araştırmacılar arasında yaygın

¹⁶³ Muhakkik Abbas İkbâl Aştîyânî, Vatvât'ın Mütenebbî'den 21 yerde istişhâdda bulunduğunu ifade etmişse de yapılan inceleme neticesinde Vatvât'ın Mütenebbî'den toplam 26 yerde istişhâdda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tespit çalışmanın ilerleyen sürecinde çalışmaya dahil edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 70.

¹⁶⁴ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 186.

¹⁶⁵ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 70.

¹⁶⁶ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nühât*, 6/2632.

¹⁶⁷ Râdûyânî, *Tercumânü'l-Belâga*, 45.

kabul görmesi, eserlerin muhteva ve tertip bakımından büyük ölçüde benzerlik arz ettiği yönündeki kanaati pekiştirmiştir. Bu çerçevede, *Hadâîku's-sihr*'de müstakil başlıklar hâlinde ele alınan sanatların sayısı 56 ile sınırlı olmasına ve *Tercumânü'l-belâga*'da 73 sanatın ele alınmasına rağmen, her iki eserin içerik itibarıyla yaklaşık seksen sanatı kapsadığı şeklinde genel bir kanaatin oluştuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla literatürdeki bu sayı farklılığının, doğrudan metinlerin niceliksel verilerinden ziyade, iki eser arasındaki kaynaklık ilişkisine dair kabullerin ve özellikle mutlak benzerlik varsayımının etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Ancak metnin kendisi esas alındığında, *Vatvât*'ın bilinçli bir tasnif çerçevesinde ele aldığı *Bedî*' sanatlarının sayısının 56 olduğu açıktır. Bu bağlamda, çalışmanın değerlendirmesi yapılırken ikincil literatürdeki genellemelerden ziyade, eserin doğrudan metinsel verileri esas alınmış ve yalnızca müellif tarafından açık biçimde tanımlanıp örneklendirilen edebî sanatlar değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

Eserde Geçen Sanatların listesi:

1-	et-Tarşî'	29-	Zü'l-kâfiyeteyn
2-	et-Tarşî' me'a't-Tecnîs	30-	Tecâhül-i ârif
3-	et-Tecnîsât	31-	es-Suâl ve'l cevâb
4-	el-İştikâk	32-	el-Muvaşşah
5-	el-Escâ'	33-	el-Murabba'
6-	el-Maqlûbât	34-	el-Musammât
7-	Reddü'l-'acz 'ala's-şadr	35-	el-Mulemma'
8-	el-Mutedâd	36-	el-Muqatta'
9-	el-Î'nât	37-	el-Muvaşşal
10-	Tađmînü'l-muzdevic	38-	el-Hazf
11-	el-İsti'âre	39-	er-Raqtâ
12-	Hüsnü'l-maţla'	40-	el-Hayfâ
13-	Hüsnü't-tehallus	41-	el-Muşahhaf
14-	Hüsnü'l-maţta'	42-	et-Terceme
15-	Hüsnü't-taleb	43-	el-Mu'ammâ
16-	Murâ'âtü'n-nazîr	44-	el-Lugz

17-	el-Medhü'l-müvecceh	45-	et-Tađmîn
18-	el-Muhtemel li'd-điddeyn	46-	el-İgrâku fi's-şife'
19-	Te'kidü'l-medhi bimâ yuşbihu'z-zem	47-	el-Cem'u ve't-tefrîku ve't-taqsîm
20	el-İltifât	48-	Tefsîrü'l-celî ve'l-hafi
21-	el-İbhâm	49-	el-Mütezelzil
22-	et-Teşbihât	50-	el-Mureddef
23-	Siyâketü'l-'adâdi	51-	el-İstidrâk
24-	Tensîku's-şifât	52-	el-Kelâmu'l câm'i
25-	el-Haşv	53-	el-ibdâ'
26-	el-Mutelevvin	54-	et-Ta'accub
27-	İrsâlü'l-meşel	55-	Hüsnü't-ta'lîl
28-	İrsâlü'l-meşeleyn	56-	Elfâz ve muştalahât

2.2.5. Eserin Sonraki Dönemlere Etkisi

Reşidüddin Vatvât'ın *Hadâiku's-sihr fi deķâiki's-şi'r* adlı eseri, Fars dilinde belâgat ve Bedî' alanında kendisinden sonra telif edilen pek çok esere temel kaynak teşkil etmiştir. Bu bağlamda; Şems-i Kays (öl.633/1236)'ın *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem'i*, Hasan (öl.?)'in (telifi 731/1330) *Bahrü's-Şanâyi'i*, Şems-i Fahr-i İşfâhânî (öl.745/1344)'nin *Mi'yâr-ı cemâli'si*, Şerefüddin Hasan b. Muhammed Râmî-yi Tebrîzî (öl.795/1393)'nin *Hakâiku'l-Hadâik'i*, Tâcü'l-Halâvî unvanı ile tanınan Alî b. Muhammed (öl.8/14 yy)'in *Deķâiku's-şi'r'i*, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (öl.910/1504)'nin *Bedâyi'ü'l-efkâr fi şanâyi'i'l-eş'âr'i* ile Vâhid-i Tebrîzî (öl.1080/1669)'nin *Miftâhu'l-bedâyi'i* ve *Câmi'-i muhtasar* gibi eserler, muhteva ve tertip bakımından büyük ölçüde *Hadâiku's-sihr*'den beslenen eserlerdir.¹⁶⁸

Reşidüddin Vatvât'ın *Hadâiku's-sihr* adlı eseri, yalnızca Fars dilinde değil, aynı zamanda Türk dilinde belâgat alanında kaleme alınan eserler üzerinde de kayda değer bir etki bırakmıştır. Nitekim 16. yüzyılda Türkçe belâgat literatürüne katkı sağlayan birkaç sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, Muşlihüddin Mustafa Sürûri (öl.969/1562) tarafından 1549 yılında telif edilen *Bahrü'l-me'ârif* adlı eser; aruz, kafiye ve benzeri edebî konuların yanı sıra çok sayıda belâgat teriminin tanımını da ihtiva etmektedir. Eserin, sevgilinin fiziksel

¹⁶⁸ Yazıcı, "Belâgat", 5/384.

vasıflarının hangi unsurlara benzetileceğini ele alan üçüncü bölümü, özellikle belâgat açısından dikkate değer niteliktedir. Eser üzerine doktora çalışması yapan Yakup Şafak, *Bahrü'l-me'ârif*'in, Reşîdüddîn Vatvât'a ait *Hadâîku's-sihr* adlı eseri kaynak edindiğini, bu kaynaktan yapılan özetlemelerin yanı sıra bazı bölümlerin aynen iktibas edildiğini belirtmektedir.¹⁶⁹

Mücahit Kaçar, konuya dair yaptığı bir çalışmada, genel olarak Farsça belâgat literatürünün, özelde ise Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr*'inin 17. yüzyıla kadar Anadolu sahasında telif edilen Türkçe belâgat eserleri üzerinde belirleyici bir tesire sahip olduğunu, 17. yüzyıldan itibaren ise Arap belâgatının temel kaynaklarından biri olan *Telhîşü'l-miftâh*'in etkisinin daha baskın bir biçimde ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹⁷⁰

Her ne kadar 17. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında kaleme alınan belâgat eserleri üzerinde *Telhîşü'l-miftâh* ve bu eser etrafında teşekkül eden literatür belirgin bir hâkimiyet kazanmış olsa da, Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr*'inin etkisi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Nitekim 19. yüzyıl müelliflerinden Alî Cemâluddîn (öl.1291/1874)'in *Arûz-ı Türkî, İlm-i kavâfi, şanâyi-i şî'riyye ve ilm-i bedî'* adlı eserinde belâgate dair terimlere ayrılan bölüm ile Kerküklü Mehmed Mihri (öl.1915-1920)'nin *el-Eşerü'l-celîl fî medhi alâ İsmâîl* adlı çalışmasında, Vatvât'ın benimsediği tasnif ve tertip anlayışının esas alındığı açıkça görülmektedir.¹⁷¹

2.3. Eserin Dili ve Üslûbu

Üslûp sözlükte; yaklaşım, yöntem, teknik, tarz, ilke gibi manalara gelmektedir.¹⁷² Üslûp, sözün muhatap üzerinde en yüksek etkiyi oluşturacak ve anlatılmak istenen maksadı en açık biçimde ifade edecek şekilde seçilip düzenlenmiş kelime ve anlam örgüsünü ifade eder.¹⁷³ Başka bir ifadeyle üslûp, bağlama, zamana ve mekâna uygun olarak gerçekleştirilen farklı söyleyiş biçimlerini veya yazılı anlatımda ortaya konan anlam tasarruflarını kapsamaktadır.¹⁷⁴

Şiir sanatında üslûp meselesi merkezi bir konuma sahiptir. Edebî metnin kurucu unsurlarından biri olan üslûp, müellifin duygu ve düşüncelerini ifade ederken başvurduğu dilsel ve estetik tertibin bütününe ifade eder. Bu yönüyle üslûp, iç dünyada teşekkül eden anlamın dışa aktarılmasında izlenen yöntemi belirleyen bir çerçeve, metne özgünlük ve renk kazandıran ifade biçimi, ayrıca nazmın kuruluş tarzını ve bu kuruluşta takip edilen yolu tayin

¹⁶⁹ Yakup Şafak, *Sürûri'nin Bahrü'l-Me'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1991), 434-435.

¹⁷⁰ Mücahit Kaçar, "17. Yüzyıl Anadolu Sahası Türkçe Belâgat Çalışmalarında Yapısal Dönüşüm ve Telhîşü'l-Miftâh Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*, (2022), 421-422.

¹⁷¹ Nuri Seçgin - Hanife Koncu (ed.), *17. Yüzyıl Işığında Osmanlı* (Dün Bugün Yarın Yayınları, 2023), 419-427.

¹⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 1/549; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, c. 3/46; Cevherî, *es-Sihâh Tacu'l-luğa ve Şihâhi'l-'Arabiyye*, c. 1/149.

¹⁷³ Muhammed Said İsbir - Bilâl Cüneydi, *eş-Şâmil* (Beyrut: Daru'l-Avde, 2004), 98-102.

¹⁷⁴ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'âni-Bedî' İlimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 30.

eden temel bir unsurdur.¹⁷⁵ Dolayısıyla şair ve ediplerin değeri, taşıdıkları dil ve üslûbun özgünlüğüne, kelime seçimlerindeki fesâhatine ve dil kurallarının uygunluğuna göre tespit edilir.¹⁷⁶

Klasik kaynaklarda üslûp, nazmın kuruluş biçimi ve bu kuruluşta takip edilen yolun bir türü olarak, lafız ve cümlelerin işlendiği bir tezgâh yahut duygu ve düşüncelerin döküldüğü bir kalıp şeklinde tanımlanmaktadır. Modern Arap edebiyatında da bu tanımlardan esaslı bir sapma söz konusu değildir. Nitekim farklı eserler incelendiğinde üslûbun, edebî türlerde duygu ve düşüncelerin ifade edilmesinde başvurulan anlatım biçimleri, belirli bir maksadı dile getirmek amacıyla kelimelerin seçilmesi ve duruma uygun cümlelerin inşa edilmesi, ayrıca nazımda izlenen yolun bir türü olarak ele alındığı görülmektedir.¹⁷⁷

Üslûp, ilmî, edebî ve hitâbî olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır: İlmî üslûp; bilgiyi açık, sistemli ve nesnel bir biçimde aktarmayı amaçlayan, duygu ve süslemelerden uzak, kanıta dayalı bir anlatım tarzıdır. Amaç, okuyucunun konuyu en net ve güvenilir şekilde anlamasını sağlamaktır. Edebî üslûp; duygu hayal ve estetik kaygıların ön planda olduğu, dilin ahenk, mecaz, benzetme ve çeşitli sanatlarla zenginleştirildiği anlatım tarzıdır. Bu tarz, okuyucuda daha çok bir etki bırakmayı ve ifadeye sanatsal bir güzellik katmayı hedeflemektedir. Hitâbî üslûp ise; mânaların ve kelimelerin gücü, delillerin kuvveti ile üretken zihin özelliklerine sahiptir. Hatip, dinleyicileri etkilemek adına onların iradelerine hitap eder. Hatibin ses tonu ve delillendirmelerinin dinleyiciler üzerinde büyük etkisi vardır. Ayrıca, hatibin dinleyiciler nezdindeki konumu, hitabetindeki kuvvet ile işaretlerinin yerli yerinde oluşu üslûbun etkisini artıran unsurlardır.¹⁷⁸

Reşîdüddîn Vaṭvât'ın Farsça inşâ çalışmaları, özellikle kendi adına yahut Harezmsahlara adına kaleme alarak döneminin sultanlarına, emirlerine ve seçkin ilim ve edebiyat çevrelerine gönderdiği resmî ve edebî mektuplardan oluşmaktadır. Ancak bu Farsça risâleler, Arapça mektuplarında olduğu gibi müstakil bir külliyat hâlinde toplanmamış, bu durum, Vaṭvât'ın edebî şahsiyetinin Farsça yönünün bütüncül biçimde değerlendirilmesini güçleştirmiştir. Söz konusu metinlerin günümüze ulaşabilmiş ve bir araya getirilebilmiş olması hâlinde, Vaṭvât'ın hayatına, ilmî birikimine ve edebî tercihlerine dair önemli verilerin elde edilmesi mümkün olacaktır. Bununla birlikte, *Hadâîku's-sihr* adlı eseri ile *Kelâm-ı Ali*'nin Farsça tercümesi dikkate alındığında, Vaṭvât'ın Farsça nesrinin akıcı, fasih ve yapısal bakımdan son derece sağlam bir karakter arz ettiği görülmektedir. Vaṭvât, yaşadığı dönemin inşâ geleneğine uygun olarak mektuplarında secîli nesri, bilinçli biçimde kullanmış; ancak bu tercih, anlatımın doğallığını ve açıklığını zedelememiştir. Bu yönüyle Reşîdüddîn Vaṭvât hem

¹⁷⁵ Muhammet Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2007), 150.

¹⁷⁶ Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Muhammed el-Mahmûdî es-Suâlâtî ve Şiirleri*, ed. Abdullah Esat Bağcı (Konya: Yediveren Kitap, 2023), 117.

¹⁷⁷ Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 181; Abdullah Esat Bağcı, *Arap Şairlerinden Ebu'l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*, ed. Muhammet Tasa (Konya: Palet Yayınları, 2024), 185.

¹⁷⁸ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yûsuf es-Sumeyli (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2017), 44-45.

Arapça hem de Farsça dillerinde temayüz etmiş, her iki dilde de yazı ve inşâ sanatının önde gelen temsilcileri arasında yer alan seçkin bir müellif olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁹

Reşîdüddîn Vatvât'ın Farsça mensûr eserlerinde, son derece özlü, ölçülü ve ahenkli bir anlatım tarzı dikkat çekmektedir. Müellifin nesri, sınırlı sayıda kelimeyle maksadı süratle ve açık biçimde ifade etmeyi esas alan, bu yönüyle de Arap nesrinin üslûp özellikleriyle benzerlik gösteren bir yapı arz etmektedir. Vatvât'ın şiirleri ise geniş bir ilmî ve edebî birikime dayanan güçlü ifade kabiliyetinin bir sonucu olarak, yüksek derecede sanatlı olmasına rağmen yalın ve sade bir etki bırakan bir söyleyişe sahiptir. Ayrıca İran edebiyatında, baştan sona murassa' üslûpta kaleme alınmış kasidelerin ilk örnekleri Reşîdüddîn Vatvât tarafından verilmiştir.¹⁸⁰

Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr* adlı eseri, gerek içerdiği terimler gerekse bu terimlerin tasnif ve sunuluş biçimi bakımından Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâğa* adlı eseriyle büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir.¹⁸¹ Nitekim Vatvât, eserinin mukaddimesinde bedî' ve şiir sanatları alanında daha önce kaleme alınmış olan *Tercumânü'l-belâğa*'yı incelediğini, ancak söz konusu eserde yer alan bazı örneklerin estetik açıdan yetersiz oluşu ve birtakım ilmî hatalar ile eserin düzensiz oluşu sebebiyle *Hadâîku's-sihr*'i telif ettiğini ifade etmektedir.¹⁸² Her ne kadar Vatvât, *Tercumânü'l-belâğa*'yı çeşitli eksiklik ve yanlışlıklar üzerinden eleştirmiş olsa da, tertip ve muhteva bakımından Râdûyânî'nin eserinden geniş ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Hatta Ahmet Ateş, Vatvât'ın eserinin *Tercumânü'l-belâğa*'dan büyük ölçüde yararlanılarak kaleme alınmış bir intihal niteliği taşıdığını ileri sürerek, bu durumu; "*Râdûyânî'nin Tercumânü'l-belâğa adlı eseri, aradan yaklaşık yarım asır geçtikten sonra Farsça nesrin en önemli temsilcilerinden biri kabul edilen Reşîdüddîn Vatvât tarafından telif edilen Hadâîku's-sihr ile mukayese edildiğinde, farklı ve hatta daha belirgin bir değer kazanmaktadır. Zira bu karşılaştırma neticesinde Vatvât'ın eserinin büyük ölçüde Tercumânü'l-belâğa'ya dayandığı, hatta ondan iktibas edilmiş bir çalışma niteliği taşıdığı daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır.*" şeklinde ifade etmiştir.¹⁸³ Esas itibarıyla *Tercumânü'l-belâğa*'ya yönelik eleştirel bir yeniden yazım olarak değerlendirilebilecek olan *Hadâîku's-sihr*'de, önceki eserde ele alınan bazı konulara yer verilmediği, bazı bahislerin ise ilavelerle genişletildiği ya da özetlenerek yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Vatvât'ın eseri, *Tercumânü'l-belâğa*'nın gözden geçirilmiş ve kısmen yeniden yapılandırılmış bir versiyonu mahiyetindedir.¹⁸⁴

Her şâir ve edîbin, kendine özgü bir dil ve üslûp inşa etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde ortaya koyduğu eser taklitten öteye geçemez.¹⁸⁵ Bununla birlikte şiirin veya edebî nesrin yapı taşlarını oluşturan kelimeler ile bu kelimelerin oluşturduğu cümlelerde fesâhat

¹⁷⁹ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 54.

¹⁸⁰ Devletşâh, *Tezkire-i Devletşah*, 1/151; Ateş, "*Raşid al-Din Vatvât'ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları*", 2.

¹⁸¹ Akdağ, "Alî Nazîf'in Miftâhu'l-Bedâyi'den Tercüme ve Telif Yoluyla Ürettiği Belâgate Dair Eserler", 23.

¹⁸² Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 89.

¹⁸³ Râdûyânî, *Tercumânü'l-Belâğa*, 45.

¹⁸⁴ Akdağ, "Alî Nazîf'in Miftâhu'l-Bedâyi'den Tercüme ve Telif Yoluyla Ürettiği Belâgate Dair Eserler", 23-24.

¹⁸⁵ Ali Eminoğlu, *Moritanya Arap Edebiyatı İbn Râzike ve Şiirleri*, ed. Selçuk Pekparlatır (Konya: Yediveren Kitap, 2023), 125.

ilkelerine riayet edilmesi ve dilin kurallı yapısının dışına çıkılmaması, bu alanlarda hem anlam hem de biçim bakımından tutarlılığını temin eden zorunlu bir gerekliliktir.¹⁸⁶

Reşîdüddîn Vatvât, eserini kaleme alırken fesâhat ve belâgat ilkelerine de ayrıca özen göstermiş açık, anlaşılır ve etkili bir anlatım tarzı benimsemiştir. Fesâhat sözlükte; açık olma ve açıklama manasına gelmektedir.¹⁸⁷ Arapçada kişi maksadını dile getirdiğinde ancak fasîh olarak tanımlanır. İstılahta ise, fesâhat; sözün ses ve mana kusurlarından arınmış olmasıdır. Fasîh söz, mânası kolay anlaşılabilir, rahat telaffuz edilen, dizimi mükemmel olan sözdür.¹⁸⁸

Fesâhat, kelimedeki, kelâmda (sözde) ve mütekellimde bulunan bir vasıftır. Bir kelimenin fasîh olması için, onun; “tenâfûr-i hûruf”tan, “kıyas’a aykırı olmak”tan, “garâbet”ten ve “kulağa hoş gelmemek”ten sâlim olması gerekir. Kelâmın (sözün/cümlenin) fesâhatı ise; cümlede bulunan kelimelerin fasîh olmalarıyla birlikte, cümlenin; “tenâfûr-i kelimat”tan, “da’f-ı te’lif”ten, “ta’kîd”den sâlim olmasıdır.¹⁸⁹ Başka bir ifadeyle; sözün, kötü düzenlemeden, kelimelerin dağınıklıktan uzak, lafızları birbiriyle uyumlu olan sözlere fasîh denilir. Son olarak mütekellimin fesâhatı; kişinin maksadını fasîh (açık, düzgün ve doğru) bir sözle ifade etme kabiliyetidir.¹⁹⁰

Belâgat ise sözlükte; bir şeye ulaşmak ve erişmek manasına gelmektedir.¹⁹¹ İstilahta ise; yüce ve derin bir anlamı, doğru ve fasîh bir ifade ile ruhta etki bırakacak şekilde aktarmak, ayrıca her sözün, söylendiği duruma ve muhatap olan kişilere uygun olmasıdır.¹⁹² Belâgat, hem sözün (kelâmın) hem de mütekellimin vasfı olarak kullanılır.

Reşîdüddîn Vatvât, eserini kaleme alırken fesâhat, belâgat, üslûp ve istişhâd ilkelerini klasik tanımlarıyla bütüncül bir biçimde uygulamıştır. Bu çerçevede söz ve mütekellim bakımından fesahate riayet ederek açık, kolay anlaşılabilir, düzgün bir dil kullanmış, belâgat ilkeleri doğrultusunda derin ve yüce anlamları, hâl ve muhataba uygun, etkili ve fasîh bir ifadeyle aktarmayı hedeflemiştir. Vatvât’ın üslubu, maksadı en açık biçimde ortaya koyan ve muhatap üzerinde azami etkiyi amaçlayan kelime ve anlam örgüsüne dayanmakta, bağlam, zaman ve mekân unsurlarını gözeten özgün bir söyleyiş biçimi arz etmektedir. Ayrıca istişhâd yöntemini yoğun biçimde kullanarak görüşlerini Kur’an âyetleri, hadisler, güvenilir şiir örnekleri ve klasik kaynaklardan yapılan iktibaslarla temellendirmiş, böylece eserini hem ilmî hem de edebî bakımdan güçlü bir yapıya kavuşturmuştur.

Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâîku’s-sihr* adlı eserinde, ele aldığı edebî sanatları ve mevcutsa bu sanatların alt türlerini öncelikle kısa ve özlü tanımlarla açıklamaktadır. Ayrıca sanatların isimlendirilmesinde kendisinden önce kaleme alınan eserlerin yöntemini takip ederek hemen hemen aynı isimlendirmelerle tanımlarını yapmıştır. Sanatların birden fazla isimlendirmesi

¹⁸⁶ Mücahit Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Mustafa et-Terzî ve Şiirleri*, ed. Ali Eminoğlu (Konya: Yediveren Kitap, 2023), 111.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 544; İbn Fâris, *Mu'cemü Me'kâyisi'l-lüğa*, 1248.

¹⁸⁸ İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1932), 59; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 416; Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 37.

¹⁸⁹ Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, 38.

¹⁹⁰ Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri*, 19.

¹⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, 8/420.

¹⁹² Fađl Muhammed, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, 36.

olduğu takdirde ise parantez içerisinde bu isimleri de vererek geniş bir tanımlama yöntemini benimsemiştir. Ardından her bir sanatı ve varsa alt başlıklarını temellendirmek amacıyla geniş bir istişhâd malzemesine başvurmuştur. Bu bağlamda Kur'ân âyetleri, hadisler, sahabe sözleri ve tanınmış âlimlerin veciz ifadeleri başta olmak üzere; Arap edebiyatının önde gelen şairlerine ait Arapça şiirler, Farsça şiir örnekleri, edebîyatçıların sözleri ile Arapça ve Farsça nesir metinlerinden örnekler sunmaktadır. Bunun yanı sıra Vaṭvât, yalnızca önceki kaynaklardan aktarılan örneklerle yetinmeyip, bizzat kendi kaleme aldığı Arapça ve Farsça şiirleri de delil olarak kullanmak suretiyle sanatların açıklanmasına özgün katkılarda bulunmaktadır. Bu yaklaşım, onun söz konusu sanatları salt nakil yoluyla değil, aynı zamanda kendi istişhâdına dayalı bir yöntemle ele aldığını göstermektedir. Dolayısıyla *Hadâîku's-sihr*, edebî sanatların tanım ve uygulamasını çok yönlü örneklerle destekleyen, teorik çerçeve ile uygulamayı mezceden sistematik bir belâgat eseri niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle Vaṭvât'ın eseri, *Tercumânü'l-belâga*'nın gözden geçirilmiş ve kısmen yeniden yapılandırılmış bir versiyonu mahiyetindedir” şeklindeki iddiaya; zengin istişhâd ve özellikle Vaṭvât'ın kendi kaleme aldığı Farsça ve Arapça şiir istişhâd malzemelerinin yoğunluğu sebebiyle büyük oranda uyuşmamakta ve eserin ne denli zengin bir birikime sahip olduğunu desteklemektedir.

2.4. *Hadâîku's-sihr* ve *Tercumânü'l-belâga*'nın Üslûp, Yöntem ve Muhteva Açısından Bir Mukayesesi

Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâga* adlı eseri, Fars edebiyatında Arap belâgatı bedî' ilmi alanında Farsça kaleme alınmış ilk müstakil çalışma olarak değerlendirilmektedir. Eserde belâgat konuları sistematik bir tasnife tâbi tutulmamış, beyân ilmine ait istiâre, teşbih ve kinâye gibi kavramlar, bedî' ilminin unsurlarıyla iç içe bir biçimde ele alınmıştır. Râdûyânî, her bir terimi önce kısa ve öz açıklamalarla tanımlamış, ardından bu tanımları desteklemek üzere Fars şiirinden seçilmiş örneklerle yer vermiştir. Râdûyânî'nin gerek muhteva gerekse tertip bakımından benimsediği bu yöntem, daha sonraki dönemlerde Fars edebiyatında belâgat sahasında kaleme alınan birçok çalışmaya kaynak teşkil etmiştir. Kendisinden sonraki en önemli çalışma Reşîdüddîn Vaṭvât'ın *Hadâîku's-sihr fi deḳâiki's-şi'r* adlı eseridir.¹⁹³ Vaṭvât'ın bu eseri, ele alınan terimler ile bu terimlerin sunuluş ve tertip biçimi bakımından büyük ölçüde Râdûyânî'nin çalışmasını andırmaktadır. Her ne kadar Vaṭvât, *Tercumânü'l-belâga*'yı bazı eksiklik ve yanlışlıklar üzerinden eleştirmiş olsa da, gerek muhteva gerekse tertip açısından Râdûyânî'nin eserinden önemli ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır. Hatta Ahmed Ateş, Vaṭvât'ın eserinin *Tercumânü'l-belâga*'dan yapılan bir intihal mahiyetinde olduğunu ileri sürmüştür.¹⁹⁴

Esasen *Tercumânü'l-belâga*'ya yönelik eleştirel bir mahiyetle kaleme alınan Reşîdüddîn Vaṭvât'ın *Hadâîku's-sihr* adlı eserinde, *Tercumânü'l-belâga*'da yer alan bazı konulara hiç değinilmediği, bazı bahislerin ilâvelerle genişletildiği, bazılarının ise özetlenerek ele alındığı görülmektedir. Bu yönüyle Vaṭvât'ın eseri, *Tercumânü'l-belâga*'nın yeniden

¹⁹³ Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, c. 1/633.

¹⁹⁴ Râdûyânî, *Tercumânü'l-Belâga*, 45.

gözden geçirilmesi ve kısmen tashih edilmesi neticesinde ortaya konmuş bir çalışma niteliği taşımaktadır.¹⁹⁵

Reşidüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr fi dekâiki's-şi'r* adlı eserinin, genel itibariyle Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâga*'sından yapılan bir intihal neticesinde ortaya çıktığı yönündeki yaygın kanaat, bu iki eser arasındaki ilişkiyi üslup, yöntem ve muhteva bakımından mukayeseli olarak ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu sebeple, çalışmanın bu bölümünde her iki eser arasındaki farklılıklar mukayeseli bir çerçevede değerlendirilecektir. Böylelikle iki eser arasındaki genel ilişki tespit edilmeye çalışılacaktır. Söz konusu mukayese, *Hadâîku's-sihr*'in tertip anlayışı, konu tasnifi, örneklendirme yöntemi ve istişhâd ağı bakımından özgün yönlerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu karşılaştırmalı analiz sayesinde, iki eser arasındaki ilişkinin mahiyeti daha sağlıklı biçimde değerlendirilebilecek, böylece *Hadâîku's-sihr*'in yalnızca bir nakil yahut tekrar ürünü olmadığı, aksine belirli açılardan müstakil bir telif niteliği taşıdığı daha açık bir şekilde ortaya konulabilecektir.

Bu iki eser arasındaki mukayese, kaynakların mevcut durumu dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim *Hadâîku's-sihr*'in Farsça aslına ulaşamaması sebebiyle inceleme, eserin Arapça tercümesi üzerinden yürütülmüş, buna karşılık *Tercumânü'l-belâga* değerlendirilirken eserin Farsça aslı esas alınmıştır. Bu çerçevede yapılan karşılaştırmalar, metinler arası benzerlik ve farklılıkları ortaya koyacak şekilde tablolaştırılmıştır. Ayrıca, sınırlı sayıda örnek üzerinden gerçekleştirilen bazı mukayeselerde, Ahmet Ateş tarafından *Tercumânü'l-belâga* tahkikinde ortaya konulan değerlendirmelere atıf yapılmış ve bu tespitler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bu mukayeseli inceleme, aynı zamanda Reşidüddîn Vatvât'ın eserini kaleme alma sürecinde ileri sürdüğü temel iddiaların ne ölçüde temellendirilebildiğini ortaya koymak bakımından da önem arz etmektedir. Zira Vatvât, *Tercumânü'l-belâga*'daki örneklerin yerinde seçilmediğini, konuların dağınık bir tertip içinde sunulduğunu, ifadelerin tekellüf barındırdığını, malzemenin düzensiz biçimde bir araya getirildiğini ve eserde bazı hata ve eksikliklerin bulunduğunu ileri sürmektedir. Vatvât, bu tespitlerinden hareketle daha sistematik, daha isabetli ve daha tutarlı bir eser kaleme alma sorumluluğunu üstlendiğini ifade etmekte ve bu doğrultuda eserini telif etmeye karar verdiğini belirtmektedir.¹⁹⁶ Dolayısıyla gerçekleştirilecek üslup ve yöntem mukayesesi, yalnızca iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymakla kalmayacak, aynı zamanda Vatvât'ın söz konusu eleştirilerinde ne derece haklı olduğunu ve kendi eserinde bu eleştirilerin gereğini ne ölçüde yerine getirebildiğini de değerlendirme imkânı sunacaktır. Bu bakımdan mukayeseli analiz, müellifin iddialarının metin düzleminde ne kadar karşılık bulduğunu göstermek açısından belirleyici bir işlev üstlenmektedir.

Tercumânü'l-belâga, günümüze ulaşan ilk Farsça belâgat eseri olarak kabul edilmektedir. Telif tarihi hicrî 5. yüzyıla uzanan bu eser, Arap belâgatının Farsçaya aktarılmasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Zira müellifi Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî, Arap belâgat geleneğinin önde gelen isimlerinin görüşlerine geniş ölçüde

¹⁹⁵ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nühât*, 6/2632.

¹⁹⁶ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 89.

dayanmıştır. Râdûyânî'nin yararlandığı kaynaklar iki ana grupta değerlendirilebilir: Bunlardan ilki müellifin açık beyanlarından tespit edilen kaynaklar ve yazarlar; ikincisi ise; eserin tahlil ve tespiti sonucu elde edilen kaynaklar ve yazarlardır. Kendi beyanından tespit edilen kaynaklar; el-Mergînânî (öl.?)'nin *Maḥâsinü'l-kelâm* adlı eseri, İbnü'l-Mu'tez'in *Kitâbü'l-Bedî'* adlı eseri, Ebü Bekir el-İşfahânî ez-Zâhirî (öl.297/910)'nin *ez-Zehra* adlı eseri ve yazarlardır. Eserin tahlil ve tespiti sonucu elde edilen yazarlar şunlardır: Abdülkâhir el-Cürcânî (öl.471/1078), Ebü Hilâl el-Askerî (öl.400/1009), Kudâme b. Ca'fer (öl.337/948), İbn Sinân el-Ḥafâcî (öl.466/1073) ve Ali b. İsa er-Rummânî (öl.384/994)'dir. Râdûyânî'nin Fars belâğatı üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Nitekim Farsça belâğat alanında kaleme alınan pek çok eser için temel başvuru kaynağı olmuştur. Bu eserlerin başında, Reşîdüddîn Vatvât tarafından kaleme alınan *Hadâîku's-sihr fi deḳâiki's-ş-şi'r* gelmektedir. Müellifinin şöhreti sayesinde *Hadâîku's-sihr*, Râdûyânî'nin görüşlerinin sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir aracı işlevi görmüştür. Vatvât aracılığıyla Râdûyânî'nin bazı görüşleri Arap belâğat literatürüne taşınmıştır. Ayrıca *Tercumânü'l-belâğa*'da yer alan eleştirel değerlendirmeler, Fars edebiyatında belâğat merkezli eleştiri geleneğinin teşekkülünde önemli bir başlangıç noktası teşkil etmiştir.¹⁹⁷

Yapılan inceleme sonucunda tespit edilebildiği kadarıyla Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâğa* adlı eserinde benimsediği telif üslubu, sistematik ve örnek merkezli bir yöntem arz etmektedir. Müellif, ele aldığı her bir edebî sanatı öncelikle kısa ve öz bir tanımla ortaya koymakta, ardından ilgili sanatı açıklığa kavuşturmak amacıyla çoğunlukla Fars asıllı şairlerin şiirlerinden seçilmiş istişhâdlar sunmaktadır. Eserde dikkat çeken hususlardan biri, hadis ve âyet istişhâdına yok denecek kadar az ölçüde yer verilmiş olmasıdır. Râdûyânî, eserinin telifinde temelde edebî malzemeyi esas almakta, özellikle kendi döneminin ve kendisinden önceki devirlerin meşhur Arap ve Fars şairlerine ait şiirlerden geniş ölçüde istişhâdda bulunmaktadır. Bu tercih, eserin belâğat ilmini doğrudan şiir metinleri üzerinden temellendirme amacına yöneldiğini göstermektedir. Dolayısıyla *Tercumânü'l-belâğa*, sanatların teorik çerçevesini kısa tanımlarla belirleyen, ardından bu çerçeveyi şiir örnekleriyle somutlaştırarak açıklayan, örnekleme ağırlıklı ve uygulamaya dayalı bir telif anlayışını yansıtmaktadır. Buna karşılık Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâîku's-sihr fi deḳâiki's-ş-şi'r* adlı eserinde Râdûyânî'nin benimsediği yöntemden farklı olarak çok daha zengin bir istişhâd malzemesi kullanmaktadır. Nitekim Vatvât, istişhâd yöntemini yoğun biçimde kullanarak görüşlerini Kur'an âyetleri, hadisler, güvenilir şiir örnekleri ve klasik kaynaklardan yapılan iktibaslarla temellendirmiş, böylece eserini hem ilmî hem de edebî bakımdan güçlü bir yapıya kavuşturmuştur. Bu yönüyle Vatvât, eserinde oldukça zengin biçimde kullandığı istişhâdlarla Râdûyânî'den büyük bir farkla ayrılmaktadır.

Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâğa* adlı eseri ile Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-sihr fi deḳâiki's-ş-şi'r* adlı eserini muhteva bakımından mukayese etmek amacıyla öncelikle yöntemsel bir çerçeve belirlemek gerekmektedir. Bu doğrultuda, ilk aşamada Râdûyânî'nin eserinde ele aldığı 73 Bedî' sanatının tertip sırası korunmak suretiyle tablo hâlinde sunulması planlanmaktadır. Böylece *Tercumânü'l-belâğa*'nın iç düzeni esas

¹⁹⁷ Mehdî Muhammedî Neccâd, "Tercumânü'l-Belâğa Beyne Te'essür Bi'l-Belâğeti'l-Arabiyye ve't-Te'sîr fi'l-Fârisiyye", *İttihâdü'l-Küttâbi'l-Arab* 31/123 (2012), 159.

alınarak sistematik bir karşılaştırma zemini oluşturulacaktır. Ayrıca *Tercumânü'l-belâğa*'da ele alınan sanatların, *Hadâîku's-sihr*'de yer alıp almadığı veya isimlendirme farklılıkları tespit edilmeye çalışılacak, özellikle Vatvât'ın Râdûyânî'den farklı olarak nasıl bir tasnif yöntemi benimsediğine dair tespitler yapılacaktır. Bu tablo merkezli yaklaşım sayesinde yalnızca karşılaştırma yapılmakla kalınmayacak, aynı zamanda hangi eserin konuları daha sistematik bir çerçevede sunduğu, hangi noktalarda genişletme yahut sadeleştirme yoluna gidildiği somut veriler üzerinden ortaya konulabilecektir. Böylelikle iki eser arasındaki muhteva ilişkisi daha nesnel bir değerlendirmeye tâbi tutulmuş olacaktır.

Râdûyânî'nin *Tercumânü'l-belâğa* Adlı Eserinde Ele Aldığı Sanatların Listesi¹⁹⁸

1-	et-Tarşî'	38-	el-İltifât
2-	et-Tarşî' ve't-tecnîs	39-	Te'kidü'l-medhi bimâ yuşbihu'z-zem
3-	et-Tecnîsü'l-muṭlak	40-	İrsâlü'l-meşel fi'l-beyt
4-	et-Tecnîsü'l-mürekkeb	41-	İrsâlü'l-meşeyn fi'l-beyt
5-	et-Tecnîsü'l-müredded	42-	et-Tefsîrü'l-ḥafi
6-	et-Tecnîsü'z-zâyid	43-	et-Tefsîrü'z-zâhir
7-	el-Maḳlûb	44-	'İtirâdü'l-keḷâm ḳable't-temâm
8-	el-Maḳlûbü'l-mustevâ	45-	el-Kelâmü'l-muhtemel bi'l-ma'neyeyni'd-diddeyn
9-	el-Maḳlûbü'l-mucennaḥ	46-	et-Ta'accub
10-	el-Muḳteḍeb	47-	Hüsnü't-ta'lîl
11-	el-Muḍâra'a	48-	el-İstidrâk
12-	el-Muṭâbaḳa	49-	el-'Aks
13-	el-Muteḍâd	50-	es-Suâl ve'l-cevâb
14-	el-Î'nât	51-	el-Kinâye ve't-ta'rîd
15-	Î'nâtü'l-ḳarîne	52-	el-İlgâz ve'l-muḥâcât
16-	el-İsti'âre	53-	et-Taḍmîn
17-	et-Teşbîh	54-	el-Musammaṭ
18-	et-Teşbihü'l-muknâ	55-	el-Muvaşşah

¹⁹⁸ Râdûyânî, *Tercumânü'l-Belâğa*, 4.

19-	et-Teşbihü'l-mercû'î 'anhu	56-	el-Mulemma'
20-	et-Teşbihü'ş-şartî	57-	el-Mücerred
21-	et-Teşbihü'l-ma'kûs	58-	el-Muqatta'
22-	et-Teşbihü'l-muzdevec	59-	el-Muvaşşal
23-	Hüsnü'l-mutâli'	60-	el-Muşahhâf
24-	Hüsnü'l-meḥâlis	61-	el-Mukerrer
25-	Hüsnü'l-maḳâti'	62-	el-Mudevver
26-	Siyâketü'l-a'dâd	63-	el-Murabba'
27-	el-İğrâku fi'ş-şife'	64-	et-Terceme
29-	el-Cem'u vaḥdehu	65-	Tercumetü'l-aḥbâr ve'l-emşâl ve'l-ḥikme
29-	et-Tafrîku vaḥdehu	66-	Takrîbü'l-emsâl bi'l-aḥbâr
30-	et-Taqsîmu vaḥdehu	67-	Ma'ne'l-âyât bi'l-ebyât
31-	el-Cem'u ve't-tefrîk	68-	Hüsnü'l-cevâbi ve talebü'l-muḥâvereti
32-	el-Cem'u ve't-taksîm	69-	el-Kelâmü'l-câmi'i'l-mev'izeti ve'l-ḥikmeti ve'ş-şekvâ
33-	et-Tefrîku ve't-taksîm	70-	el-İbdâ' fi'l-ma'na
34-	Tensîku'ş-şifa'	71-	et-Telâum
35-	Murâ'âtü'n-naẓîr	72-	el-Mutenâfir
36-	el-Medḥü'l-müvecceh	73-	Beyânü'l-escâ'
37-	Tecâhülü'l-'ârif		

Yapılan inceleme sonucunda; Râdüyânî'nin *Tercumânü'l-belâga* adlı eserinde ele aldığı bedi' sanatları, Reşîdüddîn Vatvât'ın söz konusu eserinde ele aldığı sanatlar ile büyük ölçüde uyuşmaktadır. Bununla birlikte, sanatların tasnif ve tertip biçimi açısından iki eser arasında belirgin bir yöntem farkı bulunmaktadır. Râdüyânî, eserinde sanatları çoğu zaman müstakil başlıklar hâlinde ve yer yer alt türlerini de ayrı sanatlar gibi değerlendirerek ele almıştır. Örneğin Tecnîs bahsinde, tecnîsin çeşitli türlerini ayrı başlıklar altında incelemiş, benzer şekilde teşbih sanatını ve birkaç sanatın daha alt başlıklarını müstakil başlıklar altında değerlendirmiştir. Böylece daha parçalı bir metod takip etmiştir.

Buna karşılık Reşîdüddîn Vaṭvât, benzer sanatları daha sistematik bir tasnif anlayışıyla düzenlemiştir. Nitekim tecnîs örneğinde olduğu gibi, alt türleri ayrı ayrı başlıklandırmak yerine “Tecnîsât” gibi üst bir başlık altında toplayarak değerlendirmiş, böylece sanatları genel başlıklar altında hiyerarşik bir yapı içerisinde sunmuştur. Aynı yöntem diğer birçok sanat için de geçerlidir.

İki eserin karşılaştırılması neticesinde söz konusu eserlerin yalnızca tasnif ve tertip bakımından değil, terminoloji düzeyinde de birtakım farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Nitekim her iki müellifin ele aldığı sanatların önemli bir kısmı mahiyet itibariyle örtüşmekle birlikte, bazı sanat adlarının farklı kavramsal çerçevelerle isimlendirildiği dikkat çekmektedir. Öte yandan, sanatların işleniş hacmi bakımından da iki eser arasında ufak farklılıklar mevcuttur. Reşîdüddîn Vaṭvât’ın bazı sanatları daha ayrıntılı ve kapsamlı biçimde ele aldığı, bazılarını ise daha muhtasar bir çerçevede değerlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları dikkate alınarak söz konusu terminolojik ve hacimsel farklılıklara ayrıntılı biçimde temas edilmeyecek, mesele genel hatlarıyla değerlendirilmekle yetinilecektir. Bu tercih, incelemenin odak noktasını koruma ve konunun gereğinden fazla genişletilmesini önleme amacı taşımaktadır.

Sonuç olarak, muhteva bakımından büyük ölçüde müşterek bir sanat yelpazesine sahip olan bu iki eser arasında temel fark, ele alınan sanatların kapsamından ziyade, bunların tertip ve tasnif yönteminde ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan *Hadâîku’s-sihr fî dekâiki’s-şi’r*, sistematik ve toplayıcı sınıflandırma anlayışıyla, *Tercumânü’l-belâga*’ya kıyasla daha düzenli bir metodolojik çerçeve sunmaktadır.

Yapılan mukayese sonucunda, her iki eserde kullanılan bazı örneklerin ve bazı sanat tariflerinin önemli ölçüde örtüştüğünü ve söz konusu benzerliğin yalnızca içerik düzeyinde değil, istişhâd yönteminin uygulanış biçiminde ve sanat tanımlamasında da kendini gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Zira iki eserde de sanatların ele alınış biçimi ve istişhâd malzemeleri ele alınarak bir mukayese yapıldığında, özellikle *Tercumanü’l-belâga*’da bazı sanat tanımlarının ve bu sanatların örneklendirildiği bazı şiirlerin *Hadâîku’s-sihr’de* de oldukça benzer bazen de aynı örneklendirilmelerin yapıldığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, mukayesenin daha somut biçimde anlaşılabilmesi amacıyla, Ahmet Ateş *Tercumânü’l-belâga* üzerine gerçekleştirdiği tahkik çalışmasında, söz konusu iki eser arasındaki bazı benzerliklere dikkat çekmiş, özellikle ortak şiir örnekleri ve sanat tanımları üzerinden bu ilişkiyi birkaç örnekle temellendirmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Ahmet Ateş, bu sanat ve istişhâdların asıl nüshalardaki sayfa sayılarını, ilgili kısımda beyan etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Râdûyânî, *Tercumânü’l-Belâga*, 21-23.

Ḥadâiku's-sihr	Tercümânü'l-Belâğa
<p>الترصيع : این صنعت جنان بوذ کی دبیر یا شاعر بخشهائی سخن را خانه خانه کند و هر لفظی را در برابر لفظی آورد کی بوزن و حروف روی متفق باشند</p> <p><i>“Bu sanat, kâtibin veya şairin sözü belirli parçalara ayırarak düzenlemesi ve her bir lafzı, vezin ve kafiye bakımından onunla uyumlu başka bir lafzın karşısına yerleştirmesi esasına dayanır.”</i></p>	<p>في الترصيع : و تفسیر وي بدين جاىکه آنست کی دبیر و شاعر اندر نظم و نثر بخششهای سخن خانه خانه ار ید چنانکه هر دو کلمه برابر بوذ و متفق بوزن</p> <p><i>“Bu sanatın açıklaması şudur: Kâtibin veya şairin, nazım yahut nesir içinde sözün kısımlarını düzenli bir biçimde bölümlere ayırması ve bu bölümleri, her iki kelime vezin bakımından birbirine eşit ve uyumlu olacak şekilde karşılıklı yerleştirmesidir.”</i></p>
<p>تدوير : پارسي کردانیذن بوذ و شعرا مدور بیترا کویند کی از هر طرف کی آغاز کنی بتوازن خواندن</p> <p><i>“Tadvîr, Farsçalaştırma (ifadenin Farsça tarzda düzenlenmesi) anlamına gelmekle birlikte, şairlerin “müdavver beyit” olarak adlandırdıkları yapıyı ifade eder. Buna göre bir beyit, hangi taraftan başlanırsa başlansın dengeli bir şekilde okunabilecek tarzda düzenlenir.”</i></p>	<p>في المدور : ویکی از بلاغتها آنست کی شاعر مر شعر را مدور کویند جنان کی از هر طرف کی آغاز کنی معنی دهد بوزن</p> <p><i>“Bu belâgat sanatının mahiyeti şudur: Şairin şiiri, hangi taraftan başlanırsa başlansın anlam verecek ve aynı zamanda vezin bakımından da uygunluk gösterecek şekilde dairesel bir yapı içerisinde kurmasıdır.”</i></p>
<p>روذکی کویذ کس فرستاد بسر اندر عیار مرا کی مکن یاذ بشعر اندر بسیار مرا</p> <p><i>“Hiç kimseyi bana karşı bir aracı olarak göndermeyesin; şiirlerinde de beni gereğinden fazla anmaktan sakın!”</i></p>	<p>روذکی کویذ کس فرستاد بسر اندر عیار مرا کی مکن یاذ بشعر اندر بسیار مرا</p> <p><i>“Hiç kimseyi bana karşı bir aracı olarak göndermeyesin; şiirlerinde de beni gereğinden fazla anmaktan sakın!”</i></p>
<p>قمری کویذ بدیدارست عدل و ظلم پنهان مخالف اندک و ناصح فراوان</p> <p><i>“Adalet ve zulüm, görünüşte gizlidir. Karşı çıkan az, öğüt veren ise çoktur.”</i></p>	<p>قمری کویذ بدیدارست عدل و ظلم پنهان مخالف اندک و ناصح فراوان</p> <p><i>“Adalet ve zulüm, görünüşte gizlidir. Karşı çıkan az, öğüt veren ise çoktur.”</i></p>

Râdûyânî ile Reşîdüddîn Vatvât'ın ilgili sanatları ele alış biçimleri dikkatle incelendiğinde, tanımlama üsluplarının büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Nitekim her iki müellif de, sanatların mahiyetini açıklarken benzer kavramsal çerçevelere başvurmakta ve açıklamalarını birbirine oldukça yakın bir terminoloji ve ifade tarzı üzerinden kurmaktadır.

Râdûyânî ile Reşîdüddîn Vatvât'ın eserlerinde yer alan şiir istişhâdları incelendiğinde, her iki müellifin de bazı örnekleri aynı şairlerden ve hatta aynı beyitlerden seçtikleri görülmektedir. Bu durum, onların istişhâd malzemesi tercihinde ortak bir kaynak havuzundan beslendiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim her iki yazar da aynı şairlerden ve aynı beyitlerden istişhâdda bulunmuş, özellikle Kâmerî'ye ait söz konusu beyitleri aynı bağlamda örnek olarak kullanmışlardır.

Sonuç olarak, Reşîdüddîn Vatvât ile Râdûyânî'nin belâgat sanatlarını tasnif ve takdim ederken büyük ölçüde ortak bir yöntem benimsedikleri görülmektedir. Özellikle bazı sanatların tanımlanması ve örneklendirilmesi sürecinde benzer kavramsal çerçeveler kullanılmış, istişhâd amacıyla başvuru olan şiir örneklerinde ise dikkat çekici bir paralellik ortaya çıkmıştır. Her iki eser de aynı şairlerden ve zaman zaman aynı beyitlerden istişhâd ederek, ortak bir edebî kaynak havuzuna dayandıklarını göstermektedir. Bu durum, söz konusu eserler arasında yalnızca içerik düzeyinde değil, yöntem ve istişhâd geleneği bakımından da belirgin bir yakınlık bulunduğunu ortaya koymaktadır. Lakin temel fark Vatvât'ın sanatları tanımladıktan sonra Râdûyânî'ye göre çok daha geniş bir istişhâd malzemesi kullandığı ve sadece kendinden önceki edebî malzemeyi kullanmayarak kendi kaleme aldığı Farsça ve Arapça şiirlerden de oldukça fazla delillendirme yaptığı görülmekte bu hususta Râdûyânî'den belirgin bir şekilde ayrılmaktadır.

2.5. Eserde Takip Edilen Yöntem

Bu başlık altında, Reşîdüddîn Vatvât'ın eserini telif sürecinde benimsediği yöntem genel hatlarıyla ele alınacaktır. Bu çerçevede müellifin önceki eserlerden yararlanma yöntemi ve özellikle istişhâd yöntemini kullanma tarzı incelenecektir.

2.5.1. Kendisinden Önceki Eserlerden Yararlanma Yöntemi

Reşîdüddîn Vatvât'ın bazı delillerini *Tercumânü'l-belâga*'dan almış olmasında şüphe olmamakla birlikte, müellif bu hususu eserinin hiçbir yerinde açıkça ifade etmemiştir. Nitekim *Tercumânü'l-belâga*'nın telif sebebi ve muhtevasının ayrıntılarına dair de herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Reşîdüddîn Vatvât'ın eserini telif ederken özgün bir yöntem benimsediği ve bu yönüyle onu Arapça veya Farsça herhangi bir eserin basit bir taklidi olmaktan çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu başarısında, dönemin edebî çevrelerinde sahip olduğu yüksek konumun yanı sıra edebiyat, dil, üslup ve inşâ sahalarındaki derin vukufiyetinin belirleyici olduğu söylenebilir. Reşîdüddîn Vatvât, *Hadâîku's-sihr* adlı eserini kaleme alırken Arap ve Acem (Fars) edebiyatının önde gelen şairlerine ait çok sayıda divanı incelemiş, bunun yanı sıra edebiyat sahasında temayüz etmiş müelliflerin inşâ türündeki eserlerini ve çeşitli teliflerini de derinlemesine mütalaa etmiştir. Bu çerçevede, başta Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd el-Buhtürî (öl.284/897), Ebû Firâs el-Hâris b. Saîd b.

Ḥamdân el-Ḥamdânî (öl.357/968), Ebü't-Ṭayyib el-Mütenebbî (öl.354/965), Ebü'l-Ḳâsım Ḥasen b. Aḥmed Unşurî-i Belhî (öl.431/1039-40), Emîru's-şu'arâ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmelik-i Nişâbûrî el-Muizzî (öl.518-521/1124-1127), Ebü'l-Ḥasan el-Ahvâzî (öl.?), Bedüzzaman el-Ḥemedânî (öl.398/1008), Sâhib İbn Abbâd (öl.385/995), Ebü'l-Manşûr eş-Şe'âlibî (öl.429/1038), Ebü't-Ṭayyib el-Bâharzî (öl.467/1075) ve Zemaşşerî (öl.538/1144) gibi isimlerin eserlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu geniş okuma ve birikim, müellifin söz konusu eserinde divanlardan, risalelerden ve çeşitli teliflerden çok sayıda örnek aktarmasına imkân sağlamıştır. Nitekim onun Arapça istişhâdlarının önemli bir kısmını, Ebü'l-Manşûr eş-Şe'âlibî'nin *Yetîmetü'd-dehr* adlı eseri ile Ebü't-Ṭayyib el-Bâharzî'nin *Dümyetü'l-kasr* adlı eserlerinden iktibas ettiği görülmektedir. Ayrıca bazı bölümlerde yer verdiği kısa ve özlü atıflar, Arap belâğatına dair meânî ve beyân ilimleriyle ilgili kaleme alınan eserleri de incelemiş olduğunu göstermektedir.²⁰⁰

2.5.2. Eserdeki İstişhâd Yöntemi

Edebî bir fikrin doğruluğunu temellendirmek veya bir kelimenin anlam alanını belirginleştirmek amacıyla güvenilir, alanda otorite kabul edilen metinlerden örnekler getirme işlemine istişhâd denir. Söz konusu görüşü desteklemek adına Kur'an âyetleri, hadisler, muteber şairlerin dizeleri, atasözleri ya da klasik kaynaklarda yer alan ifadeler delil olarak gösterilir.²⁰¹

Reşîdüddîn Vatvât'ın istişhâd yöntemi, kapsamı ve çeşitliliği bakımından son derecede geniştir. Vatvât, istişhâd malzemesini temelde ayetler, hadisler, şiir ve nesir örnekleri üzerinden inşa etmekte, bu unsurları sistematik bir bütünlük içinde kullanmaktadır. Şiirle istişhâd bağlamında Vatvât, yalnızca klasik Arap şiirinin önde gelen şairlerinden alıntılar yapmakla yetinmemiş, aynı zamanda kendi kaleme aldığı Arapça beyitleri de delil olarak kullanmıştır. Nitekim yer yer bu beyitleri açıkça kendisine nispet ederek "*Benim Arapça beytim*" şeklinde istişhâdına dâhil etmiştir. Bunun yanı sıra Fars edebiyatından da geniş ölçüde yararlanmış, meşhur Fars şairlerinin şiirlerinden örnekler sunmuş ve yine kendi yazdığı Farsça şiirlerle istişhâdını desteklemiştir. Bu durum, onun hem Arapça hem de Farsça edebî birikime hâkimiyetini ve iki dil arasında kurduğu güçlü bağı açıkça göstermektedir.

Genel çerçevede Vatvât'ın istişhâd yöntemi, belirli bir sistematik üzerine kuruludur. Buna göre, ele alınan edebî sanat öncelikle tanımlanmakta, ardından bu tanımları temellendirmek amacıyla sırasıyla varsa âyet-i kerîmeler ve hadisler zikretmektedir. Devamında ise Arap ve Fars şairlerinden seçilen geniş şiir istişhâdlarıyla ve en sonunda Arapça ve Farsça nesirlerle konu pekiştirilmektedir. Vatvât'ın eserinde ele aldığı bu örnekler; âyetlerle istişhâd, hadislerle istişhâd, şiirlerle istişhâd ve nesirlerle istişhâd başlıkları altında incelenmiştir. Vatvât'ın şiirle istişhâd kısmı, sunduğu malzemenin genişliği ve çeşitliliği sebebiyle, temelde iki ana başlık altında incelenmiştir: Arapça şiirlerle istişhâd ve Farsça

²⁰⁰ Vatvât, *Ḥadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 70.

²⁰¹ Ebû Hilâl el-Ḥasen el-'Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Şam: Daru'l-Fikr, ts.), 434; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-Muştalahâti'l-Belâgiyye* (Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 2006), 1/c. 1/129; İn'âm Fevval, *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal fi 'Ulümi'l-Belâga* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 86-87.

şairlerle istişhâd. Söz konusu ana başlıkların her biri, kendi içinde benzer bir alt tasnife ayrılmaktadır. Buna göre Arapça şairlerle istişhâd bölümünde, bir taraftan meşhur Arap şairlerinin şairleriyle yapılan istişhâd, diğer taraftan Vatvât'ın bizzat kaleme aldığı Arapça şairlerle istişhâd başlıkları incelemeye tabi tutulmuştur. Aynı metodolojik yaklaşım Farsça şairler için de geçerli tutulmuştur. Farsça şairlerle istişhâd kısmında hem Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden yapılan istişhâdlara yer verilmiş hem de Vatvât'ın kendi kaleme aldığı Farsça şairler istişhâd unsuru olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Vatvât'ın delil olarak kullandığı örneklerin tamamını ele almak çalışmanın sınırını aşacağından, ele alınan her bir başlıkta öncelikle Vatvât'ın ilgili sanata dair tanımını verdikten sonra yalnızca birkaç temsilî örnek verilerek değerlendirme yapılmıştır.

2.5.2.1. Âyetlerle İstişhâd

Vatvât, edebî sanatları açıklarken söz konusu sanatları Kur'ân âyetlerine dayandırmak suretiyle temellendirmeyi tercih etmiş ve bu doğrultuda ayetleri istişhâd unsuru olarak sistematik biçimde kullanmıştır. Bu bağlamda yapılan inceleme neticesinde, Vatvât'ın eserinde toplamda 38 farklı sûreden 47 âyetle istişhâdda bulunduğu tespit edilmiştir. Vatvât'ın istişhâdda bulunduğu âyetler ve sûre bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

	Sûre İsmi	Âyet Sayısı		Sûre İsmi	Âyet Sayısı
1.	İnfitâr	1	20.	Fuşşilet	1
2.	Ğâşiye	1	21.	Leyl	1
3.	Kehf	1	22.	Âli 'İmrân	1
4.	Şu'arâ	3	23.	Bakara	1
5.	Rûm	1	24.	A'râf	1
6.	Neml	2	25.	Đuhâ	1
7.	Rahmân	2	26.	Meryem	1
8.	Mâide	1	27.	Nağl	1
9.	Vâkı'a	1	28.	Sebe'	1
10.	Yûnus	2	29.	Fâtiha	1
11.	Hûd	1	30.	Fâtir	1
12.	Tevbe	1	31.	Nûr	1
13.	Nûğ	2	32.	İbrâhim	1
14.	Şâffât	1	33.	Yâsin	1
15.	Enbiyâ	2	34.	Hâğğa	1
16.	Müddeşsir	1	35.	'Ankebût	1
17.	En'âm	1	36.	Haşr	1
18.	Tâhâ	1	37.	Ağzâb	1
19.	İsrâ	3	38.	Qalem	1

Örneğin Vatvât, tarşî' sanatını; "Bu sanat, kâtibin veya şairin sözü belirli parçalara ayırarak düzenlemesi ve her bir lafzı, vezin ve kafiye (harf-i revî) bakımından onunla uyumlu başka bir lafzın karşısına yerleştirmesi esasına dayanır."²⁰² şeklinde tanımladıktan sonra şu âyeti delil olarak kullanmıştır:

²⁰² Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 90.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

“Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler. Günahkârlar da cehennemdedirler.”²⁰³

Bu âyetlerde geçen, إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ve وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ cümleleri, vezin ve kafiye bakımından birbirine denk iki cümle olarak dengeli bir kullanım sağlanarak tarşî‘ sanatına örnek bir kullanım sağlanmıştır.

Vatvât, teşbîhü’l-muṭlak sanatını; “Bir şeyin, herhangi bir şart, tersine çevirme, üstünlük veya benzeri bir kayıt söz konusu olmaksızın, teşbih edatı aracılığıyla başka bir şeye benzetilmesidir.”²⁰⁴ şeklinde tanımladıktan sonra birçok âyeti delil olarak kullanmıştır. Bunlardan birisi şu âyettir:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَاهُمْ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ يُحْسِبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ
حِسَابَهُ ۗ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Ancak Allah’ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah, hesabı çabuk görendir.”²⁰⁵

Bu âyet, teşbîhin dört unsurunun bir arada bulunduğu bir yapıdadır. Nitekim أَعْمَاهُمْ kelimesi; müşebbeh (benzeyen), كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ ifadesi ise; müşebbeh bih (benzetilen), teşbîh edatı olan; حَتَّىٰ ve son olarak ise açıkça söylenmesede bağlamdan anlaşılan; gerçekte bir değerinin olmaması veya var zannedilip yok olması şeklindeki manalara karşılık gelen vech-i şebih (benzeme yönü) unsurları kullanılmıştır. Tüm bu unsurlar tam teşbîh için gerekli olan temel unsurlardır.

Vatvât’ın delil olarak kullandığı bir diğer âyet ise Yâsin Sûresinin 39. Âyetidir:

وَالْقَمَرَ فَدَرْنَا مَنْزِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ

“Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur.”²⁰⁶

Bu âyette, teşbîh sanatının dört temel unsurunun bir arada bulunduğu bir yapıdadır. Nitekim الْقَمَرَ kelimesi; müşebbeh (benzeyen), كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ifadesi ise; müşebbeh bih (benzetilen), teşbîh edatı olan; حَتَّىٰ ve son olarak ise açıkça söylenmesede bağlamdan kolayca anlaşılan; yay

²⁰³ İnfitâr 82/13-14.

²⁰⁴ Vatvât, *Hadâiķu’s-Siħr fi Dekâiķi’s-Şi’r*, 139.

²⁰⁵ Nûr 24/39.

²⁰⁶ Yâsin 36/39.

gibi eğrilmiş bir görünüme sahip olması şeklindeki manaya karşılık gelen Vech-i şebeh (benzeme yönü) unsurları kullanılmıştır.

Vatvât, tensîku's-şîfa' sanatını; "Yazar veya şairin belirli bir varlığı zikrettikten sonra ona ait birden fazla sıfatı art arda sunmasıdır."²⁰⁷ şeklinde tanımladıktan sonra şu âyeti delil olarak kullanmıştır:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ

"O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak) barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır."²⁰⁸

Bu âyette Allah'ın sıfatlarından bazıları art arda zikredilerek bu sanata uygun bir kullanım örneklendirilmektedir.

2.5.2.2. Hadislerle İstişhâd

Allah kelâmı olması hasebiyle âyetlerin, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Araplar arasında dil bakımından en fasih kabul edilen Kureyş kabilesi içerisinde yetişmiş olması sebebiyle hadislerde kullanılan dilin de yüksek fesahat düzeyini yansıttığı dikkate alındığında, kelimelerin delâlet ettiği anlamların hem ayetlerde hem de hadislerde karşılık bulması, incelenen eserin ilmî değeri açısından son derece önemli bir husustur.²⁰⁹

Reşîdüddîn Vatvât, Kur'an âyetlerinin yanı sıra hadislerden de geniş ölçüde istişhâdda bulunmuştur. Bu çerçevede yapılan inceleme sonucunda, Vatvât'ın toplamda 24 hadisi istişhâd amacıyla kullandığı tespit edilmiştir.

Vatvât, tecnîsü'n-nâkış sanatını; "Bu, harflerin tam olarak aynı olması bakımından tam cinasa benzer, ancak tam cinastan, benzer kelimelerin hareketlerinin farklı olması yönüyle ayrılır."²¹⁰ şeklinde tanımladıktan sonra şu hadisi delil olarak kullanmıştır:

اللَّهُمَّ حَسَّنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي²¹¹

"Allah'ım, yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlakımda güzel kıl."

Bu hadisteki tecnîs unsurları olan خُلُقِي ve خَلْقِي kavramları, yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan iki kelimedir. Nitekim خُلُقٌ kelimesi fiziksel yaratılış manasına gelirken

²⁰⁷ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâîki's-Şi'r*, 150.

²⁰⁸ Haşr 59/23.

²⁰⁹ Selçuk Pekparlatır, *Ebu't-Ṭayyib el-Luğavî ve Kitâbu'l-Ezdâd Adlı Eseri* (Konya: Aybil Yayınları, 2017), 74.

²¹⁰ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâîki's-Şi'r*, 95.

²¹¹ Muhammed İbn Hibbân, *El-İhsân fî Takrîbi Şahihi İbn Hibbân*, thk. Şu'ayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 2/239.

خُلُقُ kelimesi ise karakter ve ahlak manasına gelmektedir. Bu iki kelime, aralarında bulunan hareke farklılıklarından dolayı tecnîsü'n-nâşîş kısmı altında incelenen bir örnektir.

Vatvât, iştikâk sanatını; “Yazarın veya şairin, nesrinde ya da şiirinde telaffuz bakımından harfleri birbirine yakın olan kelimeleri kullanmasıdır.”²¹² şeklinde tanımladıktan sonra şu hadisi delil olarak sunmuştur:

الظُّلْمُ ظُلْمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ²¹³

“Zulüm, kıyamet gününün karanlıklarıdır.”

Bu hadisteki iştikâk ilişkisi, zulüm ve karanlık manalarına gelen الظُّلْمُ ve ظُلْمَاتٌ kelimeleri arasında yaşanmaktadır. Nitekim iki kelime de lafzan hem birbirine yakın hem de aynı kökten türeyen iki kelime olarak bu sanatın altında değerlendirilmiştir.

Vatvât, seci' sanatını üç kısma ayırdıktan sonra el-escâ'ü'l-mütevâziye başlığını; “iki veya daha fazla cümlede vezin, harf sayısı ve kafiye bakımından birbirine uygun kelimelerin bulunmasıdır.”²¹⁴ şeklinde tanımladıktan sonra şu hadisi delil olarak kullanmıştır:

اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفَعًا خَلْفًا وَأَعْطِ مُمْسِكًا تَلْفًا²¹⁵

“Allah 'ım, infâk edene bereketini ver; cimrilik edene ise ziyan ver.”

Bu hadis, hem yapısal bir paralellik taşımakta hemde cümle sonlarındaki تَلْفًا ve خَلْفًا kelimeler kafiye, vezin ve harf sayısı bakımından tam bir paralellik arz ederek bu sanat başlığı altında örneklendirilmiştir.

Vatvât, tağmînü'l-müzdevic sanatını; “Şair veya yazarın, sözlerinde ya da beyitlerinde iki veya daha fazla çift lafız kullanması ve bunu yaparken seci' ve kafiye kurallarını gözetmesidir.”²¹⁶ şeklinde tanımladıktan sonra şu hadisleri delil olarak sunmuştur:

الْمُؤْمِنُونَ هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ²¹⁷

“Müminler, yumuşak huylu ve kolaylık gösteren kimselerdir.”

Bu hadiste geçen هَيِّنُونَ ve لَيِّنُونَ ifadeleri, anlamı pekiştiren ve paralel bir yapı içerisinde kullanılan kelimelerdir. Bu kullanım hem lafzî hem de manayı güçlendirerek ifadeye belâgat açısından estetik bir değer kazandırmakta olup bu sanat başlığı altında örneklendirilmiştir.

²¹² Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 103.

²¹³ Muhammed b. İsmail ebû Abdillâh el-Buhârî, *Saḥîḥü'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır (Dâr Tavku'n-Necât, 2001), 129.

²¹⁴ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 105.

²¹⁵ el-Buhârî, *Saḥîḥü'l-Buhârî*, 2/115.

²¹⁶ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 120.

²¹⁷ Ahmed b. Huseyin el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 10/447.

2.5.2.3. Şiirlerle İstişhâd

Yapılan inceleme neticesinde Vatvât'ın hem Arapça hem de Farsça şiirlerden önemli ölçüde istişhâdda bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu geniş malzemeyi daha sistematik bir biçimde ortaya koyabilmek amacıyla, “Şiirle İstişhâd” bölümü iki ana kısma ayrılarak incelenmiştir: Arapça şiirlerle istişhâd ve Farsça şiirlerle istişhâd. Bu çerçevede, Arapça şiirlerle istişhâd kısmı kendi içinde iki alt başlık altında ele alınmıştır: İlki; meşhur Arap şairlerinin şiirleriyle yapılan istişhâd, ikincisi ise; müellifin kendi Arapça şiirleriyle yaptığı istişhâddir. Aynı tasnif yöntemi Farsça şiirler için de uygulanmıştır. Böylece, Vatvât'ın şiirle istişhâd malzemesi sistematik bir tasnife tabi tutularak değerlendirilmiştir.

2.5.2.3.1. Arapça Şiirler ile İstişhâd

Reşidüddîn Vatvât, Arap edebiyatında kabul görmüş tabakalardan seçmiş olduğu şairlerin şiirleriyle önemli ölçüde istişhâdda bulunmuş, sanatların tanımlarını yaptıktan sonra bu şiirlerle desteklemiştir.

2.5.2.3.1.1. Meşhur Arap Şairlerin Şiirleriyle İstişhâd

Reşidüddîn Vatvât, eserinde farklı dönemlere ait şairlerin şiirlerinden delil getirmiştir. Bu çerçevede Vatvât; Câhiliyyûn, Muḥadramûn, İslâmiyyûn, Mütেকaddimûn ve Mütעהḥhirûn tabakalarına mensup şairlerin beyitlerine yer vermiştir.

Câhiliyyûn: Bu tabakaya mensub bazı şairler şunlardır: İmruülkays b. Ḥucr (öl.540 dolayları), Züheyr b. Ebî Sülmâ (öl.609), Nâbiğa ez-Zübyânî (öl.604).

Vatvât, el-İgrâḳ fi'ş-şifa' sanatını; “*Bir şeyin vasfında mübâlağa yoluna giderek, o niteliği en uç noktaya kadar ulaştırmak suretiyle gerçekleşen bir sanattır.*”²¹⁸ şeklinde tanımladıktan sonra İmruülkays'ın şu beytini delil getirmiştir: (Ṭavîl)

مِنَ الْقَاصِرَاتِ الطَّرْفِ لَوْ دَبَّ مُحْوُلٌ مِّنَ الذَّرِّ فَوْقَ الْإِثْبِ مِنْهَا لَأَثَرَا

“(O kadın) iffetli kadınlardandır; öyle ki, eğer küçük bir karınca bile onun elbisesinin üzerine yürüyürse, mutlaka iz bırakır.”

Bu beyitte şair, kadının iffetli oluşunu bir karıncanın elbisesine basması dahi o kadında iz bırakır şeklindeki abartılı bir tasvire kaçarak açıklamıştır. Bu abartılı anlatım tarzı bu sanatın altında örneklendirmeyi uygun kılmıştır.

Vatvât, te'kidü'l-medḥi bimâ yuşbihu'z-zem sanatını; “*Yazarın veya şairin bir şeyi överken, onun fazilet ve meziyetleri arasında öyle bir hususu zikretmesiyle gerçekleşir ki, dinleyici ilk anda bunun bir yergi olduğunu zanneder. Ancak sözün devamı veya bağlamı, aslında bunun övgüyü daha da kuvvetlendirmek amacıyla kullanılan bir ifade olduğunu*

²¹⁸ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 175.

ortaya koyar.”²¹⁹ şeklinde tanımladıktan sonra Nâbiga ez-Zübyânî'nin şu beytini delil getirmiştir: (Tavîl)

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ هِنَّ فُلُوقٌ مِنْ قِرَاعِ الْكِنَائِبِ

“Onlarda hiçbir kusur yoktur; ancak şu var ki; tek kusurları, kılıçlarındaki körelmelerdir ki bu da ordularla çarpışmaktan dolaydır.”

Bu beytin ilk mısrasında şâir: “Onlarda hiçbir kusur yoktur” diyerek açık bir övgüde bulunur. Ardından: “Ancak şu var ki; tek kusurları” diyerek sanki bir kusur zikredecekmış gibi bir ifade kurar. Bu noktada dinleyici, gerçekten bir eksiklik söyleneceğini düşünür. Fakat ikinci mısradaki: “Kılıçlarının körelmiş olması” kusur gibi görünse de, bunun sebebinin sürekli savaşmak ve düşmanla çarpışmak olduğu anlaşılır.

Vatvât, tecâhülül-ârif sanatını; “Şâir veya yazarın gerçekte bildiği bir şeyi bilmezlikten geliyormuş gibi ifade etmesiyle ortaya çıkan edebî bir üsluptur. Buna göre müellif, nazım veya nesrinde bir hususu zikreder ve ardından sanki o konuda kesin bir bilgisi yokmuş gibi “bunun böyle mi yoksa şöyle mi olduğunu bilmiyorum” tarzında bir ifade kullanır. Hâlbuki gerçekte konuya tamamen vâkıftır ve hakikati bilmektedir.”²²⁰ şeklinde tanımladıktan sonra Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın şu beytini delil getirmiştir: (Vâfir)

وَمَا أُدْرِي وَسَوْفَ إِخَالٍ أُدْرِي أَفَؤُمَّ آلٍ حِصْنِ أُمَّ نِسَاءِ

“Bilmiyorum... ama sanırım yakında bileceğim: Âl-i Hısn kavmi mi bunlar, yoksa kadınlar mı?”

Şair burada aslında gördüğü topluluğun kim olduğunu bilmektedir. Ancak ilk mısradaki: “Bilmiyorum” diyerek bir belirsizlik ifadesi kullanır. Devamında: “Sanırım bileceğim” diyerek bu bilinmezliği pekiştirir. Son mısradaki ise: “Bunlar kavim mi yoksa kadınlar mı?” diyerek şaşkınlık ve tereddüt ifadesi oluşturarak aslında bildiği bir şeyi bilmezlikten gelerek anlatımı güçlendirmiştir.

Muhaḍramûn ve İslâmiyyûn (Müteḳaddimûn): Bu tabakalara mensub bazı şairler şunlardır: Lebîd b. Rebî'a (öl.40-41/660-661), Kâ'b b. Züheyr (öl.24/645), Nâbiga el-Ca'dî (öl.65/685), Alî b. Ebî Tâlib (öl.40/661), Cerîr b. Atiyye (öl.110/728).

Vatvât, irsâlül-meseleyn sanatını; “Şairin tek bir beyitte iki ayrı meseli birlikte zikretmesiyle meydana gelen edebî sanattır.”²²¹ şeklinde tanımladıktan sonra Lebîd b. Rebî'a'nın şu beytini delil getirmiştir: (Tavîl)

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ

“Dikkat edin! Allah'tan başka her şey bâtıldır ve her nimet, mutlaka yok olup gidicidir.”

²¹⁹ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 133.

²²⁰ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 158.

²²¹ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 156.

Bu beyitte geçen iki ifade, birbirinden bağımsız iki genel hüküm niteliğindedir. Şair bunları tek beyitte ardışık biçimde birleştirmiştir. Böylece beyit, iki ayrı mesel'in birleşmesinden oluşmuştur.

Vatvât, el-Haşv sanatını; “Şairin bir beyitte bir anlamı başlatıp onu tamamlamadan araya başka bir söz getirmesi, ardından tekrar ilk başladığı anlamı tamamlamasıdır.”²²² şeklinde tanımladıktan sonra Nâbiğa el-Ca’dî’nin şu beytini delil getirmiştir: (Vâfir)

أَلَا زَعَمْتِ بِنُوسِ سَعْدِ بَائِيٍّ فَعَدَّ كَذِبُوا كَبِيرُ السِّنِّ فَائِيٍّ

“Dikkat edin! Sa’d oğulları, benim -ancak onlar yalan söylediler-ihiyarladığımı iddia ettiler, (ancak ben yaşlanan bir kimse değilim)”

Bu beyitte şair, bir anlamı başlatmış hemen ardından araya; “ancak onlar yalan söylediler” şeklinde bir cümle ile ilk anlamla son tamamlayıcı ifade arasına kopukluk hissi oluşturularak bu sanatı beytinde icra etmiştir.

Müvelledûn (Muħdeşûn): Bu tabakalara mensub bazı şairler şunlardır: Ebu’l-Feth el-Büstî (öl.400/1010), Ebû Mansûr es-Şeâlibî (öl.429/1038), Ebû Temmâm (öl.231/846), ez-Zamehşerî (öl.538/1144), el-Harîrî (öl.516/1122), İbnü’l-Mu’tez (öl.296/908), el-Mütenebbî (öl.354/965), Yûsuf el-Hemedânî (öl.535/1140), Ebu’l-Alâ el-Maarrî (öl.449/1057), Buhtürî (öl.284/897), Kemâleddîn Enbârî (öl.577/1181).

Abdulkâdir el-Bağdâdî tarafından yapılan değerlendirmeye göre, ilk iki tabakaya mensup şairlerin şiirleriyle istişhâd edilmesi hususunda dil âlimleri arasında genel bir ittifak söz konusudur. Üçüncü tabakaya ilişkin olarak ise dilciler arasında tam bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, Bağdâdî bu tabakaya ait şiirlerin de şâhid değeri taşıdığını savunmakta ve bunlarla istişhâd edilmesinin ilmî açıdan geçerli olduğunu ifade etmektedir.²²³

Vatvât, tecnîsü’t-tam sanatını; “İki veya daha fazla kelimenin telaffuz ve yazım bakımından tamamen örtüşmesine rağmen anlam bakımından farklılık göstermesi esasına dayanan bir sanattır. Bu tür kelimelerin harf sayısı, dizilişi ve harekeleri bakımından bütünüyle aynı olması, herhangi bir artış veya eksiliğin bulunmaması gerekmektedir.”²²⁴ şeklinde tanımladıktan sonra Ebu’l-Feth el-Büstî’nin şu şiirini delil olarak sunmuştur: (Vâfir)

سَمَى وَحَمَى بَنِي سَامٍ وَحَامٍ فَلَيْسَ كَمِثْلِهِ سَامٍ وَحَامٍ

“(O), Sâm ve Hâm soyundan gelenleri yüceltmiş ve korumuştur; nitekim O’nun benzeri olacak ne bir yücelten ne de bir koruyan vardır.”

Beyitte geçen “سَامٍ” ve “حَامٍ” kelimeleri iki mısradaki da aynı kalıp üzere tekrar edilmiştir. Ancak bu kelimeler, her iki kullanımda farklı anlamlara işaret etmektedir. İlk

²²² Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fi Dekâiki’s-Şi’r*, 151.

²²³ Abdulkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*, thk. Muhammed Nebil Târîfi (Beyrut: Dâr’ul-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), c. 1/30-32.

²²⁴ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fi Dekâiki’s-Şi’r*, 94.

mısrada yer alan “سَامٌ” ve “حَامٌ”, özel isim olarak Sâam ve Hâm kavimlerine/soylarına nispetle kullanılmıştır. İkinci mısırda ise aynı kelimeler, bu defa ism-i fâil anlamında “yücelten/yükselten” (سَامٌ) ve “koruyan/himaye eden” (حَامٌ) manalarında kullanılmıştır.

Vatvât, diğer Arap şairlere göre Mütenebbî’den oldukça fazla istişhâdda bulunmuştur. Bu bağlamda tespit edildiği kadarıyla 26 yerde Mütenebbî’nin şiirlerinden istişhâdda bulunmuştur. Onu Arap şairlerinin üstadı ve onların en kudretli şairlerinden biri olarak değerlendirmiş, Fars şairleri arasındaki Unşurî’ye denk bir konumda görmüştür.²²⁵ Vatvât, Mutedâd sanatını; “*Bir yazarın veya şairin nesir yahut nazmında, anlam bakımından birbirine zıt olan lafızları bir arada kullanmasıyla meydana gelen sanattır.*”²²⁶ şeklinde tanımladıktan sonra Mütenebbî’nin şu şiirini delil olarak sunmuştur: (Basît)

أَزُورُهُمْ وَسَوَادُ اللَّيْلِ يَشْفَعُ لِي وَأَنْتَنِي وَيَبَاضُ الصُّبْحُ يُغْرِي بِي

“Onları ziyaret ederim; gecenin karanlığı bana eşlik ederken, onları bırakırım sabahın aydınlığı beni beni ele verene kadar.”

Bu beyitte Mütenebbî, “سَوَادُ اللَّيْلِ” (gecenin karanlığı) ile “بَيَاضُ الصُّبْحِ” (sabahın aydınlığı) ifadelerini birlikte kullanarak birbirine zıt kelimeler kullanmıştır. Gece karanlığı, şairin sevgilisine gizlice ulaşmasına aracı olan bir unsur olarak tasvir edilirken, sabahın aydınlığı ise onu açığa çıkararak engel teşkil eden / onu ele veren bir unsur olarak sunulmaktadır.

Vatvât, hüsnu’l-mağta‘ sanatını; “*Şairin kasidesinin son beytini estetik bakımdan etkileyici, lafız bakımından fasih ve anlam yönünden latif bir şekilde düzenlemesi esasına dayanan sanattır. Bu sanatta şair, şiirin nihayetini dinleyici üzerinde kalıcı bir tesir bırakacak şekilde kurgular. Zira şiirde işitilen en son unsur, muhatabın zihninde en güçlü şekilde yer eden kısımdır. Bu sebeple makta‘ın güzel olması hâlinde, önceki beyitlerin değeri görece daha düşük olsa dahi şiirin genel etkisi olumlu bir şekilde hatırlanır, aksi durumda ise şiirin bütünü zayıf bir izlenim bırakabilir.*”²²⁷ şeklinde tanımladıktan sonra yine Mütenebbî’nin şu şiirini delil olarak sunmuştur: (Basît)

قَدْ شَرَّفَ اللَّهُ أَرْضًا أَنْتَ سَاكِنُهَا وَشَرَّفَ النَّاسَ إِذْ سَوَّكَ إِنْسَانًا

“Allah, senin mesken tuttuğun bir yeri şereflemiştir ve insanları ise seni bir insan olarak yarattığı için şereflemiştir.”

Bu beyitte Mütenebbî, şiiri iki güçlü ve etkileyici fikirle sonlandırmaktadır. İlk mısırda, Allah’ın bir yeri şereflemesi, o yerde birinin bulunmasıyla ilişkilendirmiştir. İkinci mısırda ise insanın şeref kaynağını, övdüğü kişinin insan olarak yaratılmasına bağlamış böylelikle ince bir anlam kurgulanmış ve muhatabın zihninde güçlü bir vurgu yapılmıştır.

²²⁵ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 70.

²²⁶ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 117.

²²⁷ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 127.

Vatvât, el-ihâm sanatını; “Yazarın veya şairin nesir yahut nazmında, iki anlama gelebilen bir lafız kullanması ve bu lafzın iki anlamından birinin yakın (ilk anda anlaşılan), diğerinin ise uzak (derin anlam) olması esasına dayanan sanattır. Öyle ki, muhatap, lafzı işittiğinde zihin ilk olarak daha açık ve yaygın olan anlama yönelir, ancak asıl kastedilen anlam, genellikle daha ince ve derin olan ikinci anlamdır.”²²⁸ şeklinde tanımladıktan sonra Ebu'l-Alâ el-Maarri'nin şu şiirini delil olarak sunmaktadır: (Tavîl)

إِذَا صَدَقَ الْجَدُّ أَفْتَرَى الْعَمُّ لَلْفَتَى مَكَارِمَ لَا تُكْرَى وَإِنْ كَذَبَ الْحَالُ

“Dede doğru söylediğinde, amca, genç için faziletler uydurur ki bu faziletler elde edilmeyecek değildir, dayı yalan söylese bile.”

Bu beyitte şair, özellikle “الجدُّ / العمُّ / الحالُ” (dede / amca / dayı) gibi akrabalık bildiren kelimeleri kullanarak, okuyucuyu ilk bakışta aile ilişkileri üzerinden bir anlam dünyasına yönlendirir. İlk anda beyit şöyle anlaşılabilir: Dede doğru söylediğinde amca da onu destekler, dayı ise bazen yanlış da konuşabilir. Genelde aile içi bir durum anlatılıyor gibi görünür. Ancak asıl kastedilen anlam farklıdır: Burada “الجدُّ” = ciddi gayret / kararlılık “العمُّ” = destekleyici yön “الحالُ” = vehim / zayıf yönelimler gibi mecazî anlamlar kastedilmiştir. Yani beyit aslında şunu ifade eder: İnsan ciddi bir gayret gösterdiğinde, bu gayret onu faziletli sonuçlara ulaştırır; hayal ve vehim ise bazen yanıltıcı olsa da insanı farklı yönlere sevk edebilir.

2.5.2.3.1.2. Kendi Arapça Şiirleriyle İstişâd

Reşîdüddîn Vatvât, eserinin tasnifinde yalnızca mevcut kaynaklardan alıntılarda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda kendi kaleme aldığı Arapça şiirlerinden de istişâd yöntemini kullanmıştır. Bu bağlamda Arapça şiirlerini sunarken genellikle “كقولِي بالعربية” (“Benim Arapça beytim”) ifadesiyle kendi şiirlerini de delil olarak kullanmıştır. Yapılan inceleme neticesinde Vatvât, farklı yerlerde dağınık halde olmak üzere toplamda 24 farklı konumda yer alan ve 42 beyitten oluşan kendi Arapça şiirlerini istişâd amacıyla kullanmıştır.

Vatvât, teşbihü'l-ıdmâr sanatını; “Şairin bir şeyi başka bir şeye benzetmesiyle oluşan, ancak zahirî itibariyle farklı bir mana çağrıştıran, asıl benzetmenin ise ancak şairin kastı dikkate alındığında anlaşılabilirdiği bir belâgat sanatıdır.”²²⁹ şeklinde tanımladıktan sonra kendisinin Arapça kaleme aldığı şu beyti delil olarak sunmuştur: (Tavîl)

وَأَمْرُغُ آمَالِي بِفَيْضِ يَمِينِهِ وَهَلْ تُجْدِبُ الْآفَاقُ وَالْعَيْثُ هَاطِلُ

“Onun sağ elinin cömertliği sayesinde ümitlerimi yeşertirim, yağmur bolca şiddetle yağarken, nasıl olur da ufuklar çoraklaşır?”

Vatvât bu beytinde, övdüğü kimsenin cömertliğini dile getirirken, yağmurun yeryüzünü diriltmesi ve bereketini indirmesinden bahsetmiş ancak açıkça “o kişi = yağmur” şeklinde bir

²²⁸ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 135.

²²⁹ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 147.

benzetme yapmamış, asıl kastedilen mananın kişinin cömertliğinin yağmur gibi her tarafa ulaşan ve hayat veren bir cömertlik olduğunu dile getirerek örtülü bir benzetme yoluna gitmiştir.

Vatvât, tağmîn sanatını; “Şairin kendi şiiri içinde başka bir şairin sözünü iktibas aldığı, ödünç ve emanet bilinciyle, intihal kastı olmaksızın kullanmasıdır. Şair, bir mısrayı, bir beyti veya iki beyti eserine dâhil eder, ancak bunun hırsızlık sayılmaması için kullanılan beytin meşhur olması ve şair tarafından buna dair açık bir işaret verilmesi gerekir. Böylece dinleyenlerin zihninde intihal şüphesi ortadan kalkar ve kullanılan sözün alıntı olduğu anlaşılır.”²³⁰ şeklinde tanımladıktan sonra kendisinin Arapça kaleme aldığı şu beyti ve hemen bu beytin arkasından Ka‘b b. Zühayr’ın Hz. Peygambere sunduğu meşhur kasidesi “kaşîdetü’l-Bürde”²³¹ adlı kasidesinden bir beyti delil olarak sunmuştur: (Basîf)

1 دُنِّي كَثِيرٌ وَعُذْرِي فِيهِ مُتَضِحٌ فَأَقْبَلُهُ فَالْعُذْرُ عِنْدَ الْحُرِّ مَقْبُولٌ
2 نَبَيْتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ

1. “Günahım çoktur, fakat bu konudaki özrüm açıktır. Onu kabul et, çünkü özgür kimseler yanında özür kabul görür.”

2. “Bana, Allah Resûlü’nün beni tehdit ettiği haberi verildi, ancak Allah Resûlü katında affedilmek en çok ümit edilen şeydir.”

Reşîdüddîn Vatvât, ilk beyti kendisi inşa ederek özgün bir ifade ortaya koymuş, ikinci beyitte ise Ka‘b b. Zühayr’e ait meşhur bir ifadeyi şiirine dâhil etmiştir. Böylece şair, tağmîn sanatının tipik bir örneğini sergilemiştir.

Vatvât, tefrîk sanatını; “Şairin başlangıçta iki şeyi birlikte zikredip, daha sonra onları birbirinden ayırarak her birine farklı bir nitelik veya hüküm vermesiyle oluşan belâgat sanatıdır.”²³² şeklinde açıkladıktan sonra kendisinin Arapça kaleme aldığı şu beyitleri delil olarak sunmuştur: (Hafif)

1 مَا نَوَّالِ الْعَمَامِ وَقَتِ رَبِيعٍ كَنَوَّالِ الْأَمِيرِ يَوْمَ سَخَاءِ
2 فَنَوَّالِ الْأَمِيرِ بَدْرَةَ عَيْنٍ وَنَوَّالِ الْعَمَامِ قَطْرَةَ مَاءِ

1. “İlkbahardaki bulutların ihsanı, cömertlik günündeki emirin ihsanı gibi değildir.”
2. “(Çünkü) emirin bağıışı değerli bir pınar iken, bulutların bağıışı yalnızca bir damla sudur.”

Vatvât, bu beyitlerinde bahar mevsiminde yağın yağmurun ihsanını, bir emir veya cömert kişinin bağıışıyla kıyaslamaktadır. Ancak daha sonra bu iki “ihsan” türünü birbirinden

²³⁰ Vatvât, *Hadâîku’s-Sihr fi Dekâiki’s-Şi’r*, 174.

²³¹ Kenan Demirayak, “*Kasîdetü’l-Bürde*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/566.

²³² Vatvât, *Hadâîku’s-Sihr fi Dekâiki’s-Şi’r*, 178.

ayırır: Emir'in bağış bir pınar gibi büyük iken, yağmurun ihsanı sadece bir damla sudur. Böylece beyitte önce birlikte anılan iki unsur (emirin cömertliği ve yağmurun yağışı) daha sonra mahiyet ve değer bakımından ayrıştırılarak aralarındaki fark vurgulanmıştır.

Vatvât, el-cem'ü me'a't-tefrîk sanatını; “Şairin önce iki farklı unsuru tek bir ortak benzetme içinde bir araya getirmesi, ardından bu iki unsurun farklı yönlerini ortaya koyarak onları ayrı sıfatlarla birbirinden ayırmasıyla oluşan belâgat sanatıdır.”²³³ şeklinde tanımladıktan sonra kendisinin Arapça kaleme aldığı şu beyitleri delil olarak sunmuştur: (Mutekârib)

فَوْجُهُمْ كَالنَّارِ فِي ضَوْئِهَا وَقَلْبِي كَالنَّارِ فِي حَرِّهَا

“Senin yüzün ışığıyla ateş gibidir, benim kalbim ise hararetiyle ateş gibidir.”

Vatvât, bu beytin hemen ardından; “Bu beyitte maşukun yüzü ile kalbimi ateşe benzeterek ortak bir kullanımda bulundum daha sonra ise her ikisini sıcaklık ve parlaklık kavramlarıyla birbirinden ayırdım.”²³⁴ şeklinde açıklamada bulunmuştur. Kısaca, önce yüzü ve kalbi “ateş” benzetmesi etrafında birleştirir ancak daha sonra bu iki unsurun ateşteki farklı yönlerini ortaya koyarak ayrıştırır. Buna göre yüz, ateşin ışık verme yönüyle ilişkilendirilirken, kalp ateşin yakıcılık ve hararet yönüyle ilişkilendirilmiştir. Böylece aynı teşbih çatısı altında iki farklı nitelik vurgulanarak hem birlik hem de ayırım birlikte kullanılmış olur.

Vatvât, mütezelzil sanatını; “Bu sanat, şair veya yazarın bir kelimeyi öyle kullanmasıdır ki, o kelimenin harflerinden birinin hareketi değiştirildiğinde anlam övgüden yergiye dönüşür.”²³⁵ şeklinde tanımladıktan sonra şu Arapça beytini delil olarak sunmaktadır: (Vâfir)

رَسُولُ اللَّهِ كَذَّبَهُ الْأَعَادِي فَوَيْلٌ لِّمَنْ يُؤْمِنُ وَيُؤْمِنُ لِلْمُكَذِّبِ

“Allah'ın elçisini düşmanlar çokça yalanladı, Yazıklar olsun hemde ne yazıklar olsun ki o yalancıya!”

Vatvât, bu beytinin son kelimesini ustalıkla kullanmış buna göre eğer مُكَذِّبٌ kelimesi ismi fail kalıbında değilse مُكَذَّبٌ şeklinde ismi meful olarak değiştirilirse anlam övgüden yergiye dönüşür. Nitekim ismi fail olarak anlamı; “(o peygamberi) yalanlayan yalancıya yazıklar olsun!” İken ufak bir hareke değişikliği yapıp ismi meful şeklinde bir kullanım uygulanırsa anlam; “O yalanlanan (yani Hz. Peygambere) (Haşa) yazıklar olsun.” Anlamında sert bir yergiye dönüşür.

²³³ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 179.

²³⁴ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 180.

²³⁵ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 183.

Vatvât, teşbîhü't-tesviye sanatını; “Şairin, bir varlığa ait sıfatı ile maksûduna ait bir sıfatı ele alıp ikisini bir şeye benzetmesidir. Çünkü bu iki şey aynı türden kabul edilir.”²³⁶ şeklinde tanımladıktan sonra şu Arapça beyitlerini delil olarak sunmaktadır: (Müctess)

كَاللِّيَالِي	كِلَاهُمَا	وَحَالِي	الْحَبِيبِ	صُدُغُ	1
كَاللَّالِي	وَأَدْمُعِي	صَفَاءِ	فِي	وَتَغْرُهُ	2

“Sevgilimin zülüfû ve benim halim, her ikisi de gece gibidir. Onun beyaz dişleri ve benim gözyaşlarım ise inci gibidir.”

Bu beyitte Vatvât, sevgilinin zülüfleriyle kendi halini geceye, onun dişleriyle kendi gözyaşlarını ise inciye benzetmektedir.²³⁷ Yani birden fazla varlığı tek bir şeye benzeterek teşbîhü't-tesviye sanatına örnek sunmaktadır.

2.5.2.3.2. Farsça Şiirler ile İstîşhâd

Reşîdüddîn Vatvât, eserini telif ederken istîşhâd malzemesini çeşitlendirme ve metni zenginleştirme amacıyla Farsça şiirlerden de geniş ölçüde yararlanmıştı. Bu bağlamda hem kendisinden önce yaşamış hem de kendi dönemine yakın yaşamış meşhur Fars şairlerinin şiirlerinden istîşhâdda bulunmuş, ayrıca bizzat kendisine ait Farsça beyitleri de delil niteliğinde eserine dahil etmiştir.

2.5.2.3.2.1. Meşhur Fars Asıllı Şairlerin Şiirleriyle İstîşhâd

Reşîdüddîn Vatvât, eserini telif ederken özellikle Farsça istîşhâd malzemesine geniş ölçüde yer vermiş ve Fars asıllı şairlerin şiirlerinden kapsamlı bir şekilde yararlanmıştı. Bu bağlamda Vatvât, yüz beyitten fazla ve otuzu geçkin Fars şairine ait beyitleri delil olarak kullanarak istîşhâd yelpazesini oldukça geniş tutmuştur. Bu şairler arasında en çok istîşhâdda bulunduğu isimler şu şekildedir: ‘Unşurî²³⁸ (ö.431/1039-40), Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân²³⁹

²³⁶ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi‘r*, 144.

²³⁷ Ali Bulut, *Belâgat Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 454.

²³⁸ Unşurî, yaklaşık 350 (961) yılında Belh’te doğmuş, hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunan önemli bir Gazneli dönemi şairidir. Ticaretle uğraşan bir aileden gelmiş, ailesini kaybettikten sonra bir süre ticaret yapmış, ancak uğradığı bir soygun sonrası bu işi bırakıp ilim ve edebiyata yönelmiştir. Belh Emîri Nasr’ın takdirini kazanarak Gazne sarayına girmiş, kısa sürede Gazneli Mahmud’un nedimi ve sarayın melikü’s-suarâsı olmuştur. Saraydaki itibarı giderek artmış, döneminin en önemli kaside şairlerinden biri kabul edilmiştir. Gazneli Mahmud’un seferlerine katılmış ve bu savaşları ile sultanın özelliklerini şiirlerinde işlemiştir, bu yönüyle şiirleri tarihî kaynak değeri de taşımaktadır. Sultan Mesud döneminde de saygınlığını koruyan Unşurî, ileri yaşlarında Gazne’de vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Atalay, “*Unsurî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

²³⁹ Mes‘ûd-i Sa‘d, 438-440 (1046-1048) yılları arasında Lahor’da doğmuş, Gazneli döneminin önemli şair ve devlet adamlarından biridir. Aslen Hemedanlı bir aileye mensup olup, babasının Gazneli Devleti’nde yüksek bir görevde bulunması sayesinde iyi bir eğitim almış ve sarayla erken yaşta ilişki kurmuştur. Gazneli hükümdarlarının hizmetine girerek özellikle Seyfüddeve Mahmud’un yanında görev yapmış, onun Hint seferlerine katılarak bu olayları ve sultanları öven kasideler yazmıştır. Ancak saray entrikaları nedeniyle birkaç kez hapsedilmiş, toplamda uzun yıllarını zindanlarda geçirmiştir. Şiirlerinde bu hapis

(öl.515/1121), Muizzî²⁴⁰ (öl. 518-521/1124-1127), Ferrûhî-yi Sîstânî²⁴¹ (öl.429/1037-38), Ca'fer b. Muhammed er-Rûdekî²⁴² (öl.329/940), Manşûr b. Alî er-Râzî el-Mantîkî (öl.367/977-978) veya (öl.380/990-991), Naşr b. Hasen Merğînânî (öl.?), Muhammed b. Alî el-Ğadâyirî er-Râzî (öl.?), Ebu'l-Hasen es-Sirriyyü'l-Mevsilî (öl.360/970), Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdî²⁴³ (öl.507/1113), Ebû Bekr Zeynuddîn el-Ezrakî el-Herevî (öl.465/1072), Ebû Osman Saîd el-Ĥâlîdî (öl.400/1010), el-Kâdî Manşûr el-Harevî (öl.518/1124), Ebû Bekr Muhammed b. Alî el-Ĥusrevî (öl.?).

Reşîdüddîn Vatvât, şiir istişhâdlarında yalnızca isimlerini açıkça zikrettiği şairlerle yetinmemiş, bunun yanında kimliğini belirtmediği birçok Fars asıllı şaire ait beyitleri de delil olarak kullanmıştır. Bu çerçevede söz konusu anonim bırakılan beyitler, tahmin edildiği kadarıyla, mütercim ve muhakkikin katkıları ile yapılan araştırmalar neticesinde çoğunluğu tespit edilmiş, dipnotlar aracılığıyla esere dahil edilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca

hayatını da etkili şekilde yansıtmıştır. Hapisten çıktıktan sonra yeniden itibar kazansa da çeşitli siyasi sebeplerle tekrar görevden uzaklaştırılmış ve yeniden hapsedilmiştir. Sonunda serbest bırakıldıktan sonra Lahor'da inzivaya çekilmiş ve yaklaşık seksen yaşlarında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

²⁴⁰ Muizzî, 440 (1048-49) yılı civarında Nişâbur'da doğmuş, Selçuklu dönemi Fars edebiyatının önemli kaside şairlerinden biridir. Emîrû's-suarâ olan babası Abdülmelik Burhânî tarafından yetiştirilmiş ve genç yaşta saray çevresiyle tanıştırılmıştır. Başlangıçta Sultan Melikşah'ın ilgisini çekememiş, ancak yazdığı bir kasideyle dikkat çekerek saraya girmiş ve hükümdarın nedimi olmuştur. "Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn" lakabından dolayı Muizzî mahlasını almıştır. Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu hanedanı içindeki karışıklıklar döneminde farklı hükümdarlar ve devlet adamları hakkında kasideler yazmıştır. Daha sonra Sultan Sencer'in hizmetine girerek melikü's-suarâlık makamına yükselmiş ve önemli bir itibar kazanmıştır. Hayatının son dönemlerinde bir av kazasında yaralandığı ve bu olayın etkisiyle 1124-1127 yılları arasında vefat ettiği kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Muizzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

²⁴¹ Ferruhî-i Sîstânî, Tirmizli olduğu yönündeki bazı kaynak bilgileri doğru kabul edilmeyen, aslında Sistanlı olduğu kabul edilen bir şairdir. Sistan emirlerinden birinin kölesi olan babasının yanında yetişmiş, halk kültürü içinde şekillenmiş ve şiir yeteneğini kendi imkânlarıyla geliştirmiştir. Gençliğinde çeşitli hizmetlerde bulunmuş, daha sonra Çagâniyân Valisi'nin yanında kendini göstererek ilk önemli kasidelerini yazmış ve ödülleri kazanmıştır. Ardından Gazneli Mahmud'un sarayına girerek saray şairleri arasına katılmıştır. Gazneli Mahmud ve onun oğulları döneminde yaşamış, özellikle bayramlar, törenler ve seferlerde sultanı öven kasideler söylemiştir. Hindistan seferlerini ve özellikle Somnât seferini şiirlerinde ayrıntılı biçimde anlatmasıyla tarihî açıdan da değer kazanmıştır. Gazneli Mahmud'un ölümüne mersiye yazmış, ömrünün sonuna kadar Gazne'de kalarak burada vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Ferruhî-yi Sîstânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

²⁴² Rûdekî, Semerkant'ın Rûdek kasabasına bağlı Bennüc köyünde doğmuş, IX. yüzyılın ortalarında yaşamış Fars edebiyatının en erken ve en önemli şairlerindedir. Mahlasını doğduğu yere nispetle aldığı kabul edilir. Çocuk yaşta Kur'an'ı ezberlemiş, şiir ve edebiyata erken yaşta ilgi göstermiş, Arap şiirini öğrenerek kendini geliştirmiştir. Mûsiki ve şiirdeki yeteneği sayesinde Sâmanî Emîri Nasr b. Ahmed'in dikkatini çekmiş ve saray şairi olarak büyük bir itibar kazanmıştır. Hayatının son dönemleri hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, 329 (941) yılında Bennüc'te vefat ettiği kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mürsel Öztürk, "Rûdekî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

²⁴³ Ebîverdî, yaklaşık 457 (1065) yılında Horasan'da Ebîverd yakınlarındaki Kûfen kasabasında doğmuş, soyu Abdümenâf'a ve Emevîler'den Anbes b. Ebû Süfyân nesline dayanan bir âlim ve edip olarak tanınmıştır. Tahsili hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamasıyla birlikte dönemin önemli âlimlerinden ders aldığı ve birçok öğrenci yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Genç yaşta Bağdat'a giderek Abbâsî halifeleri, Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının himayesine girmiş; Nizâmülmülk ve ailesi dâhil olmak üzere dönemin önemli şahsiyetleriyle ilişkiler kurmuştur. Ancak bazı siyasi hicivleri sebebiyle zaman zaman gözden düşmüş ve sürgün veya kaçışlarla karşılaşmıştır. Daha sonra çeşitli idarî görevler üstlenmiş; tuğraflık, kütüphane müdürlüğü ve müşrifü'l-memâlik gibi görevlerde bulunmuştur. Son olarak İsfahan'da görev yaparken vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Cevat İzgi, "Ebîverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

Farsça şiiirlerin tercümesi eserin mütercimi tarafından Arapçaya tercüme edilerek esere dahil edilmiştir. Bu şiiirlerin tercümesi mütercimin yaptığı Arapça tercümelerine dayanarak yapılacaktır.

Reşidüddîn Vaṭvât, toplam 18 yerde ‘Unşurî’den istişhâdda bulunmuştur. Bunun yanı sıra; Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân’dan 11, Muizzî’den 8, Ferrûhî-yi Sîstânî’den 5, er-Rûdekî’den 3, el-Mantıķî’den 3, Naşr b. Ḥâsen Mergînânî’den 6 ve el-Ġadâyirî er-Râzî’den 2 istişhâdda bulunduğu tespit edilmiştir.

Vaṭvât’ın Unşurî’nin sözlerinden diğer şairlere kıyasla daha fazla istişhâdda bulunduğu görölmektedir. Bu alıntıların büyük kısmında, Mütenebbî’nin sözleriyle birlikte onun şiiirlerini de nakletmiştir. Vaṭvât, Unşurî’yi Fars şairlerinin kaside ve medih alanındaki üstadı olarak değerlendirmiş ve onun Fars edebiyatındaki konumunu, Mütenebbî’nin Arap şiiirindeki yeriyle eşdeğer görmüştür.²⁴⁴ Ayrıca verilen Farsça şiiirlerin Arapça tercümeleri mütercim tarafından yapılmış olup söz konusu beyitler Türkçe’ye tercüme edilirken mütercimin çevirisi esas alınmıştır.

Vaṭvât, tarşî sanatını tanımladıktan sonra Rudekî’nin şu beytini delil olarak sunmuştur:

كس فرستاد بسر عيار مرا كى مكن ياذ بشعر اندر بسيار مرا

“Birisi bize bir sır göndererek şöyle demiştir: “Bizi şiiirlerinde çok zikretme!”²⁴⁵

Bu beyitin her iki mısrasında benzer dilsel kalıplar kullanılmıştır. İlk mısrada “... كس مرا”, ikinci mısrada “كى ... مرا” yapısı tekrar eder. Bu yapılar, mısralar arasında dengeli bir yapı oluşturur. Ayrıca “كس / كى” ile başlayan ifadeler hem ses hem de biçim açısından birbirine yakındır.

Vaṭvât, aynı sanata el-Mantıķî’nin şu beytini de delil olarak sunmaktadır:

بر سخاوت او نيل را بخيل شمار بر شجاعت او بيل را ذليل انكار

“Onun cömertliğiyle mukayese edildiğinde Nil dahi -bunca cömertliğine rağmen- cimri addedilmiş, cesareti ve savaşlardaki yiğitliği karşısında ise fil, zelil ve değersiz addedilmiştir.”²⁴⁶

Bu beytin her iki mısrası neredeyse aynı kalıp üzerine kuruludur:

Bu iki mısrada yer alan kelimelerde yine *بر سخاوت* ve *بيل* / *نيل* / *ذليل* / *بخيل* kalıpları örnek verilebilir.

²⁴⁴ Vaṭvât, *Hadâiku’s-Sihr fi Dekâiki’ş-Şi’r*, 70.

²⁴⁵ Vaṭvât, *Hadâiku’s-Sihr fi Dekâiki’ş-Şi’r*, 92.

²⁴⁶ Vaṭvât, *Hadâiku’s-Sihr fi Dekâiki’ş-Şi’r*, 92.

Vatvât, tecnîsü'l-muta'arriif sanatını; “Mütecânîs iki kelimenin son harfleri dışında bütün harflerinin aynı olmasıyla meydana gelen söz sanatıdır.”²⁴⁷ şeklinde tanımladıktan sonra Muizzî'nin şu beytini delil olarak sunmaktadır:

از شرار تیغ یوزی باذ سارا نرا شراب وز طعان رمح بوذی خاکسا رانرا طعام

“Onun kılıcının parıltısından kibirlilere içecek sunulmuş; mızrağının darbelerinden ise zelil ve hakir kimselere adeta bir yiyecek hazırlanmıştır.”²⁴⁸

Bu beytin ilk mısrasında شرار ve شراب kelimelerinin ilk harfleri uyumlu olmasına rağmen son harfleri birbirinden farklıdır. İkinci mısrada da yine aynı benzer kullanım vardır. Bu bağlamda طعان ve طعام kelimeleri de yine ilk harfleri bakımından uyumlu lakin son harflerinin farklı olmasıyla birbirinden ayrılmaktadır.

Vatvât, sec'û'l-mütevâzin sanatını; “Bu sanat, yalnızca nesirde değil, aynı zamanda şiirde de görülebilen bir söz sanatıdır. Bu türde, ya iki cümle başında yahut sonlarında ya da iki mısranın başında ya da sonlarındaki kelimelerin, vezin bakımından birbirine uyumlu lakin kafiye bakımından birbirinden ayrılan kelimelerin kullanılması sanatıdır.”²⁴⁹ şeklinde tanımladıktan sonra Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'nın şu beyitlerini delil olarak sunmaktadır:

1 شاهى كه رخش اورا دولت بوذ دليل شاهى كه تيغ اورا نصرت بوذ فسان
2 اندر پى كمانش زه بكسلذ يقين و ندر دم يقينش بر بفقند كمان

1. “O öyle bir hükümdardır ki, saadet onun atının bir nişanı hâline gelmiştir, ve öyle ki zafer, onun kılıcının bir hikâyesi gibi akıp gitmektedir.”

2. “Yayında, kesinlikle kesip biçen bir kiriş vardır, onun kesinliğinin nefeslerinde ise hayali uzaklaştıran esintiler bulunmaktadır.”²⁵⁰

İlk beytin mısra sonlarında yer alan دليل kelimesi son mısranın sonunda yer alan فسان kelimesi ile vezin bakımından uyuşmakta lakin kafiye bakımından ayrışmaktadır. Aynı benzer kullanım ikinci beyitte de geçerlidir. Nitekim mısra sonlarındaki يقين ve كمان kelimeleri vezin bakımından uyuşmakta lakin kafiye bakımından birbirinden ayrışmaktadır. Bu vezin uyumunun yanında kafiye ayrışması kullanımı bu sanata örnek olarak verilebilmektedir.

Vatvât, maqlûbü'l-kül sanatını; “Kelimenin bütün harflerinde, baştan sona olmak üzere yer değiştirme (ters çevirme) yoluyla meydana gelen sanattır”²⁵¹ şeklinde tanımladıktan sonra Fars edebiyatının Mütenebbî'si olarak kabul ettiği meşhur şair ‘Unşurî'nin şu beytini delil olarak sunmaktadır:

²⁴⁷ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 99.

²⁴⁸ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 101.

²⁴⁹ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 107.

²⁵⁰ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 107.

²⁵¹ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 108.

بکنج اندرش ساخته خواسته بجنک اندرش لشکر آراسته

“*Servet ile istenilen umut gerçekleşir ve savaş ile de arzulanan ordu karşılanır.*”²⁵²

Bu beyitte şair بکنج ve بجنک kelimelerini kullanarak aslında aynı harflerden oluşan lakin dizilişleri farklı iki kelime kullanımını örneklemekte böylelikle tüm bir ters çevirme işlemi yani maktûbü'l-kül sanatını yerine getirmektedir.

Vatvât, mutedâd sanatını; “*Mutedâd, Farsçada (اخشیج) olarak bilinen bir terimdir. Bu sanat, yazarın veya şairin nesir ya da nazmında, biri diğərinin zıddı olan kelimeleri bir arada kullanmasıyla ortaya çıkar. Örneğın; sıcak-soğuk, ışık-karanlık gibi.*”²⁵³ şeklinde tanımladıktan sonra Kâmerî'nin şu beytini delil olarak sunmuştur:

بد یذ ارست عدل و ظلم بنهان مخالف اندک و ناصح فراوان

“*Adalet açıktır. Zulüm ise gizlidir. Muhalipler az nasihat vericiler ise çoktur.*”

Kâmerî, bu beytinde birbirinin zıddı olan عدل و ظلم (adalet ve zulüm) kavramlarını kullanarak bu sanata uygun bir kullanım sunmuştur.

Vatvât, bu sanata Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'nın şu beytini de delil olarak sunmuştur:

ای سرد و گرم جرخ کشیده شیرین و تلخ دهر جشیده

“*Ey feleğın sıcaklığını ve soğukluğunu (sıkıntısını ve rahatını) taşıyan ve zamanı hem tatlısıyla hem acısıyla tadan!*”

Şair bu beytinin ilk mısrasında birbirine zıt manalı olan سرد (soğuk) ve گرم (sıcak) kelimelerini kullanmış, benzer bir diğèr kullanımı ikinci mısrasında da tekrar etmiştir. Nitekim ikinci mısrada da شیرین (tatlı) ve تلخ (ekşi/acı) kelimelerini kullanarak bu sanata uygun bir kullanım sunmuştur.

Vatvât, hüsni't-tehallus sanatını; “*Şairin gazel veya nesib bölümünden medih bölümüne, hoş karşılanan ve beğenilen bir geçişle intikal etmesi sanattır. Bu geçiş anında lafzın akıcı, mananın ise güçlü olmasına dikkat ederek yapılmasına özen gösterilmesidir. Bu sahada özellikle Mütenebbî bu sanatın en başarılı temsilcilerinden biri olarak öne çıkmıştır.*”²⁵⁴ şeklinde tanımladıktan sonra 'Unşurî'nin şu beytini delil olarak sunmuştur:

کر کلستان بیاذ خزان زرد شد رواست باید کی سرخ ماند روی خدا یکان

²⁵² Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 108.

²⁵³ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 117.

²⁵⁴ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 126.

“Yerindedir; sonbahar rüzgarları sebebiyle yeşeren gül bahçeleri... Kralın yüzü ise daima kızılımsı parlak kalmalıdır.”²⁵⁵

Şair, ilk mısrasında nesib niteliğinde olan “Gül bahçelerinin sonbahar sebebiyle solması” cümlesiyle tabiat tasviri yaptıktan sonra, ikinci mısrasında akıcı bir lafız ve hoş bir mâna ile medhine geçiş yapmış böylelikle beytini hoş bir sonla bitirmiştir.

2.5.2.3.2.2. Kendi Farsça Şiirleriyle İstîşâd

Reşîdüddîn Vaṭvât, Fars şairlerinin şiirlerinden yaptığı alıntılarının yanı sıra kendi kaleme aldığı Farsça şiirleri de istişhâd unsuru olarak kullanmıştır. Yapılan inceleme neticesinde Vaṭvât’ın 42 yerde kendi Farsça şiirlerinden istişhâdda bulunduğu ve toplamda 64 beyitlik geniş bir istişhâd malzemesine dayalı bir kullanım benimsediği tespit edilmiştir.

Vaṭvât, ta‘accub sanatını; “Şairin, bir beytinde herhangi bir şey karşısında duyduğu hayreti ve şaşkınlığını ifade etmesidir.”²⁵⁶ şeklinde tanımladıktan sonra kendi kaleme aldığı şu Farsça beyti delil olarak sunmaktadır:

من جرا دارم نکوئی آب در دینده مقیم کر تو داری جاه دائم در زنخدان ای

“Niçin gözümde çokça sular toplanmakta? Benim kuyum yanaklarındaki gamzelerden olduğu halde ey aziz yavrum!”²⁵⁷

Vaṭvât, bu beytinde muhatabının gamzelerini kuyuya benzeterек gözlerinde oluşan yaşlara karşı örtük bir hayret içerisindedir. Yani kendi acziyeti ile muhatabın ihtişamı arasındaki tezat üzerinden, açık bir ünlem kullanılmaksızın örtük bir hayret duygusu şeklinde şaşkınlık ortaya konulmuştur.

Vaṭvât, mureddef sanatını; “Redef ve Redîf arasında fark vardır. Buna göre Redef; revî harflerinden (kâfiyenin son harfi) harflerinden önce gelen ا (elif), و (vav), ي (ya) harflerinden ibarettir. نور – سور – نغیر ve أسیر kelimelerinde olduğu gibi. Bunun bilgisi kâfiye ilmiyle ilişkilidir. Redîf ise; Farça şiirde revî harflerinden sonra gelen bir veya daha fazla kelimedenden ibarettir. Sanat ehli bu şiiri Müreddef şiir olarak isimlendirmişlerdir.”²⁵⁸ şeklinde tanımladıktan sonra kendi kaleme aldığı şu Farsça beyti delil olarak sunmaktadır:

نظام حال زمانه قوام کار جهان تمام کشت باقبال شهر یار جهان

“Zamanın durumunu düzenleyen ve cihân işlerine güç yetirendir. Bu ikisinin (zamanın ve cihânın) durumu, cihân kralının ikbâli ve bahtının ikbâli ile kemâle ermiştir.”²⁵⁹

²⁵⁵ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 126.

²⁵⁶ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 189.

²⁵⁷ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 189.

²⁵⁸ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 184.

²⁵⁹ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 184.

Bu beyitte redîf sanatı, her iki mısranın sonunda yer alan “جهان” kelimesinin aynen tekrarıyla ortaya çıkmakta; kâfiye unsuru “کار / یار” kelimeleriyle sağlanırken, redîf anlamı pekiştiren ve ahengi kuvvetlendiren bir unsur olarak kullanılmıştır.

Vatvât, muqatta‘ sanatını; “Şairin öyle bir beyit söylemesidir ki, beyitteki kelimelerin harfleri yazıda birbirine bitişemez.”²⁶⁰ şeklinde tanımladıktan sonra kendi kaleme aldığı şu Farsça beyti delil olarak sunmaktadır:

زار وزردم زرد آن دل دار درد دل دار زار دارذ وزرد

“Bu sevgiliye karşı duyduğum kara sevdadan dolayı yüzü sapsarı kesilerek üzüldü ki sevgiliye duyulan kara sevda, hüznü miras bırakır, sararmayı ve benzi atılmayı da...”²⁶¹

Bu beyitte Vatvât, özellikle kendisinden sonrasıyla bağlanmayan harfleri (ا، د، ذ، ر، ز، و) gibi yoğun şekilde kullanmış mukatta‘ sanatına uygun bir örnelemeye gidilmiştir.

Vatvât, tecâhülü’l-‘ârif sanatına kendi kaleme aldığı şu Farsça beyitlerini delil olarak sunmaktadır:

همه عالم بر از نور یقین است	ز ابر تیره همچون ظلمت مشک	1
سبهرست آن نذاتم یا زمین است	زمین است این نذاتم یا سبهرست	2

1. “Koyu siyah bulutlarla miskin (koku) karanlığı gibi âlem kesin bilgiyle dolup taşıtı.”

2. “Artık bilmez oldum; bu yer mi yoksa gökler mi? Ve şu (gördüğüm) gökyüzü mü, yoksa yerler mi?”²⁶²

Vatvât, ikinci beytinde gördüklerinin “yer mi yoksa gökler mi” şeklinde bir soru sormuş sanki gördüklerinin ne olduğunu tam manasıyla bilemiyor gibi bir izlenim verir. Oysa aslında gördüğü şeyin yer ve gökyüzü olduğunu bilmektedir. Yani gerçek bir bilgisizlik değil bilakis bilmezlikten gelme durumudur.

Vatvât, teşbîhü’t-tesviye sanatına şu Farsça beytini delil olarak sunmaktadır;

در دیده من آنج کی اندر دهان تست در ست در دهانت وتیمار تو نهاد

“İnciler (dişler) senin ağzındadır lakin sana olan kara sevdam ağzındakini benim iki gözüme koymuştur.”²⁶³

²⁶⁰ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 165.

²⁶¹ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 165.

²⁶² Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 159.

²⁶³ Vatvât, *Hadâiku’s-Sihr fî Dekâiki’s-Şi’r*, 145.

Bu beyitte Vaṭvât, sevgilinin ağızındaki inciye benzetilen dişler ile âşğın gözlerinde oluşan aynı inci imgesi arasında ortak bir benzetme eksenini kurarak birden fazla unsuru tek bir şeye benzeterek teşbîhü't-tesviye sanatını gerçekleştirmiştir.

2.5.2.4. Nesir ile İstişâd

Genel manasıyla nesir, vezin ve kafiyeye bağlı olmayan serbest sözdür.²⁶⁴ Edebiyat tarihçileri, nesri, işlevi ve üslup özellikleri bakımından üç temel kategori altında değerlendirmektedir. Buna göre; bireylerin günlük iletişimlerinde herhangi bir estetik kaygı taşımaksızın, yalnızca temel ihtiyaçlarını ifade etmeye yönelik olarak kullandıkları nesir çeşidi olan *âdî nesir*, sanatsal unsurlara önem verilmeyen ve temel amacı ilmi gerçekleri açıklamak ve aktarma amacıyla kullanılan *ilmî nesir*, son olarak, yazarın gündelik dilin sadeliğinden ve ilmî anlatımın kuru yapısından uzaklaşıp, dilsel ustalığını ortaya koyduğu, seçkin kelime kullanımı, süslü ifade biçimleri ve estetik kaygılarla zenginleştirilmiş anlatımı benimsediği metinler ise *fennî nesir* olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁵

2.5.2.4.1. Arapça Nesir ile İstişâd

Vaṭvât'ın Arapça nesir alanında toplam elli iki farklı nesirden istişâd ettiği tespit edilmiştir. Ancak dikkat çekici bir husus olarak, Vaṭvât'ın bu istişâdların büyük çoğunluğunda alıntılarını hangi müellife ait olduğunu belirtmediği anlaşılmaktadır. Bu genel tutumun istisnası ise, *Yetîmetü'd-dehr* müellifi eş-Şa'âlibî'den yaptığı alıntılarda görülmektedir. Bu tür durumlarda Vaṭvât, ilgili ifadeyi Şa'âlibî'ye nispet ederek “*onun sözüne göre*” şeklinde bir ibare kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca mütercimim veya muhakkinin tespitiyle olduğu tahmin edilen birkaç nesir, atıflarla belirtilerek esere dahil edilmiştir.

Vaṭvât, tarşî' sanatını tanımladıktan sonra Ebu'l Feth el-Büstî'nin şu sözünü delil olarak sunmaktadır:²⁶⁶

العَاقِلُ يَفْتَخِرُ بِالْهَمَمِ الْعَالِيَةِ لَا بِالرَّمَمِ الْبَالِيَةِ

“Akıllı kimse, çürümüş kalıntılarla değil, yüce gayretlerle övünür.”

Bu cümlede yer alan *العَالِيَةِ* ve *الْبَالِيَةِ* kelimeleri ile *بِالرَّمَمِ* ve *بِالْهَمَمِ* kelimeleri, birbirine denk kelimeler olarak kullanılmış böylelikle dengeli bir kullanım sağlanarak tarşî' sanatına örnek bir kullanım teşkil etmektedir.

Vaṭvât, tecnîsü'n-nâkış sanatını tanımladıktan sonra eş-Şeâlibî'nin şu sözünü delil olarak sunmaktadır:²⁶⁷

²⁶⁴ Abdulhakîm Belbe', *en-Neşru'l-Fennî ve Eşeru'l-Câhiz fih* (Kahire: Mektebetu Ancelo, 1954), 1; Tâhâ Hüseyn, *Min Hadîşî's-Şi'r ve'n-Neşr* (Kahire: Daru'l-Maarif, 1936), 21.

²⁶⁵ Belbe', *en-Neşru'l-Fennî ve Eşeru'l-Câhiz fih*, 1.

²⁶⁶ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 90.

²⁶⁷ Vaṭvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 95.

الصَّادِقُ الصَّدُوقُ أَوَّلُ الْعَقْدِ وَوَاسِطَةُ الْعَقْدِ

“Sadık dost, düğümün ilki ve gerdanlığın ortasındaki mücevherdir.”

Bu cümlede yer alan الْعَقْدِ ve الْعَقْدِ kelimeleri, yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan iki kelimedir. Nitekim الْعَقْدِ kelimesi düğüm manasına gelirken الْعَقْدِ kelimesi ise gerdanlık manasına gelmekte böylelikle bu iki kelime, aralarında ufak hareke farklılıklarından dolayı tecnîsü'n-nâîş kısmı altında incelenen bir örnektir.

Vatvât, maqlûbu'l-kül sanatını tanımladıktan sonra şu nesri delil olarak sunmuştur;²⁶⁸

كُفَّهُ بَحْرٌ وَجَنْبُهُ رَحْبٌ

“Onun eli bir deniz (gibi cömert), yanı ise geniştir.”

Bu cümlede yer alan بَحْرٌ kelimesinin tam tersi yazılışı olan رَحْبٌ kelimesi cümle sonunda kullanılmış böylelikle maqlûbu'l-kül sanatına uygun bir kullanım sunulmuştur.

Vatvât, mütezelzil sanatını tanımladıktan sonra şu nesri delil olarak sunmaktadır;²⁶⁹

اللَّهُ مُعَذِّبُ الْكُفَّارِ وَمُحْرِقُهُمْ فِي النَّارِ

“Allah, kafirlere azab edici ve onları ateşte yakıcı olandır.”

Bu cümlede yer alan مُعَذِّبٌ ve مُحْرِقٌ kelimeleri, doğru harekeleme ile Allah'ın kâfirlerle azap eden ve onları ateşte yakan olduğunu yani fail olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Lakin söz konusu kelimelerin harekelerinde yapılacak küçük bir değişiklik, anlamın bütünüyle tersine dönmesine yol açmaktadır. Nitekim مُعَذِّبٌ şeklinde bir okuma, fail konumunu değiştirerek “Allah'ın (hâşâ) kâfirler tarafından azaba uğratıldığı” gibi aklen ve itikaden imkânsız bir anlam doğurmaktadır. Benzer şekildeki مُحْرِقٌ kelimesini de bu şekilde harekelemek “kâfirlerin Allah'ı ateşte yaktığı” gibi yine bâtil bir anlama kapı aralamaktadır.

Vatvât, hazf sanatını; “Şairin veya yazarın alfabe harflerinden birini ya da birkaçını bilinçli olarak kullanmaması esasına dayanan bir belâgat sanatıdır.” şeklinde tanımladıktan sonra Harîrî'nin bir hutbesinin ilk birkaç cümlesini noktalı harflerinin tamamını çıkararak bir kullanım sergilediğini belirterek delil olarak sunmuştur;²⁷⁰

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَمْدُوحِ الْأَسْمَاءِ الْمَحْمُودِ الْآلَاءِ الْوَاسِعِ الْعَطَاءِ الْمَدْعُوِّ الْحَسْمِ الْأَدْوَاءِ... إلخ

“İsimleri övülmüş, nimetleriyle hamde layık, ihsanı geniş olan ve hastalıkları gidermesi için kendisine dua edilen Allah'a hamd olsun...”

²⁶⁸ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 108.

²⁶⁹ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 183.

²⁷⁰ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 166.

Vatvât, tensîku's-şifa' sanatını tanımladıktan sonra şu nesri delil olarak sunmaktadır;

فُلَانٌ حَسَنُ السَّيْرَةِ نَقِيُّ السَّرِيرَةِ طَيِّبُ الْأَعْرَاقِ كَرِيمُ الْأَخْلَاقِ ظَاهِرُ النَّسَبِ زَاهِرُ الْحَسَبِ حَمِيدُ الشَّمَائِلِ
كَثِيرُ الْفَضَائِلِ

“Falan kişi; güzel bir özgeçmişe sahip, gönlü temiz, temiz bir damara (ırka) sahip, ahlâkı yüce, nesebi açık, şerefi parlak, karakteri övülmeye layık, faziletleri çok olan bir kimsedir.”

Bu örnekte falanca bir kimsenin sıfatları art arda zikredilerek bu sanata uygun bir kullanım örneklendirilmektedir.

Vatvât, tecnîsü'l-ıhâş sanatını; “Aynı zamanda mudâra' veya müşâkele diye de adlandırılır, iki kelimenin yazılışta aynı olup okunuşta farklı olmasıyla oluşan bir söz sanatıdır.”²⁷¹ şeklinde tanımladıktan sonra şu cümleyi örnek olarak sunmuştur;

نِعْمَ النَّسَبُ النَّسَبُ

“Servet ne güzel bir soydur.”

Bu cümlede yer alan النَّسَبُ ile النَّسَبُ kelimeleri yazılışları aynı lakin okunuşları farklı olan iki farklı manadaki isimlerdir. Bu iki isim söz konusu sanata uygun bir kullanım sunmaktadır.

2.5.2.4.2. Farsça Nesir ile İstîshâd

Yapılan incelemeler sonucunda Vatvât'ın toplam kırk iki Farsça nesirle istîshâd ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, yine söz konusu istîshâdların büyük bir kısmında alıntı yapılan metinlerin müelliflerini açık ve kesin bir şekilde belirtmediği görülmektedir. Ayrıca verilen Farsça nesirlerin Arapça tercümelemleri mütercim tarafından yapılmış olup mütercimin çevirisi esas alınmıştır.

Vatvât, tecnîsü't-tam sanatına şu Farsça nesri örnek olarak sunmuştur:

خوركت زیان دارد جندان مخوركت زیان دارد

“Sana zarar verecek şeyler yeme! Çünkü o şeyler sana zarar (acı) verir.”²⁷²

Bu cümlede yer alan زیان دارد kavramı iki defa tekrar eden yazılışları ve okunuşları aynı olan iki kelimedir. Lakin ilk kullanımda “zarar verecek şeyler” manası taşıırken sonraki kullanımda “zarar verir” manasında kullanılmakta böyelykle anlamsal bir farklılık sağlanmaktadır.

²⁷¹ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 102.

²⁷² Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 94.

Vatvât, tecnîsü'n-nâkîş sanatına şu Farsça nesri örnek olarak sunmaktadır:

ای بلا کزیده وبشت دست کزیده

“Ey belaları seçen kişi! Sen ki elinin sırtını pişmanlıkla ısıransın.”²⁷³

Bu cümlede yer alan yazılışları aynı ama okunuşları farklı iki kelime olan; کزیده ve کزیده kelimeleri aynı zamanda anlamsal farklılıklara sahip iki kelimedir. İlk kullanım “belaları seçen kişi” anlamı taşımakta iken ikinci kullanım “elini ısıran” manasında kullanılmakta böylelikle tecnîsü'n-nâkîş sanatına uygun bir kullanım sunmaktadır.

Vatvât, maqlûbü'l-kül sanatına şu Farsça nesri örnek olarak sunmaktadır:

یا رب مارا آرام ده

“Ey Allah'ım bize sukûnet ve saadet bağışla.”²⁷⁴

Bu cümlede yer alan مارا ve آرام kelimeleri, aynı harflerden oluşan iki kelimedir. Biri diğerinin tam ters çevrilmesiyle oluşmuş kelimelerdir. Böylelikle bu kullanım maqlûbü'l-kül sanatına uygun bir kullanım olarak sunulmuştur.

Vatvât, istiâre sanatını; “İstiâre, sözlükte “ödünç istemek” anlamına gelir. Terim olarak ise istiâre, bir kelimenin hakikî anlamı varken, şair veya yazarın onu bu gerçek anlamından alıp başka bir anlama, ödünç verir gibi kullanmasıdır.”²⁷⁵ şeklinde tanımladıktan sonra şu Farsça nesri örnek olarak sunmaktadır:

خاك عمل از عنبر معزولی به

“Çalışmanın toprağı, işsizliğin ve ataletin anberinden (güzel kokusundan) daha hayırlıdır.”²⁷⁶

Bu cümlede yer alan “خاك عمل” (çalışmanın toprağı) kavramı, çalışmanın zahmetli ve değersiz gibi görünen yönlerini temsil etmektedir. “Toprak” kelimesi, gerçek anlamı olan maddî unsurdan soyutlanarak burada mecazî bir anlam kazanmış ve çalışmanın sıradan, hatta küçümsenen taraflarına işaret etmek üzere kullanılmıştır. Yani hakikî anlamından ziyade başka bir anlamda ödünç olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan “عنبر معزولی” (işsizlik ve ataletin anberi) ifadesinde “anber”, hoş koku ve cazibe anlamlarından hareketle, tembellik ve ataletin dışarıdan bakıldığında çekici görünen yönlerini temsil etmektedir. Burada da “anber” kelimesi gerçek anlamının ötesine taşınarak mecazî bir anlamda kullanılmış ve böylece bu kullanımlar istiâre sanatına uygun düşen örnekler olarak sunulmuştur.

²⁷³ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 95.

²⁷⁴ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 108.

²⁷⁵ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 122.

²⁷⁶ Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r*, 122.

Vatvât, te'kidü'l-medh bimâ yüshihu'z-zem sanatına şu Farsça nesri örnek olarak sunmaktadır;

فلان مردی فصیح است جز آنک خط نیکو دارد

“Falan kimse sözü açık bir kimsedir. Ancak hattı da (yazısı) güzeldir.”²⁷⁷

Bu cümlede مردی فصیح است (Fasih bir kimsedir) övgüsüyle kişi doğrudan methedilir. Hemen ardından جز آنک (Ancak) kavramıyla da dinleyicide bir eksiklik veya kusur geleceği beklentisini doğurur. Hakikatte gelen şey ise; خط نیکو دارد (Yazısı da güzeldir) cümlesidir. Burada beklenenin aksine bir kusur değil, ikinci bir güzel özellik (medih) getirilir. Böylelikle bu kullanımla te'kidü'l-medh bimâ yüshihu'z-zem sanatına uygun bir kullanım sunulur.

Vatvât, mütezelzil sanatına şu Farsça nesri örnek olarak sunmaktadır;²⁷⁸

فلان در کار زار است

Bu cümlede yer alan کار زار kelimesi, کار زار şeklinde râ harfinin harekesi sukûn ile okunduğunda manası; “Falan kimse savaş meydanındadır” yani cesaret, yiğitlik gibi övgü manaları içerir. Lakin aynı kelime کار زار şeklinde râ harfi kesralı okunduğunda ise manası övgüden yergiye dönüşerek; “Falan kimse acınacak haldedir.” Anlamına gelmektedir. Böylelikle bu iki farklı hareke kullanımından kaynaklı mana değişikliği mütezelzil sanatına uygun bir kullanım sunmaktadır.

Vatvât, tecâhülü'l-ârif sanatına şu Farsça nesri örnek olarak sunmaktadır;

فلان آدمیست یا فرشته...؟

“Falan kimse insan mıdır yoksa melek midir?”²⁷⁹

Bu cümlede konuşan kişi, muhatabın insan olduğunu bildiği hâlde bilmezlikten gelerek “insan mı yoksa melek mi?” şeklinde soru sormaktadır. Bu zahirî tereddüt, gerçek bir cehaletten değil, övgüyü güçlendirme amacından kaynaklanır. Nitekim insan ile melek arasında yapılan bu karşılaştırma, övülen kişinin fazilet bakımından beşer üstü bir mertebeye yükseltildiğini ima eder ve böylece medih daha etkili hâlde gelir.

²⁷⁷ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 133.

²⁷⁸ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 183.

²⁷⁹ Vatvât, *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*, 158.

SONUÇ

Bu çalışmada, Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâîku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r* adlı eseri, müellifin hayatı, edebî kişiliği ve eserinin Arap ve Fars edebiyatları içerisindeki yeri bağlamında sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde, Vatvât'ın yalnızca klasik bir belâgat âlimi olmadığı, aynı zamanda Harezmi sultanlarına uzun yıllar hizmet etmiş, dönemin ilmî ve edebî çevreleriyle güçlü ilişkiler kurmuş seçkin bir edîp olduğu ortaya konulmuştur. Vatvât'ın, Arap edebiyatının önde gelen âlimlerinden ders almış olması ve dönemin önemli edebiyatçılarıyla kurduğu yakın bağlar, onun edebî birikiminin derinleşmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim bu birikim, sadece eserlerine yansımakla kalmamış, aynı zamanda çağdaşları tarafından ve hizmetinde bulunduğu Harezmi sultanları tarafından da takdir edilerek onun ilmî birikimini ve önemini pekiştirmiştir.

Vatvât'ın Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyeti, *Hadâîku's-sihr*'de açık bir şekilde kendini göstermektedir. Vatvât'ın iki dili de estetik ve teorik düzlemde ustalıkla kullanması, eserin hem Arap hem de Fars edebiyatı açısından önemli bir konumda yer almasını sağlamıştır. Bu yönüyle eser, iki edebî gelenek arasında bir köprü vazifesi görmekte, Vatvât'ın ise iki dilli güçlü bir edîb ve sanatkar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca eserin, kendisinden sonraki dönemlerde kaleme alınan belâgat ve edebiyat çalışmalarını uzun dönemler etkilemesi, eserin Fars edebiyatı ve Arap edebiyatı içerisindeki önemini daha da pekiştirmektedir.

Reşîdüddîn Vatvât'ın üretken bir yazar olduğu da bu çalışma kapsamında ulaşılan önemli sonuçlardan biridir. Vatvât'ın hem mensûr hem de manzûm alanda verdiği eserler, onun edebî birikimin genişliğini göstermektedir. Bu çok yönlü üretkenlik, *Hadâîku's-sihr*'in içerik ve üslup bakımından zenginleşmesine doğrudan katkı sağlamıştır.

Hadâîku's-sihr'in, kendisinden yarım asır önce Fars dilinde yazılan belâgat kitapları arasında bedî' sanatlarını sistemli biçimde ele alan ilk eser kabul edilen ve Râdûyânî tarafından kaleme alınan *Tercumânü'l-belâga* ile mukayesesi sonucunda iki eser arasında belirgin farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar ele alınan sanatlar bakımından büyük oranda benzerlikler söz konusu olsa da Vatvât'ın eserinde konuların daha sistematik bir biçimde ele alındığı ve istişhâd yönteminin daha geniş bir malzemeyle kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, araştırmacı yazar Ahmet Ateş'in; "*Hadâîku's-sihr, Tercumânü'l-belâga'dan yapılan bir intihalden ibarettir*" şeklindeki iddiası ile uyuşmadığını ve *Hadâîku's-sihr*'in, doğrudan bir alıntı ya da taklit ürünü olmadığını, aksine mevcut birikimi geliştirerek yeniden inşa eden özgün bir çalışma olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Vatvât, yalnızca Arap ve Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden yaptığı alıntılarla yetinmeyip kendi kaleme aldığı Arapça ve Farsça beyitleri de istişhâd malzemesi olarak değerlendirmesi, onun her iki dile olan hakimiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu durum Vatvât'ın iki dilin edebî birikimini yetkin bir şekilde kullanabilen bir dilci olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle *Hadâîku's-sihr*, istişhâd zenginliği ve delillendirme gücü bakımından *Tercumânü'l-belâga*'dan ayrılmakta ve daha kapsamlı bir yapı arz etmektedir.

Bunun yanı sıra Vatvât'ın, kendisinden önceki şair ve yazarların eserlerinden ve divanlarından yoğun bir şekilde faydalanması, onun klasik edebî mirası iyi kavradığını göstermektedir. Ayrıca Vatvât, bu birikimi yalnızca aktarmakla yetinmemiş, aksine onu sistematik bir çerçevede yeniden düzenleyerek daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Bu durum, *Hadâîku's-sihr*'in, önceki birikimin bir tekrarı olmadığı bilakis o birikim üzerine inşa edilmiş özgün ve geliştirici bir eser olduğunu ortaya koymaktadır.

Yapılan inceleme neticesinde, Vatvât'ın eserinde fiilen ele alıp örneklendirdiği edebî sanatların sayısının literatürde ileri sürülenin aksine seksen civarında değil, 56 ile sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Literatürdeki bu kanaatin, bazı sanatların alt başlıklarının da müstakil başlık olarak kabul edilmesi veya *Tercumânü'l-belâğa* ile arasındaki benzerlik ilişkisine dair kabullerin ve özellikle mutlak benzerlik varsayımının etkisiyle şekillendiği söylenebilmektedir.

Son olarak, *Hadâîku's-sihr*, Reşîdüddîn Vatvât'ın ilmî derinliğini, edebî kudretini ve iki dilli hâkimiyetini yansıtan, Arap ve Fars belâgat geleneğini sistematik ve özgün bir şekilde bir araya getiren önemli bir eser olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle eser hem kendi dönemi hem de sonraki dönemler açısından belirleyici bir rol oynamış, klasik belâgat anlayışının gelişiminde önemli bir merhale teşkil etmiştir. Nitekim kendisinden sonraki uzun dönemlerde *Hadâîku's-sihr*'in etkisi birçok yazar ve edebiyatçı tarafından yazılan eserlerde açıkça görülmektedir.

Çalışmada verilebilecek önerilerden biri, Reşîdüddîn Vatvât'ın Farsça inşâ faaliyetlerinin müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmasıdır. Nitekim müellifin kendi adına yahut Harezmsahlara adına kaleme aldığı ve dönemin sultanlarına, emirlerine ve seçkin ilim-edebiyat çevrelerine gönderdiği resmî ve edebî mektuplar, onun Farsça nesirdeki ustalığını ortaya koyabilecek önemli metinler arasında yer almaktadır. Ancak söz konusu risâlelerin, Arapça mektuplarında olduğu gibi müstakil bir külliyat hâlinde günümüze ulaşamamış olması, Vatvât'ın Farsça edebî şahsiyetinin bütüncül biçimde değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bu sebeple, dağınık hâlde bulunan Farsça mektupların tespit edilerek bir araya getirilmesi ve ilmî neşrinin yapılması, hem Vatvât'ın hayatı, ilmî birikimi ve edebî kişiliği hakkında yeni verilerin ortaya konmasına hem de 12. yüzyıl Fars nesrinin daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Ahmet. “Alî Nazîf’in Miftâhu’l-Bedâyi’den Tercüme ve Telif Yoluyla Ürettiği Belâgate Dair Eserler”. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 12/23 (14 Mart 2024), 21-40. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1389712>
- Aksoy, Hasan. “Kıta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/505. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen. *Kitâbü’s-Şinâ’ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhim. Şam: Daru’l-Fikr, 2.Basım., ts.
- Atalay, Mehmet. “Unsurî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ateş, Ahmet. “Raşîd al-Din Vaṭvât’ın Eserlerinin Bazı Yazma Nüshaları”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*.
- ’Atîk, Abdülazîz. *İlmu’l-Bedî’*. Beyrut: Dârü’n-Nahḍati’l-Arabiyye, 2002.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-’Arab*. thk. Muhammed Nebîl Târîfî. Beyrut: Dâr’ul-Kutubi’l-İlmiyye, 1998.
- Bağcı, Abdullah Esat. *Arap Şairlerinden Ebu’l-Bahr el-Hattî ve Şiirleri*. ed. Muhammed Tasa. Konya: Palet Yayınları, Sebat Ofset., 2024.
- Belbe’, Abdülhakîm. *en-Neşru’l-Fennî ve Eşeru’l-Câhiz fih*. Kahire: Mektebetu Ancelo, 1954.
- Beyhakî, Ahmed b. Huseyin. *Şuabü’l-Îmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid. Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 1.Basım., 2003.
- Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin. *Târîhü’l-Beyhakî*. çev. Yahya el-Ḥaşşâb - Sâdık Neşet. Kahire: Mektebetü’l-Ancelo el-Mısriyye, 1999.
- Beyhakî, Züheyrüddîn. *Târîhu Hükemâi’l-İslâm*. thk. Muhammed Kürd Ali. Dimişk: Maṭbaatu’t-Teraḳḳî, 2.Basım., 1946.
- Bezer, Gülay Öğün. “İldenizliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/82-84. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bilgegil, Zehra. “Raşid Al-Din Vaṭvât’ın Akbar Al-Afkâr Fi’r-Resâil Va’l-Aş’ar İsimli Eserinin Yeni Bir Nüshası”. *Belleten* 57/220 (20 Aralık 1993), 745-750. <https://doi.org/10.37879/belleten.1993.745>
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Beyân-Me’ânî-Bedî’ İlimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7.Basım., 2012.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte Der Arabischen Litteratur*. leiden-Hollanda: E. J. Brill, 1937.

- Browne, Edward Granville. *Târîhü'l-Edebi fî İran Mine'l-Firdevsî ilâ's-Sa'dî*. çev. İbrâhim Emîn Şevâribî. Kahire: el-Meşrû'ul-Kavmî, 1. Basım, 2005.
- Buḥârî, Muhammed b. İsmail ebû Abdillâh. *Saḥîḥü'l Buḥârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Dâr Tavku'n-Necât, 1.Basım., 2001.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1.Basım., 2015.
- Cevherî, Ebû Naşr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sîḥâḥ Tacu'l-luġa ve Şîḥâḥi'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abd'ul-Gafûr 'Atṭâr. Kahire: Daru'l-Küttâbi'l-Arabî, 1956.
- Ceyhan, Adem. “Reşîdüddîn Vatvât'ın Maṭlûbu Külli Ṭâlib Adlı Eserinin Yeni Bir Tercümesi”. *Osmanlı Mirası Araştırmalar Dergisi* 7/19 (2020).
- Cüveynî, Alaaddîn Aṭa Melik. *Târîḥ-i Cihângüşâ*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1.Basım., 2013.
- Çakmak, Mehmet Ali. “Hârizmşahlar Devleti”. *Türk Dünyası Ansiklopedisi-Atatürk Araştırma Merkezi*.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. Bağdat: Mektebetu'l-Muşennâ, 1941.
- Çetin, Nihad M. “Ateş, Ahmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/55-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dayf, Şevki. *el-Belâġa Teṭavvür ve Târîḥ*. Kahire: Daru'l-Maarif, 12.Basım., 1965.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. ed. Sultan Şimşek - İlknur Emekli. İstanbul: Cantaş Yayınları, 3.Basım., 2022.
- Demirayak, Kenan. “Kasîdetü'l-Bürde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/566-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demirci, Mustafa. “İktâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Dereli, Muhammed Vehbi. *Arap Edebiyatında Bedîyye Geleneği ve Suyûṭî'nin Nazmu'l-Bedî Adlı Eseri*. ed. Sedat Şensoy. Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Devletşâh, Bahtîşâh-ı Semerkandî. *Tezkire-i Devletşâh*. çev. Necati Lugal. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1.Basım., 1963.
- Dûrî, Abdülazîz. “Divan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Durmuş, İsmail. “İnşâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/334-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Durmuş, İsmail. “Nazîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. “Tarsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/110-111. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Emîn, Muhsîn el-. *A'yânü's-Şîa*. Beyrut: Daru't-Te'aruf, 1983.
- Eminoğlu, Ali. *Moritanya Arap Edebiyatı İbn Râzike ve Şiirleri*. ed. Selçuk Pekparlatır. Konya: Yediveren Kitap, Sebat Ofset., 2023.
- Erünsal, İsmail E. “Verrâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/646-652. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Fađl Muhammed, Âtıf. *el-Belâgatü'l-Arabiyye*. Amman: Daru'l-Mesîra, 2.Basım., 2015.
- Fehmî, Muhammed Efendî. *Mecmû'atu Resâili Reşidüddîn el-Vatvâf*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1.Basım., 1898.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Dâvud Sellûm. Beyrut: Mektebetu Lubnân, ts.
- Fevvâl, İn'âm. *el-Mu'cemü'l-Mufaşşal fî 'Ulûmi'l-Belâğa*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2.Baskı., 1992.
- Güler, İsmail (ed). *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih Ve Problemler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Bedî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Haşîmî, İbn Sinân. *Sirru'l-Fesâha*. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1.Basım., 1932.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa. *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. thk. Yûsuf es-Sumeylî. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2017.
- Hüseyn, Tâhâ. *Min Hadîsi's-Şi'r ve'n-Nesr*. Kahire: Daru'l-Maarif, 1936.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü Meğâyîsi'l-lüğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârun. Beyrut: Darü'l-Ceyl, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed. *El-İhsân fî Takrîbi Şahihi İbn Hibbân*. thk. Şu'ayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1.Basım., 1988.
- İbn İşfendiyâr, Bahâuddîn Muhammed b. Hasen. *Târîh-i Taberistan*. çev. Ahmed Muhammed Nâdî. Kahire: Meclisü'l-'A'la li's-Şekâfe, 1.Basım., 2002.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fađl Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. thk. Amir Ahmed Haydar. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2.Basım., 2009.
- İbnü'l-Mu'tez, Abdullah. *Kitâbu'l-Bedî'*. thk. İrfan Muṭracî. Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Şekâfe, 1.Basım., 2012.
- İsbir, Muhammed Said - Cüneydî, Bilâl. *eş-Şâmil*. Beyrut: Daru'l-Avde, 2004.

- İzgi, Cevat. “Ebîverdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/76-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaçar, Mücahit. “17. Yüzyıl Anadolu Sahası Türkçe Belâgat Çalışmalarında Yapısal Dönüşüm ve Telhîsu'l-Miftâh Etkisi”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956.
- Karahan, Abdülkadir. “Enverî, Evhadüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/267-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Muizzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Qazvîni, Celâluddin Muhammed el-Hatîb. *Telhîsü'l-Miftâh*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2021.
- Qazvîni, Celâluddin Muhammed el-hatîb el-. *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Basım., 2003.
- Kurtuluş, Rıza. “İkbâl-i Âştîyânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/23-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kurtuluş, Rıza. “Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/352-353. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Küçükşarı, Mücahit. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Küçükşarı, Mücahit. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Mustafa et-Terzî ve Şiirleri*. ed. Ali Eminoğlu. Konya: Yediveren Kitap, 2023.
- Maflûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-Muştalâhâtî'l-Belâgiyye*. Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 1.Basım., 2006.
- Merçil, Erdoğan. “Sargurlular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/29-31. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- Merçil, Erdoğan. “Şahne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Merçil, Erdoğan. “Taştdâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Muhammed b. Qays-ı Râzi, Şemsüddîn. *el-Mu'cem fî Me'âyîri Eş'âri'l-Acem*. Tahran: Maṭbaatu Meclis, 1896.
- Mustevfi, Hâmdullah. *Târih-i Güzide*. Tahran: Müessesetü İntişârât Emîr Kebîr, 1961.

- Nâsır ez-Züheyri, Nâhi abdu İbrâhim - Halife İsmâil, Eymen. “Reşîdüddîn Vatvât Edîbü'n zü Şekâfeteyn”. *Mecelletü Külliye'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*.
- Neccâd, Mehdî Muhammedî. “Tercümânü'l-Belâga Beyne Te'essür Bi'l-Belâgeti'l-Arabiyye ve't-Te'sûr fi'l-Fârisiyye”. *İttihâdü'l-Küttâbi'l-Arab* 31/123 (2012), 159.
- Nizami, Khaliq Ahmad. “Devletâbâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/242. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Örs, Derya. “Vatvât Reşîdüddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/573-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmiye Medresesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özdoğan, M. Akif. “el-Umde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/146-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öztürk, Murat. “Bilâdü'ş-Şâm'daki Haçlı Tehlikesine Karşı Sesini Duyuramayan Kadı, Âlim, Sefir: Ebû Sa'd El-Herevî”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 11 (30 Aralık 2019), 153-170.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Öztürk, Mürsel. “Rûdekî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Pekparlatır, Selçuk. *Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve Kitâbu'l-Ezdâd Adlı Eseri*. Konya: Aybil Yayınları, 1.Basım., 2017.
- Pekparlatır, Selçuk. *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Muhammed el-Mahmûdî es-Suâlâtî ve Şiirleri*. ed. Abdullah Esat Bağcı. Konya: Yediveren Kitap, 2023.
- Râdüyânî, Muhammed b. Ömer. *Tercümânü'l-Belâga*. thk. Ahmet Ateş. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1949.
- Savran, Ahmet. “Meyyâfârikîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/511-512. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Seçgin, Nuri - Hanife Koncu (ed.). *17. Yüzyıl Işığında Osmanlı*. Dün Bugün Yarın Yayınları, 2023.
- Sekkâkî, Yusûf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Siddiqui, İqtidar Husain. “Gurlular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/207-211. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Halep: Matbaatu İsa el-Halebî, 1964.
- Şafak, Yakup. *Sürûri'nin Bahrü'l-Me'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1991.
- Taneri, Aydın. "Câmedar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taneri, Aydın. "Gürgenç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/321-323. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Taneri, Aydın. "Hâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/508-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Taneri, Aydın. "Hârizmşahlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tasa, Muhammet. *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*. Konya: Adal Ofset, 2007.
- Turan, Şerafettin. "Silâhdar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/191-193. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ulucan, Şerife. *İbn Hicce el-Hamevî ve Hizânetü'l Edeb ve Gâyetü'l-Ereb Adlı Eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2025.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Terciibend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/487-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Vatvât, Reşîdüddîn Muammed b. Muhammed el-Ömerî el-Fârûkî. *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şi'r*. çev. İbrâhim Emîn Şevâribî. thk. Abbâs İqbâl-i Âştîyânî. Kahire: Mektebetü's-Şekâfetü'd-Dîniyye, 1. Basım, 2004.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erîb İlâ Ma'rifeti'l-Edîb*. thk. İhsân Abbâs. 6 Cilt. Lübnan: Daru'l-Arabi'l-İslâmî, 1993.
- Yazıcı, Tahsin. "Belâgat (Fars Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yazıcı, Tahsin. "Ferruhî-yi Sîstânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yeniçeri, Celal. "Mezâlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/515-518. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yücel, Muallâ Uydu. "Kıpçaklar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/420-421. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zebîdî, Muhammed Murtaða b. Muhammed el-Huseynî. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ķâmûs*. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Basım., 2007.

Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ziriklî, Hayruddîn. *Qâmûsü Terâcim li-Eşheri-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-'Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikin*. Beyrut: Daru'l-İlim li'l-Melâyîn, ts.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12.Basım., 2011.

